LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

DEMOGRÁFIAI PÁLYAMUNKÁK A JUGOSZLÁVIAI MAGYARSÁGRÓL

Mirnics Károly,
Bálint Sándor,
Tóth Lajos
tanulmánya

4–5

1991

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XXI. évfolyam, 4—5. szám, 1991. július—október

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ

A Forum Könyvkiadó Kiadói Tanácsa:
Dr. Ágoston Mihály
Dr. Bányai János (elnök)
Beara Đorđe
Mgr. Bordás Győző
Dr. Bori Imre
Fenyvesi Ottó
Dr. Hódi Sándor
Mgr. Hornyik Miklós
Mgr. Losoncz Alpár
Maurits Ferenc
Dr. Móra András
P. Nagy István
Mgr. Toldi Éva
Dr. Thomka Beáta
Dr. Utasi Csaba
Virág Mária
Dr. Várady Tibor

Szerkesztőbizottság:
Árokszállási Borza Gyöngyi
Dr. Gabrić—Molnár Irén
Dr. Hódi Sándor
Mgr. Losoncz Alpár
Dr. Rehák László
Dr. Szórád György
Dr. Várady Tibor (fő- és felelős szerkesztő)

Szerkesztőségi titkár:
Terényi Zsófia

Műszaki szerkesztő:
Illés Lajos

E szám olvasószerkesztője:
Bognár Antal

Készült a Minerva Nyomdában, Szabadkán.
A szám kézirata nyomdába érkezett 1991. szeptember 20-án.
Megjelent 1991. december 30-án.
YU ISSN 0350—4158

TARTALOM

Demográfiai pályamunkák

... Bevezető megjegyzések 243
Mirnics Károly Szórványmagyarságtól a szigetmagyarságig (Az asszimilációról) 244
Bálint Sándor Gyerek híján nincs iskola ... 269
Tóth Lajos Az anyanyelvű oktatás a nemzeti kisebbségek fennmaradásának és fejlődésének alappillére 282

Műhely

Korhecz Tamás Az állami szervek törvénytelen vagy szabálytalan cselekményével okozott kárért fennálló kártérítési felelősség (különös tekintettel a büntetőjogi eljárásra és az útlevél elvételére) 305
Sturc Béla A flórakutatás kezdetei Szabadkán és környékén (A város fennállásának 600. évfordulója alkalmából) 316

Más szóval

Körmendi Ferenc Egy felfedezés története 322

Szerkesztőségi közlemény 328

SADRŽAJ

Demografske studije sa konkursa

... Uvodne napomene 243

Karolj Mirnič Od mađara u osipanju do mađara u ostrvcima (O asimilaciji) 244

Šandor Balint Bez dece škole nema ... 269

Lajoš Tot Školovanje na maternjem jeziku je kamen temeljac opstanka i razvitka nacionalnih manjina 282

Radionica

Tamaš Korhec Odgovornost države na naknadu štete zbog nezakonitog ili neosnovanog rada njihovih organa (sa posebnim osvrtom na krivični postupak i oduzimanje putne isprave) 305

Bela Šturc Počeci ispitivanja flore u Subotici i okolini (Povodom 600-godišnjice postojanja grada) 316

Drugim rečima

Ferenc Kermendi Kronika jednog otkrića 322

Saopštenje redakcije 328

CONTENTS

Prize Essays on Demography

... Introductory Remarks 243
Károly Mirnics Hungarians from scattered to insular position (on assimilation) 244
Sándor Bálint There are no schools without children 269
Lajos Tóth Instruction in the mother-tongue, the cornerstone of the existence and of the development of minorities 282

Workshop

Tamás Korhecz Liability for damages caused by illegal actsor by acts contrary to regulations — of state authorities (with special reference to criminal procedure and to seizure of passport) 305
Béla Sturc The beginnings of plant life research in Szabadka and its environment (On the occasion of the 600th anniversary of Szabadka) 316

In other words
Ferenc Körmendi The history of a discovery 322

Announcement of the Editorial Board 328

DEMOGRÁFIAI PÁLYAMUNKÁK

BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK

E számunk törzsanyaga a Létünk 1990. évi, nagy visszhangot kiváltó demográfiai pályázatának három díjnyertes írása. A dr. Hódi Sándor, dr. Jung Károly és dr. Rehák László összetételű zsűri első díjjal Mirnics Károly, másodikkal Bálint Sándor és harmadikkal Tóth Lajos itt közölt tanulmányát jutalmazta. Az időközben lebonyolított népszámlálás adatai, valamint a fölöttébb gyorsan zajló társadalmi életünkben, így törvényhozásunkban és az oktatási rendszerben is bekövetkezett (vagy előlegezett) változások szükségessé tették, hogy az első két pályamunka szerzőjét egy-egy rövid függelék megírására kérjük fel, mely az olvasót a tárgykör újabb fejleményei vonatkozásában is eligazítja. Ezzel együtt a folyóiratbeli közlés kívánalmai szerinti tömörítés érdekében az írások kitérőit, mellékessé vált vonatkozásait kiiktattuk, s terjedelmi okokból elhagytuk a díjnyertes írás bevezető, jogfilozófiai-terminológiai fejtegetését, mely nagyobb szövegösszefüggésben nyerné el értelmét, valamint a megértéséhez javarészt nélkülözhető, igen bő dokumentációs anyagát. Vélhetőleg ezek az írások létünk kérdései közül a legállandóbbra, megmaradásunk esélyeire terelik a közfigyelmet (ami pályázatunknak is értelmet adott), mely nem csak a frissiben meghódított, hanem az immár szilárdan birtokolt szólásszabadság nevében igényli majd a kutatómunka elmélyült, részletező, pragmatikus folytatását a jugoszláviai magyarság demográfiai kérdéseein is.

Original scientific paper

Mirnics Károly

A SZÓRVÁNYMAGYARSÁGTÓL A SZIGETMAGYARSÁGIG

AZ ASSZIMILÁCIÓRÓL

Az asszimiláció a kisebbségi azonosságtudat feladásának folyamata. Az asszimilációban a kisebbséghez tartozó lemond azokról az etnikai, kulturális és nyelvi sajátosságokról, amelyek addig megkülönböztették a többségi néptől, amely most magába fogadta.

Maga az asszimiláció asszimilációs politika következménye. A politika törekedhet a kisebbségek politikai, gazdasági, biológiai, pszichológiai stb. asszimilációjára.

1. *A gazdasági asszimilációra* irányuló politikának az a célja, hogy a kisebbségeket hátrányos gazdasági helyzetbe hozza; a kisebbségek által lakott terület gazdaságilag elmaradottá válik, s ezáltal a kisebbség tagjai széttelepülnek, szétszóródnak, rendszerint a többségi népben, de külföldön is, hogy új megélhetési lehetőségekhez jussanak. Ismertek ezek a módszerek: hátráltatják a terület fejlődését, nem megfelelő iparstruktúrát alakítanak ki, a foglalkozáspolitikában a többségi néphez tartozókat juttatják előnyhöz, a kisebbséghez tartozókat nem megfelelően szakképezik, megtagadják a központi fejlesztési és pénzügyi alapok támogatását, a mezőgazdasági területeket (ezek általában egyben kisebbségiek is) megfosztják jövedelmezőségüktől, erős adó- és jövedelemelvonó politikát folytatnak stb. stb. A jövedelmező iparközpontokat a kisebbségi területektől távol hozzák létre. Nálunk is használtak minden ilyen módszert.

2. *A politikai asszimiláció* célja, hogy a kisebbséghez tartozókat minden szinten kisemmizze az igazi államalkotás hatalomgyakorlásából. Az igazi döntéshozataltól távol tartják őket, az a hátuk mögött és tudtuk nélkül megy végbe. Nehéz lenne bebizonyítani, de tény, hogy igazán nagy horderejű döntéshozatalban magyar kisebbségi politikus nem vett részt országos, köztársasági és tartományi szinten a pártállam-állampárt időszakában (ez pedig 45 év).

3. *A pszichológiai asszimiláció* célja a kisebbrendűségi érzés elhintése, szítása, beágyazása a kisebbséghez tartozó személy lelkületébe. A kisebbségi ember feszélyezve érzi magát, ha az utcán, köztéren, társaságban, hivatalokban, a közéletben (ahol a joga törvényesített is) anyanyelvén kell megszólalnia, vagy mást hall e nyelven beszélni, énekelni. Viszolyog még a törvényesített, jogos anyanyelv—használattól is, titkon fél a hátrányoktól, megbélyegezettségtől, megvetéstől, üldözési mániában, lelki betegségekben, depressziós kisebbségi érzésben szenved a hovatartozása nyomasztó terhe alatt, amelytől menekülni akar; minden sikertelenségért a kisebbségi sorsot okolja, és ezért akár magát is, de gyermekeit feltétlenül, igyekszik kivonni a hibásnak vélt kisebbségi sorscsapás alól.

Az ilyen céltudatos politika valós állapotra támaszkodik, de a valós állapotot is a politika idézi elő.

A pszichológiai asszimilációhoz tartozik a kisebbségek anyaországának, anyanemzetének pocskondiázása, sikereinek szándékos kisebbítése. A kisebbséghez tartozó szégyelli, hogy egy mindenben alacsonyabbrendű anyaországhoz fűzik kapcsolatok, egy, a hazájabelinél tehetségtelenebb anyanemzethez tartozik. Az ilyesfajta módszereket, hangulatkeltést, viselkedésmintákat az állampárt-pártállam időszakában belügyi-belbiztonsági úton terjesztették a kisebbség soraiban. Ennek következtében a kisebbségek elvesztették önbizalmukat és anyaországuk-anyanemzetük iránti megbecsülésüket.

Ezek a módszerek jogi szempontból nem minősíthetők genocídiumnak, hiszen nem közvetlen céljuk a kisebbségek széttelepítése, irtása, tagadása, megsemmisítése stb. A nyers, célirányos hatóeszközöket a nemzetközi közösség mai fejlettségi fokán már nem lehet alkalmazni, mert azok az erőszakos asszimiláció leglejáratottabb formái. Ámde ezek a módszerek is az erőszakos asszimiláció tárházából valók. A modern tudatipar, a tudatmanipuláció legkorszerűbb vívmányaira támaszkodnak.

A kosovói példa ugyan arra mutat, hogy nem iktatódtak ki a használatból az erőszakos asszimiláció kevésbé korszerű módszerei sem (az anyanyelvű oktatás és szakoktatás teljes vagy részleges megtagadása, az anyanyelvhasználat korlátozása a közéletben, a hivatalos és államnyelv bevezetése és megkövetelése a közélet minden területén). Nálunk, Vajdaságban mindig is a korszerűbb módszereket használták, de a következmények etnocidiálisak voltak. Az erőszakos asszimiláció említett módszereinek a hosszan tartó alkalmazása a kisebbségeket általában kétségbeesésbe, reménytelenségbe, hitehagyottságba kergeti. A fennmaradásba és jövőbe vetett bizalom teljesen megrendül.

Az előzőkben leírt hosszantartó folyamat végén egy új folyamat veszi kezdetét: az önkéntes, önként vállalt asszimiláció. Az *önkéntes asszimiláció* az erőszakos asszimiláció színelváltozása, átalakulása, transzformálódása.

Az önkéntes asszimiláció eredete mindig az erőszakos asszimiláció kikényszerített, de az emlékezetben már halványuló hatása.

A történelemben csak a nagy és megrendítő átalakulások, a forradalmi mozgalmak tömeges és homogenizáló jellegűek. A fejlődés más, nyugodtabb szakaszai már általában rétegezettek, széttartóbbak, csoport-nüanszírozottak. Amennyiben az önkéntes asszimiláció tömeges méreteket ölt egy történelmi mércével rendkívül rövid időszakban, az fényes jele annak, hogy erőszakos kisebbségi politika volt az alapja.

A hivatalos kisebbségi politika az önkéntes asszimilációt természetes asszimilációként igyekszik feltüntetni. Csakhogy természetes asszimiláció nem megy végbe egyhamar még ma sem, amikor a népek egymásrautaltsága hatalmas mértékű és tovább erősödik minden társadalmi folyamatban.

Voltaképpen arról van szó, hogy a kisebbségi politika a saját múltját rejtegeti a kisebbségi és nemzetközi közvélemény előtt. Igyekszik megszépíteni a szakadatlan politikai erőszakoskodást, megzabolázást.

4. *A természetes asszimilációnak* nincs politikai-társadalmi célja. Az emberek a történelem folyamán mindig is keveredtek faji, etnikai, vallási hovatartozásra való tekintet nélkül, tisztán a testi vonzódás és lelki rokonszenv alapján. Azonban a történelem ritkán mutat fel példát arra, hogy az etnikai csoportok egyszerre alkalomszerűen egybekeveredtek és eggyé lettek, vagy hogy nem keveredtek egyáltalán. Voltaképpen évszázados (ha ugyan nem évezredes) folyamat ez. A természetes asszimiláció mérséklődésére vagy gyorsulására egészen biztosan minden társadalmi tényező kihat (mindenekelőtt a közös munka, háborúk, történelmi tragédiák, világvásárok, fesztiválok, vidám mulatságok és más látványos esemé-

nyek stb., amelyek az embereket tömegbe gyűjtik). Ennek ellenére a természetes asszimiláció iramát egyetlen kiválasztott társadalmi tényező kierőszakolt ráhatásával nem lehet befolyásolni, mivel ennek megkísérlése gyökeresen megváltoztatná a jellegét, s a természetes asszimiláció kényszerűbe csapna át. A természetes asszimiláció egyik változata az etnikailag vegyes házasság, amelyben az egyik házastárs nyelve, etnikai jellegzetességei általában dominánsak az utódok között: hogy mely házastársé és melyik etnikumé, abból a történelmi múltban nem csináltak nagy ügyet (például a feudalizmusban az emberek inkább vallási mint etnikai alapon különböztek, s ezért az etnikai jellegzetességek, a különbségek még a vegyes házasságok esetén is sokáig megőrződtek az utódokban).

Mivelhogy általában minden etnikai csoport meghatározott helyhez kötődik, mindegyik körében a belső kapcsolatok és a kommunikációs rendszer rendkívül szerteágazó és szövevényes hálózata él, ezért belső összetartó ereje még abban az esetben is ép, ha különben teljesen nyitott más etnikai csoport felé. Az etnikai csoport belső szerkezeti tagoltsága és dinamikája lehetővé teszi, hogy a csoport „önmagának elég" legyen. Ebből következik, hogy a házasságkötések, családalapítások nagy része is általában az etnikai csoport keretén belül történik. Mivelhogy ez jobbára lehetséges (a belső kommunikációból adódóan), azért válik szükségszerűvé is.

Azonban, ha a különböző állami ráhatások és a politikai erőszakoskodás következtében megrendül az etnikum egész „belső" kommunikációs rendszere, megváltozik a házasságok és családalapítások társadalmi feltételeinek bonyolult szövevénye is. A kisebbségek nem légüres térben élnek, hanem egy másik, többségi államszervezet fennhatósága alatt. Ebben a helyzetben azt tapasztaljuk, hogy óriási párt- és állampropaganda folyt és folyik még mindig a vegyes házasságok számának növelése érdekében, főleg a kisebbségek soraiban („jugoszlávnak" lenni). Ez az erőltetett propaganda megváltoztatja a természetes asszimiláció megjelenési formájának, a vegyes házasságnak is a jellegét, azt az önkéntes asszimiláció szolgálatába állítja.

Nem állíthatunk olyan badarságot, hogy a vegyes házasságok kizárólag a pártpropaganda hatására sokasodtak (bár azt sem állíthatjuk, hogy ennek nincs hatása). A vegyes házasságok száma azért növekedett, mert a kisebbségnek megrendült a belső kommunikációs rendszere. Ez pedig azért rendült meg, mert nincs többé elég önszerveződési lehetősége és intézményei a demográfiai megtartó folyamatok lebonyolításához.

Azt viszont állíthatjuk, hogy kizárólag az államalkotó nemzet asszimilációs szándékának tudható be az, hogy a vegyes házasságok legtöbbjében, az utódoknál meg szinte minden esetben, az államalkotó nemzet nyelve dominál.

Ha megbecsült lenne a kisebbség (és anyanemzete), úgy az utódok egy számottevőbb részénél szükségszerűen a kisebbségi nyelv lenne a domináns. Hiszen ebben az esetben ez a nyelv is megadná a társadalmi felemelkedés és érvényesülés lehetőségét.

Összegezve: nem vitás, hogy integrációs folyamatok közepette élünk minden szinten: globális világszinten, földrészi szinten, országos és regionális szinten. Nem vitás, hogy a népek egymásra utaltak nemcsak a gazdasági, de a társadalmi élet minden területén. Azonban az sem vitás, hogy etnikai sajátosságaikat igyekeznek megőrizni, megtartani és fejleszteni.

Ebben nincsen semmi érthetetlen.

Az asszimiláció irányai és arányai

Az asszimiláció arányaiban és gyorsaságában láthatóvá válik a kisebbség teljes társadalmi-gazdasági, művelődési és etno-politikai állapota. Az asszimiláció fókuszából válik legéle-

sebben láthatóvá, mit tett fennmaradásáért és fejlődéséért a befogadó hazája, anyaországa (anyanemzete), és mit tett és tehetett önmagáért maga a kisebbség is. Az asszimiláció közvetlenül veszélyezteti a kisebbség demográfiai folyamatainak a megújulását, a népességi reprodukciót, a természetes népmozgalmat.

Mivelhogy a távolabbi és a közelebbi múltban sem gyakoroltak kisebbségvédelmet, az asszimiláció minden tekintetben kikezdte a kisebbségeket.

1. A kisebbségek, így a magyar nemzeti kisebbség is szórvány és sziget jellegű lett. Szinte nincs vagy nagyon kevés az olyan terület ma már, ahol *területi közelségben* él; ahol él, az ma már nem kompakt etnikai terület. *A kisebbségek szinte mindenütt ubiquetárisan* majorizáltak a délszláv elem által. Van még néhány sziget jellegű tiszta etnikai helység. Azonban a majorizáció alapjában véve megtörtént.

A területi közelség nélkül más önmegtartó tényező sem fejtheti ki a hatását.

A területi közelség azonban nem merev fogalmi tényező. Ha a nemzeti kisebbségeknek valaha is megengedték volna a szabad önszerveződés és rendőri ellenőrzés nélküli, szabad belső kommunikáció különböző formáit és intézményeit, akkor a területi közelség, ha több áldozatvállalással és akadállyal is, de létrejött volna és létrejöhetne ismételten. Ez nagymértékben lassíthatná az asszimilációt még azokon a peremvidékeken is, ahol a magyarság a legnagyobb mértékben diaszporálódott. A diaszporálódott kisebbség fennmaradása sem urbanizált, sem rurális környezetben, sem szórvány, sem sziget jellegű településeken többé már nem lehetséges maximális önszerveződés nélkül. A határ menti területeken csak látszólagosan biztatóbb a helyzet. Ugyanis valójában sehol sincs egységes etnikai terület, még kevésbé egységes kisebbségi gazdasági terület (a kisebbségi népmozgalom nem történik valamiféle kisebbségi, hanem egységes gazdasági területen). Önszerveződés nélkül, a belső kommunikációs lehetőségek új hálózatának kialakítása nélkül a kisebbségek az urbanizáció és migráció kikerülhetetlen hatása alatt hamarosan teljesen eltűnnek.

2. A kisebbségek természetes népmozgalmát olyan mértékben kikezdte a hosszan elhúzódó gazdasági krízis és az asszimiláció eddigi folyamata, hogy a folytatódó asszimiláció most már teljesen öngerjesztő erejű, szinte teljesen kezelhetetlen és ellenőrizhetetlen jelenség az önszerveződés fékjei nélkül.

A kisebbségi populáció száma nagyon lecsökkent. A csökkenő populációt az asszimiláció mintegy hatványozza. Társadalmunkban (a gazdasági válság közepette) idáig szinte nincs egy komoly gazdasági vagy szociális intézkedés sem, amely a populáció csökkenését mérsékelné. A nagy népességszámú etnikumot ez a zuhanás szintén veszélyezteti, de korántsem olyan mértékben, mint a kisebbségeket. Ugyanis amazok esetében létezik „belső demográfiai tartalék" (ők az asszimilálók), míg a kisebbségek esetében nem így van.

3. A kisebbségi populáció korösszetétele rossz. A kisebbségen belül állandóan csökken a párválasztás lehetősége. A diaszporálódó kisebbségnél a kor és nemek szerinti összetétel külön-külön és egymás kombinációjában (számos tényező, mindenekelőtt a vándormozgalom következtében) megbomlott. A 15—30 éves korcsoportban ez különösen korlátozó tényező a párválasztásban. Ha nincs igazán élénk belső kommunikáció a sziget- és szórvány-népesség keretén belül (sőt az anyaországgal is), elkerülhetetlen a vegyes házasságok gyors ütemű gyarapodása.

4. A domináció politikai ideológiája, a domináció a közgondolkodásban, közhangulatban, hiedelemvilágban és érzésvilágban — továbbra is asszimilációs tényező. A többségi etnikum nagy része egy korábbi politikai hozzáállás következtében egyszerűen képtelen megérteni, hogy a kisebbséghez tartozó miért ragaszkodik nyelvéhez, kultúrájához, etnikai sajátosságaihoz.

5. Modern művelődési lehetőségek nélkül, korszerű műveltség és iskolázottság nélkül lehetetlenség az asszimiláció arányainak a csökkenése. Ma sok kisebbséghez tartozó szemében az asszimiláció *társadalmi felemelkedést*, érvényesülést jelent. Az asszimiláció vágya annál erősebb, minél gyorsabb a többségi és minél lassúbb a kisebbségi etnikum fejlődése és e két pólus között minél nagyobb a fejlettségi szintkülönbség, valamint az ehhez kapcsolódó státusjavak: a társadalmi és politikai hatalom, az emberibb, tartalmasabb és kulturáltabb élet lehetőségei. Nem csupán a területi és szomszédi közelség, barátság és rokonlelkűség a meghatározó tényezők. A feltörekvés vágya (az, hogy ma mindenki korszerűen és időszerűen akar élni) sokkal döntőbb tényező az asszimiláció minden formájában, mint azt idáig gondoltuk. A vegyes házasságok és vándormozgalom (diaszporálódás) az asszimilációnak azon formái, melyeken keresztül végbemegy a társadalom etnológiai és etno-kulturális homogenizációja. Következtükben új kötődések és elvárások gyökereznek meg mind az asszimilációban, mind az asszimilálódóban. Ezek az elvárások, kötődések, hiedelmek, viselkedésminták, sztereotípiák az asszimilálódót egyre kevésbé kötik eredeti etnikai csoportja nyelvéhez, történelméhez, hiedelemvilágához, hagyományaihoz, mentalitásához, lelki alkatához. Visszafelé vezető út ugyanabban a nemzedékben nem létezik.

A kisebbségi statisztika értéke

Az egyszerű ember hajlamos arra, hogy ha meglát egy statisztikai könyvet és abban egy statisztikai számadatot, azon nyomban azt higgye róla, hogy az a színtiszta igazság. Ez, különösen a kisebbségekre vonatkozó számadatokat illetően, tévedés.

Még ha fennállna is a pontos kimutatás igénye, akkor sem könnyű és egyszerű rögzíteni a nemzeti kisebbséghez tartozók pontos számát. A kisebbségek asszimilálódó állapotban lévő, *rendkívül dinamikus* jelenséget képeznek. Ezért a *számuk nem mutatható ki* egy mérce alapján.

A statisztikai szolgálat általános érvénnyel a szubjektív kritériumokat (a nemzeti hovatartozásra vonatkozó személyi kijelentést) veszi alapul. Ez nem is lehet másként. A nemzetiségi hovatartozás statisztikai meghatározása egysíkú. Ezért az elemzésben nem csak a nemzetiségi hovatartozást, de számos más tényezőt is figyelembe kell venni. Ilyen például az anyanyelv használata és ismerete. Még bajosabb a népszámlálások és más kimutatások lebonyolítása. Nem vitatható, hogy még abban az esetben is, amikor ilyen jellegű titkos állami vagy statisztikai utasítást nem kapnak, a népszámlálási biztosok, más összeírók és kimutatással foglalkozók a) szándékosan vagy akaratlanul elhanyagolhatják; b) vagy éppen szándékosan, tendenciózusan meghamisítják a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó személyes kijelentést. (Tudok olyan esetről, amikor egy színmagyar nagyfaluban fél utca lakosságát jugoszláv gyanánt iktatta be a népszámlálási biztos, illetve összeíró.)

Minden létező statisztikai adatnál (születés, halálozás, házasságkötés, elválás, iskoláztatási, kivándorlási, népszámlálási adatok stb.) szem előtt kell tartani, hogy a statisztikai meghatározás szubjektív kijelentésen alapul (azt feltételezvén, hogy ez fedi az objektív valóságot).

Ebből kifolyólag nálunk vannak például magyarok, akik nem tudnak magyarul, s vannak olyanok, akiknek az anyanyelve magyar, de nem magyarok. A népszámlálási statisztika azoknak a magyaroknak a számát is kimutatja (kijelentés alapján), akik már húsz-harminc éve külföldön vannak (jóllehet már nincsenek az élők sorában, vagy eszük ágában sincs

visszatérni). Viszont ha erről nem kapott kijelentést (például egész családok vendégmunkára távozása, de nem kiköltözése esetén) nem ölelte fel őket stb.

A kisebbségekről nem lehet pontos statisztikai képet kapni. Az asszimilálódó kisebbségnek nincsenek pontos statisztikai adatai.

Az asszimiláció hatása a természetes népmozgalomra

Születések

A demográfiai statisztika nem követi a magyar nemzetiségű gyerekek születését. Ilyen statisztika nem létezik.

A demográfiai vagy vitális statisztika csak a magukat magyarnak valló anyák által szült gyerekekről ad információt. A következő táblázat ezt szemlélteti Vajdaságban.

1. számú táblázat

Év	Születések	Növekedés-csökkenés (+ -)	Bázisindex (1952 = 100)	Láncozott index (előző év = 100)
1	2	3	4	5
1950	9500	-	105,1	-
1951	9250	-250	102,4	97,3
1952	9036	-214	100,0	97,6
1953	8500	-536	94,1	94,1
1954	8250	-250	91,3	97,0
1955	8000	-250	88,5	97,0
1956	7500	-500	83,0	93,8
1957	7325	-175	81,1	97,7
1958	6444	-881	71,3	88,0
1959	6305	-139	69,8	97,8
1960	7091	+786	78,5	112,5
1961	6778	-313	75,0	95,6
1962	6370	-402	70,5	94,0
1963	6210	-160	68,7	97,5
1964	6160	-150	68,2	99,2
1965	6000	-160	66,4	97,4
1966	5900	-100	65,3	98,3
1967	5500	-400	60,9	93,2
1968	5400	-100	59,8	98,1
1969	5200	-200	57,5	96,3
1970	4915	-285	54,3	94,5
1971	5032	+117	55,7	102,4
1972	5201	+169	57,6	103,3
1973	5163	- 38	57,1	99,2

1	2	3	4	5
1974	5042	-121	55,8	97,7
1975	5159	+117	57,1	102,3
1976	5312	+153	58,8	103,0
1977	5244	- 68	58,0	98,7
1978	5135	-109	56,8	97,9
1979	4976	-159	55,1	96,9
1980	4957	- 19	54,8	99,6
1981	4719	-238	52,2	95,2
1982	4609	-110	51,0	97,7
1983	4469	-140	49,5	96,9
1984	4563	+ 93	50,5	102,1
1985	4349	-214	48,1	95,3
1986	4189	-160	46,3	96,3
1987	4170	- 19	46,1	99,5
1988	4065	-105	44,9	97,5
1989	3862	-203	42,7	95,0
1990	...	...	...	...
Összesen				
1950—1989	235 850	-5732	-	-
1950—1989	5 896	-	-	-

A kiemelt számok becsült értékek. (Ezekre az évekre nem jelent meg hivatalos adat.)
Forrás: A Szövetségi Statisztikai Hivatal évi közlönyei (Vitalna i demografska statistika. Bilteni SZS „Demografska statistika")

Ezek szerint az adatok szerint 1952-ben 9036 magát magyarnak mondó anyától született gyerek; 38 évvel később csak 3862-től. Most egyelőre tételezzük fel, hogy a megszült gyerekek is magyar nemzetiségűek, s így vonjuk le az adatokból levonható következtetéseket. Mit jelentett 1952-ben a 9036 születésszám?

A népszámlálás évében, 1953-ban a magyar népesség 435 217 főt tett ki (1952-ben körülbelül 430 000 főt). Ebben az évben az átlagos élettartam 58 év volt az országban. Ha állandósulhatott volna ez a születésszám (abszurd feltételezés), akkor az átlagos élettartam ideje alatt nem 430 000 hanem 524 088 fő reprodukálódott volna. Tehát 94 088 fővel több.

Mit jelentett 1961-ben a 6778 megszült gyerek?

A népszámlálás évében, 1961-ben a magyarok száma 442 561 fő volt. Ekkor az átlagos élettartam 64 év volt.

Ha állandósulhatott volna ez a születésszám, akkor ez alatt az átlagos élettartam ideje alatt nem 442 561 fő, hanem már csak 433 792 fő született volna, tehát 8769-cel kevesebb.

Mit jelentett 1971-ben az 5032 szülés?

A népszámlálás évében, vagyis 1971-ben már csak 423 866 magyar volt Vajdaságban. Az átlagos élettartam az országban 68 évet tett ki. Ha állandósult volna ez a születésszám, úgy az átlagos élettartam alatt nem 423 866 fő, hanem már csak 342 176 fő reprodukálódott volna, ez már 81 690 fővel kevesebb. Csak 84 év alatt lett volna képes ez esetben a teljes népesség kicserélődni.

Mit jelentett 1981-ben a 4719-es születésszám?

Ekkor az átlagos élettartam az országban már 70 évre emelkedett. A népszámlálás Vajdaságban 385 356 magyart írt össze. Ha állandósult volna ez a születésszám, akkor az élettartam alatt nem 385 356 fő, hanem 330 330 fő reprodukálódott volna, vagyis 55 026 fővel kevesebb. Az akkori népességnek már 92 évre lett volna szüksége a kicserélődéshez a 70 helyett.

Mit jelent a 3862-es születésszám 1989-ben, de a vajdasági magyarok 1953-ban vagy 1961-ben megállapított számához képest?

A következő táblázat szemlélteti a vajdasági magyarok születési ezrelékét a népszámlálás éveiben:

2. számú táblázat

Év	Születésszám	Népességszám	Születések száma (1000 főre)	Népességcsökkenés láncozott indexe	Születésszám csökkenésének láncozott indexe
1953	8500*	435 217	19,5	—	—
1961	6778	442 561	15,3	101,6	79,7
1971	5032	423 866	11,9	95,8	74,2
1981	4719	385 356	12,2	90,9	93,8

* Becsült érték

Az áttekintés szerint 1953-ig a születési ezrelék majdnem magasnak, 1953-tól 1961-ig közepesnek tekinthető. Ezek a születési arányszámok lehetővé teszik a népesség természetes szaporodását. A 12 ezrelék nem teszi már lehetővé a népesség egyszerű újratermelődését. Egy átlagos élettartam alatt (mint ahogyan azt láttuk) a népességnek 10—20 százaléka nem lenne képes kicserélődni.

Ugyanakkor ez a táblázat rendkívül nagy ellentmondásokra vet fényt:

1) a születési ezrelék indexének csökkenése 1953—1961 között (79,7) ellentétben van a népességnövekedés indexével (101,6);

2) a születésszám csökkenési indexének nagyobb értékei 1961—1981 között ellentétben vannak a népességcsökkenés indexének a kisebb értékeivel.

Az első megjegyzéshez az a magyarázat fűzhető, hogy 1961-ben az emberek szabadabban nyilatkoztak nemzetiségi hovatartozásukról, mint 1953-ban és egész Európában gyorsan csökkent a születésszám a javuló életszínvonal következtében. A második megjegyzés viszont arra vet fényt, hogy voltaképpen a külföldön tartózkodó népességet is beleszámították az összeírt népességbe (így megnövelték a számát), míg a születésszám kimutatásának esetében ez nem így volt.

A születésszám azért csökkent ilyen mértékben, mert éppen ebben az időszakban a fiatal korosztályok nagy része külföldre távozott. A külföldre távozás (diaszporálódás) asszimilációs tényező. Azonban ez a magyarázat sem elég. Mint a későbbiekben látni fogjuk, a születési ezrelék még az említett értékeknél is kisebb lehetett — jóval kisebb : a magyar anyák nem csak magyar nemzetiségű gyereket szültek). Más asszimilációs tényezők is hatottak rá. Ezeket a statisztika még most nem mutatja ki. A következményük majd csak a későbbiekben lesz nyilvánvaló és látható.

Mindenesetre megállapítható: eleddig nem folytattak pozitív populációs politikát a kisebbségek javára és ez tükröződik a születésszám csökkenésén is.

Halálozás

A vajdasági magyarság korösszetétele nagyon leromlott: a fiatal korcsoportok egyre kisebb létszámúak, az idős korcsoportok arányszáma az össznépességben növekedik. Ennek következtében a kisebbség körében jóval előbb megnövekedett a halálozás, mint a többségi népnél, amelynek még mindig vannak demográfiai tartalékai (a fejletlenebb vidékeken).

A következő táblázat érzékelteti a vajdasági magyarok halálozásának növekvő irányát.

3. számú táblázat

Év	Halálozási szám			Indexek	
	Összesen	Férfi	Nő	Bázis 1956 = 100	Láncozott előző év = 100
1	2	3	4	5	6
1956	5195	2562	2633	100,0	—
1957	4605	2288	2317	88,6	88,6
1958	4384	2140	2244	84,4	95,2
1959	4842	2385	2457	93,2	110,4
1960	4897	2453	2444	94,3	101,1
1961	4637	2307	2330	89,3	94,7
1962	5035	2476	2559	96,9	108,6
1963	4774	2414	2360	91,9	94,8
1964	4954	2460	2494	95,4	103,8
1965	4967	2515	2452	95,5	100,2
1966	5050	2550	2500	97,2	101,7
1967	5150	2600	2550	99,1	102,0
1968	5200	2650	2550	100,0	101,0
1969	5420	2750	2670	104,3	104,2
1970	5509	2840	2669	106,0	101,6
1971	5538	2862	2676	106,7	100,5
1972	5640	2918	2722	108,6	101,8
1973	5483	2843	2640	105,5	97,2
1974	5771	2901	2870	111,1	105,3
1975	5723	2906	2817	110,2	99,1
1976	5724	2977	2747	110,2	100,0
1977	5587	2799	2788	107,5	97,6
1978	6023	3067	2956	115,9	107,8
1979	6003	3137	2866	115,5	99,7
1980	6225	3189	3036	119,8	103,7
1981	6180	3145	3035	119,8	99,3
1982	6391	3239	3152	123,0	103,4

1	2	3	4	5	6
1983	6563	3329	3234	126,3	102,7
1984	6444	3319	3125	124,0	98,1
1985	5976	3009	2967	115,0	92,7
1986	6456	3229	3227	124,3	108,0
1987	6299	3167	3132	121,3	97,6
1988	6193	3084	3109	119,2	98,3
1989	...	...	...	...	...
Összesen 1956—1988	182 838	92 510	90 328	—	—
1956—1988	5540	2803	2737		

Megjegyzés: Az aláhúzott adatok becsültek.
Forrás: A Szövetségi Statisztikai Intézet Közleményei (SZS BILTENI „Demografska statistika" azonos évre vonatkozó számai)

Az elmúlt 33 év alatt a halálozások majdnem ötödével megnövekedtek. Amíg 1956-ban 5195 ember halt meg, addig 1988-ban már 6193. Az adatok szerint legtöbben 1984-ben haltak meg (6563-an).

Ugyanakkor a láncozott indexek mintha arra engednének következtetni, hogy a halálozás megállapodott ezen az állandó magas számon, sőt évről évre enyhe esés is tapasztalható.

A halálozásra vonatkozó számadatoknak az igazi értéket a halálozásra vonatkozó arányszám mutatja a legtisztábban. A következő táblázatról a halálozási ezrelék értékei olvashatóak le a népszámlálás éveiben:

4. számú táblázat

Év	Halálozás	Népesség	Halálozás viszonyszáma (1000 főre)	Népességcsökkenés (előző év=100)	Halálozásnövekedés (előző év=100)
1953	4750	435 217	10,9	—	—
1961	4637	442 561	10,5	101,6	97,6
1971	5538	423 866	13,1	95,8	119,4
1981	6180	385 356	16,1	90,9	111,6

Megjegyzés: A kiemelt szám becsült érték

Ha ezeket a viszonyszámokat vizsgáljuk, sokkal kedvezőtlenebb következtetésre jutunk, mint az előző táblázat alapján. Ugyanis ha például 1961-ben ezer főből évente tíz ember halt meg, úgy 1981-ben már tizenhat.

A halálozási számarány — természetesen — rosszabb a vajdasági magyaroknál, mint a többségi népek esetében.

Az 1953—1961 közötti időszakban a népesség száma enyhén növekedett, a halálozás arányszáma csökkent, a születésszám nagyot csökkent. Az 1961—1981-es időszakban a népesség száma mintegy 13—14 százalékkal csökkent. Ebben a csökkenésben azonban, úgy tűnik (az idexek értékeiből ítélve), csak 35 százaléknyi szerep juthatott a halálozás növekedésének, a többi a születések csökkenésének. Vagyis csak négy százaléknyi népességcsökkenés tulajdonítható a halálozások növekedésének, a többi 8—8 százalék a születések csökkenésének a számlájára írható.

A természetes szaporodás és a vándormozgalom mutatószámaiban szintetikusan látható bármely népesség demográfiai helyzete.

Ma Európában vannak országok, amelyek a lélekszám megállapodásához közelednek vagy már a természetes csökkenés állapotába kerültek. Azonban, ha az államszervezés érzékeli és felfogja ennek a veszélyét, igyekszik azt aktív populációs politikai intézkedésekkel eltéríteni a rossz irányból a demográfiai folyamatokat. Az állam ilyenkor valóban a társadalom önfenntartásának az érdekében lép fel: az állam és társadalom érdekei azonosak.

A kisebbségek nincsenek abban az állampolitikai helyzetben, hogy aktív populációs politikát folytathassanak. (Az albán kisebbség száma sem azért növekszik, mert olyan állampolitikai helyzetben volna, hogy aktív tudatos populációs politikát folytathat. Az állam szívesen látná az albánok számának a csökkenését, ilyen szellemű intézkedéseket foganatosított és foganatosít. Ez tudatos, noha hasztalan populációs politika.)

Kisebbségek még ott is, ahol a helyzetük eszményien van megoldva — kisebbségek maradnak. Ebből kifolyólag jobban ki vannak téve a többség által történő természetes asszimilációnak, mint fordítva.

Ott, ahol nincsenek tudatos intézkedések a kisebbség helyzetének a javítására, ahol nincs kisebbségvédelem, a népesség gyors felmorzsolódásnak indul.

A következő táblázat szemlélteti a vajdasági magyar kisebbségi népesség pusztulási folyamatát, a természetes szaporodás helyett a csökkenését.

Év	Született	Meghalt	Természetes szaporodás-csökkenés	A népesség elképzelt alakulása a természetes szaporodás alapján	A természetes szaporodás-csökkenés 1000 főre
1	2	3	4	5	6
1953	8500	4900	+3600	435 217	+8,3
1954	8250	5000	+3250	438 467	+7,4
1955	8000	5100	+2900	441 367	+6,6
1956	7500	5195	+2305	443 672	+5,2
1957	7325	4605	+2720	446 392	+6,1
1958	6444	4384	+2060	448 452	+4,6
1959	6305	4842	+1463	449 915	+3,2
1960	7091	4897	+2194	452 109	+4,8
1961	6778	4637	+2141	454 250	+4,7
1962	6370	5035	+1335	455 685	+2,9
1963	6210	4774	+1436	457 021	+3,1
1964	6160	4954	+1206	458 227	+2,6
1965	6000	4967	+1033	459 260	+2,3
1966	5900	5050	+ 850	460 110	+1,8
1967	5500	5150	+ 350	460 460	+0,7

1	2	3	4	5	6
1968	5400	5200	+ 200	460 660	+0,4
1969	5200	5420	- 220	460 440	-0,5
1970	4915	5509	- 594	459 846	-1,3
1971	5032	5538	- 506	459 340	-1,1
1972	5201	5640	- 439	458 901	-0,9
1973	5163	5483	- 320	458 581	-0,7
1974	5042	5771	- 729	457 852	-1,6
1975	5159	5723	- 564	457 288	-1,2
1976	5312	5724	- 412	456 876	-0,9
1977	5244	5587	- 343	456 533	-0,8
1978	5135	6023	- 888	455 645	-1,9
1979	4976	6003	-1027	454 618	-2,3
1980	4957	6225	-1268	453 350	-2,8
1981	4719	6180	-1461	451 889	-3,2
1982	4609	6391	-1782	450 107	-4,0
1983	4469	6563	-2094	448 013	-4,7
1984	4563	6444	-1881	446 132	-4,2
1985	4349	5976	-1627	444 505	-3,7
1986	4189	6456	-2267	442 238	-5,1
1987	4170	6299	-2129	440 109	-4,8
1988	4065	6193	-2128	437 981	-4,9
1989	3862	6100	-2238	435 743	-5,1
1954—1989	199 564	199 038	+526	+5 26	—

Megjegyzés: A kiemelt adatok becsültek

A vajdasági magyarságnak (persze feltételezve azt, hogy a magyar anyák minden esetben magyar gyereket is szültek, ami a mi tájainkon nem volt így, manapság még kevésbé) az ötvenes években volt a legnagyobb a természetes szaporodása.

A természetes szaporodás egészen 1963-ig biztosította a népesség növekedését is (mindaddig, amíg a természetes szaporodás ezreléke nem esett 3 alá). A természetes szaporodás 1968-ig teljesen megszűnt.

Az 1970-es évektől kezdve a vajdasági magyarság életében annyira váratlan események történtek, hogy teljesen megrendítették addigi demográfiai helyzetét. Ettől kezdve megindult a mind erőteljesebb népességfogyatkozás.

Ennek ellenére, ha ez alatt a 37 éves időszak alatt nem épültek volna be szervesen a természetes népmozgalomba ilyen nagy mértékben az asszimilációs tényezők és a diaszporálódás (külső vándormozgalom), a vajdasági magyarság száma 1953—1989 között nem csökkent volna jelentősen. A természetes szaporodás megszűnése ellenére is a lélekszáma 1989-ben még mindig nagyobb lenne, mint 1953-ban. Ugyanis az ötvenes évek népszaporodása ellensúlyozta volna a 70-es és 80-as évek népességcsökkenését. Csupán ezután indult volna meg a népesség gyorsabb csökkenése a nagyarányú halálozás következtében. Azonban még ez a csökenés sem lenne olyan drasztikus, mint amilyen drámai méretű már most, más tényezők hatására.

Szükségesnek láttam rávilágítani arra, hogy milyen nagy demográfiai különbségek mutatkoznak egy asszimilációs és diaszporálódó állapotban levő kisebbségi népesség és egy többségi népesség helyzete között. Ugyanis a feltételezés éppen a többségi népesség demográfiai állapotának romlását tükrözi; ez a romlás lassú, hosszantartó, szinte észrevehetetlen. Ezt az állapotot vetítettem át a kisebbségi népességre, mintha többségi népesség lenne. A többségi népesség demográfiai helyzete minden esetben befolyásolható megfelelő népesedéspolitikai intézkedésekkel. A kisebbségi népesség helyzete még megfelelő népességpolitikai intézkedésekkel is nehezen javítható. Ezért a folyamatok drámai módon felgyorsulnak.

A népesség demográfiai mérlege

Az 1948—1961 közötti időszakban, az előző táblázatok világosan mutatják, életképes volt a magyar nemzeti kisebbség. Ebben az időszakban sokan ismét ki merték nyilvánítani nemzetiségi hovatartozásukat (amit addig nem mertek megtenni), a háború bélyegétől és a megfélemlítettségtől kezdtek megszabadulni). Láttuk azt is, hogy a természetes szaporodás nemcsak a népesség egyszerű újratermelődését biztosította, de a magyarság számának növekedését is. Ennek hatására 1948 és 1961 között, a népszámlálási adatok szerint is, a magyarság száma 428 750 főről 442 561 főre emelkedett. Összpontosítsuk inkább a figyelmet az 1961—1981 közötti időszakra, hiszen ekkor következtek be a depopulációs folyamatok, és ezután még erőteljesebbek lettek. A demográfiai mérleget továbbra is alapozzuk arra a feltevésre, hogy magyar anya magyar gyereket szül. Éppen ezáltal derül majd fény arra, milyen távol is jár ez a tényleges állapotoktól. Engedjük meg, hogy a valóságos adatok súlya alatt roppanjon össze az egész hipotatikus modell, és így váljon láthatóvá, mennyire használhatatlanok a kisebbségre vonatkozó statisztikák, így a demográfiai statisztika adatai is.

A következő áttekintés ezt a demográfiai mérleget mutatja be:

Az 1961—1971 közötti időszakra

A vajdasági magyar népesség száma 1961-ben	442 561
A vajdasági magyar népesség száma 1971-ben	423 866
Népességcsökkenés	18 695 (4,4 százalék)
Ebben:	
A természetes szaporodás	+8304
Az asszimilálódás és diaszporálódás tényezői következtében	18 695 (+830 i)

1971—1981 közötti időszak

A vajdasági magyar népesség száma 1971-ben	423 866
A vajdasági magyar népesség száma 1981-ben	385 356
Népességcsökkenés	38 510 (9,9 százalék)
Ebben:	
A természetes szaporodás-csökkenés következtében	—6496

Az asszimilálódás és diaszporálódás
tényezői következtében —32 014

Az 1961-es és 1971-es népszámlálások közötti különbség azt mutatja, hogy a magyarság száma 18 695 fővel csökkent. A népesség-statisztikai kimutatások szerint viszont ebben az időszakban a magyarságnak még volt természetes szaporodása, 8304 főt tett ki. Tehát a lélekszáma nem csökkenhetne, hanem éppen ellenkezőleg: 8304 fővel kellett volna gyarapodnia.

Mit jelent ez? Azt, hogy a magyarság száma már ebben az időszakban nem 18 695 fővel, hanem 26 999 fővel csökkent. Az asszimiláció és diaszporálódás következtében elvesztette a természetes szaporodását és a népességének egy részét (8304 + 18 695). Mi játszódhatott le ebben az időszakban? Éppen ebben az időszakban a fiatal korosztályú magyar népességnek egy óriási tömege külföldre távozott. Ez a tömeg nem akkora lehetett mint amekkorát az 1971-évi népszámlálás kimutat (16 627 fő), hanem sokkal nagyobb.

Vagy valami más történt? Ha feltételezzük azt, hogy a természetes szaporodásnak akár a fele vagy harmada (a 8304 főből) a vegyes házasságok révén közvetlenül asszimilálódott e többségi etnikumokba, még abban az esetben is 22 000—23 000 fővel kellett volna csökkennie a magyarság számának a külföldre távozás következtében. Ha viszont elfogadjuk a népszámlálás külföldre távozásra vonatkozó adatait pontosnak (16 627 fő), úgy ezt a feltételezést kell elfogadhatónak tartani, hogy tíz év alatt legalább 10 000 fő asszimilálódott a többségi etnikumba a vegyes házasságok révén (minden megszült gyerek, s még ennél is több).

Az utóbbi feltevést könnyű elvetni, mert lehetetlen. El kell fogadni, hogy nem annyian távoztak külföldre, mint ahány főt kimutat a statisztika, hanem jóval többen.

Az 1971—1981 közötti időszak már teljes egészében magán viseli annak a következményét, hogy az 1961—1971-es időszakban a legértékesebb fiatal nemzedék jelentős része külföldre távozott. Ennek hatására gyorsan beállt a természetes szaporodás helyett a csökkenés. A diaszporálódás mellett itt már látjuk a természetes szaporodás hiányának a következményét is: a nagymérvű depopulációt. A magyarság számának csökkenését a természetes csökkenés 6496 fővel, az asszimiláció és az újabb külföldre távozások 32 014 fővel befolyásolták. (A belső vándormozgalom a vajdasági magyarság életében nem jelentős tényező. Ahányan távoznak az ország más részeibe, annyian vissza is térnek.)

A demográfiai mérleg hiányosságai

Az előzőekben többször is említettük, hogy az 1971-es és 1981-es népszámláláskor a vajdasági magyarság számába beszámították az innen külföldre távozókat (külföldi munkavállalókat és családtagjaikat is). Ha ezt figyelembe vesszük, Vajdaságban kevesebb magyar élt, mint ahogyan azt a népszámlálás kimutatta:

Összesen		Ebből	
A népszámlálás éve	A népszámlálás szerint	Külföldön élt	Valójában Vajdaságban élt
1961	442 561	...	442 561
1971	423 866	16 627	407 239
1981	385 356	13 702	371 654

Ismeretes, hogy 1961-ig még elhanyagolhatóan kevesen vállalhattak külföldön munkát (jobbára disszidálók voltak). Tehát elfogadhatjuk, hogy 1961-ben nem nagy különbség volt az összes és a ténylegesen Vajdaságban élő magyarság között.

Ebben a megvilágításban még megdöbbentőbb a Vajdaságban élő magyarság számának apadása. Hiszen az idehaza élő népesség száma 16 százalékkal csökkent 1961—1981 között. Politikai dajkamese, hogy a külföldön dolgozók zömmel visszatérnek. Legnagyobb részük sohasem fog visszatérni. A szociális folyamatok, így a nagy migrációs folyamatok különösképpen irreverzibilisek. Ezt tapasztaljuk a görög-római kolonizációk, vagy Amerika felfedezése óta.

Még valami kiviláglik az adatokból éspedig a következő: 1961—1971 között az idehaza maradt magyarság száma 8,5 százalékkal csökkent, de ebből a csökkenésből csak 4,5 százalék jut közvetlenül a külföldre távozásra és a többi asszimilációs tényezőre. Viszont 1971—1981 között az idehaza lévő magyarság száma 9,5 százalékkal csökkent, de ebben a csökkenésben a külföldre távozottak jelentősége (százalékban kifejezve) már csak a harmadára tehető (3,4 százalék). Ez azt jelenti, hogy nagyobb jelentőséget kaptak más tényezők a csökkenésben: a depopuláció (amit a külföldre távozás előidézett) és már asszimilációs tényezők.

1961—1981 között a vajdasági magyarság itthon tartózkodó része 16 százalékkal csökkent. Ebben a csökkenésben közvetlenül a külföldre távozottak hatása 4 százalék, annál nagyobbak ennek a következményei a többi tényezővel összefonódva.

2. Az előzőekben többször is említettük, hogy a születéseknél abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a magukat magyarnak valló anyáktól magyar gyerekek születtek. Azt is megállapítottuk, hogy az lehetetlenség, hiszen ezeknek egy része vegyes házasságban él.

A következő táblázat azt mutatja, hogy a vajdasági magyarok — nők és férfiak — hány házasságot kötöttek egymás között.

Év	A magyarok házasságai összesen	Ebből magyar magyarral	%	Év	A magyarok házasságai összesen	Ebből magyar magyarral	%
1	2	3	4	5	6	7	8
1956	4088	3361	82,2	1973	3650	2664	73,0
1957	3781	3176	84,0	1974	3684	2710	73,6
1958	3986	3332	83,6	1975	3477	2589	74,5
1959	3876	3222	83,1	1976	3383	2469	73,0
1960	4104	3419	83,3	1977	3443	2517	73,1
1961	4225	3575	84,6	1978	3319	2406	72,6
1962	3911	3272	83,7	1979	3186	2257	70,8
1963	3730	3140	84,1	1980	3050	2206	72,3
1964	3903	3200	82,0	1981	2908	2110	72,5
1965	4028	3247	80,6	1982	2986	2155	72,2
1966	—	—	—	1983	2958	2160	73,0
1967	—	—	—	1984	2941	2131	72,5
1968	—	—	—	1985	2753	2081	75,6
1969	—	—	—	1986	2668	1945	72,9
1970	3941	3009	75,3	1987	2668	1980	74,2

1	2	3	4	5	6	7	8
1971	3807	2904	76,3	1988	2577	1899	73,6
1972	3909	2893	74,0	összesen	100940	78029	77,3

Forrás: A Szövetségi Statisztikai Intézet közleményei (BILTENI Saveznog zavoda za statistiku „Demografska statistika")

Szembetűnő, hogy 1956—1988 között a házasságok összes száma 4088-ról 2577-re esett, vagyis 37%-kal visszaesett. Ennél is nagyobb mértékben csappant meg a magyarok egymás közötti házassága (3361-ről 1899-re, vagyis 43,5 százalékkal).

Az összes megkötött házasságok száma nem nagyon csökkent 1972-ig. Ekkor megcsapta a jugoszláv társadalmat az első nagy válság szele. A házasulandó és munkaképes korosztályok külföldre kényszerültek munkát vállalni. Látható, hogy már 1975-től jóval kisebb az összes megkötött házasság száma. Ekkor következik be a nagyobb mérvű változás a magyarok egymással megkötött házasságainak a számában is: 1956-hoz viszonyítva a vegyes házasságok száma 18 százalékról 27 százalékra emelkedik, a „tiszta" magyar házasságoké 73 százalékra esik.

Ennyi vegyes házasságban a gyerekek lehetnek-e mind jugoszlávok, vagy mind magyarok? Erről szociológiai kutatás nincs. Nem tudunk semmi közelebbit a gyermekek nemzetiségéről (erre csak közvetve következtetünk, a családokra vonatkozó statisztikákból; de erről még lesz szó).

Ha minden vegyes házasságban született gyerek nemzetisége a későbbiekben jugoszláv lenne, úgy a születésszámra vonatkozó adatok igen pontatlanok. Mindenesetre a magyar anyáktól született gyerekek számát legalább 15—20 százalékkal csökkenteni kellene — de lehet hogy többel is. Helyes lenne-e ez?

Az iskolai statisztika a magyar tannyelvű oktatásban alig néhány magát jugoszlávnak valló gyereket mutat ki. Ebből arra lehet következtetni, hogy a vegyes házasságokban született gyerekek valóban asszimilációs helyzetben vannak, ilyen állapotba kerültek. De vajon miért ilyen nagy a vegyes házasságok száma? A politikai propaganda azt szeretné elhitetni, hogy ennek csupán egy oka van: a személyes vonzalom. Nem tagadható, hogy társadalmunkban csökkentek a nemzeti előítéletek, s ez így van rendjén. Ámde, a vegyes házasságok száma más okokból kifolyólag is megnövekedett.

1. A társadalom urbanizálódásával összhangban óriási tömegek kerültek be a falvakból a városokba. A mi totalitárius társadalmunk eddig nem ismerte el a különbségre való jogot. Nem ismerte el ebből kifolyólag, az önszerveződést és az önszerveződés elemi formáit sem. A nemzetiségi fiataloknak nincs lehetőségük a városokban egymással találkozni, megismerkedni kulturált módon elszórakozni. A városi életmód hosszú kommunikációs vonalakat teremt közöttük. Ezeket egyedül az önszerveződés lehetőségei rövidíthetnék le. Mivelhogy korábban ilyen lehetőségek nem voltak, a mi társadalmunkban — ez elkerülhetetlen — összehasonlíthatatlanul gyorsabb asszimilációs folyamatok kaptak teret, mint például Amerikában, vagy a többi polgári demokratikus országban. Csakhogy a nemzetiségi politikában ez nem a szocialista társadalom „előnye" volt, hanem éppen szerveződési formáinak a szegénységéből eredt.

2. A kisebbségi szórványok, peremvidékek különösen ki vannak téve az asszimilációnak. Itt a leghosszabbak a kisebbségen belül a társadalmi kapcsolatok megvalósíthatóságának a kommunikációs vonalai (szerémségi, dél-bánáti szórványok). A szórványokban a vegyes házasságok száma ugrásszerűen többszörösére növekszik.

3. S végül, de nem utolsósorban a kiköltözések és külföldi munkavállalások a lehető legnagyobb mértékben megnehezítik a kisebbségen belüli kapcsolatok létrejöttét. A kisebbségen belüli kommunikációs vonalak még hosszabbak lesznek, mint az előzőleg leírt helyzetekben. Amikor házaspárok távoznak külföldre, azok az új asszimilációs közegben rendszerint fel is szívódnak. A gyerekek idegen nyelvű iskolákba járnak. Ha netán ők, vágyaik szerint, vissza is térnének, ezt kétszer meggondolják a gyerekeik végett, akikhez kötődnek, de akik már beilleszkedtek, beleszülettek az új társadalmi közegbe. Onnan nem vágyódnak el, mert szüleik hazáját csak hallomásból ismerik.

Amikor magányos fiatalemberek távoznak külföldre, a helyzetük még nehezebb. Ebben a nehéz helyzetben bárminemű „földi"-jük közelebb van a befogadó országban kezdetben kialakítható kapcsolatoknál. Külföldön jólesik minden, ami még a hazánkhoz köt.

A külföldre szakadt magyar kisebbségiek is kötnek tiszta magyar házasságokat, de az ilyen kapcsolatok rendre a lehető legnagyobb áldozatvállalással járnak. Ezért köztük is igen gyakoriak a vegyes házasságok.

A vegyes házasságokban született és magukat jugoszlávnak valló gyerekek pontos számát nem tudjuk, soha nem is tudhatjuk meg. Egy azonban bizonyos: amilyen mértékben növekszik a vegyes házasságok száma, olyan mértékben növekszik az asszimiláció lehetősége a többségi etnikum részéről. A vegyes házasságokban a kisebbségi hovatartozású hatása is dominánssá válhat (ez azonban ez ideig inkább entellektüel családoknál tapasztalható). Az önszerveződés lehetőségei tovább befolyásolhatják mind az asszimiláció lassulását, mind a visszaasszimilálódást a kisebbségbe.

Összegezve megállapítható: már most olyan nagyszámú magyar kisebbségi van asszimilációs állapotban (házastársak a vegyes házasságban és gyerekeik), hogy a közeljövőben tovább fog csökkenni a kisebbség lélek száma. Ezen a helyzeten legfeljebb csak nagyon lassan változtathat egy új, szabadabb nemzetiségi politika.

A gyorsuló asszimiláció tényezője: a nemzetiségi hovatartozás és anyanyelv távolodása egymástól

A totalitárius államformákban (így az egypárturalmi államban is) az államalkotó népet az érdekli legfőképpen, hogy hány ember vallja még magát kisebbséginek, azaz mennyire homogenizált a társadalom.

Kisebbségi szempontból sem elhanyagolható az, hogy hányan tartják magukat nemzetiségiek. Sokan vannak olyanok, akik érzelmileg, hagyományaikban, szokásaikban, csupán dalaikban, zeneismeretükben, vagy csak már szelektáló (nemzetiségükre és anyanemzetükre vonatkozó, de azt feltétlenül előtérbe helyező) hírismeretükben és érdeklődésükben kötődnek a saját nemzetiségükhöz, kisebbségükhöz. A nyelvét már régen nem beszélik, mégis nagyon kötődhetnek etnikumukhoz. Ezt a tényt nem szabad elhanyagolni (már réges-régen felfigyeltek rá Amerikában). Ilyen értelemben olyasvalaki például, aki nem tud beszélni magyarul, azért még magyarnak vallhatja magát. Megfelelő körülmények között (ha létezik önszerveződés és önmegbecsülés a kisebbségeknél) ezek az emberek is erősíthetik a kisebbségi közösséget.

Ez ideig azonban ez másképpen volt. Aki egyszer lemondott anyanyelve használatáról, az az asszimiláció egyenes útjára került, ahol előbb-utóbb igyekezett megszabadulni kisebbségi kultúrájától, sajátosságaitól. Ezt várta el tőle a többség, s ezért így is cselekedett. (Nemrégen találkoztam a nagyáruházban egy házaspárral, akikről tudom, hogy odahaza

magyarul beszélnek egymás között, de ott és más nyilvános helyen is — szerbhorvátul beszélnek. Ők a valós vagy általuk valósnak vélt állapotnak megfelelően viselkedtek.)

Ilyen, a lelkületekben még hosszú évtizedekig élő beidegződések és megfélemlítések közepette, amikor a totalitárius állam és az államnemzet eddig kiépült erkölcsi és értékrendszerét, viselkedésmintáit nem lesz egykönnyű megbontani, az anyanyelvhez való ragaszkodásnak elsőrendű a jelentősége. Az anyanyelvhez való ragaszkodás az az aranytartaléka minden kisebbségnek, amellyel jobb napokat érhet, amikor már az egyesülő Európában kevesebb lesz az állami erőszak és nemzeti türelmetlenség a népek között és a kisebbségiek iránt; amikor már több lehetőség nyílik a kisebbségek szabad fejlődéséhez is.

A pártállam is felfogta a maga módján az anyanyelv jelentőségét, amikor az 1961. évi népszámláláskor fel sem tette az anyanyelvre vonatkozó kérdést a kérdőívben, 1971-ben pedig az összegyűjtött adatokat államtitokként kezelte és a feldolgozásukat megsemmisítette.

Az 1931-es népszámlálás adatai szerint Vajdaságban 465 800-an beszélték a magyar anyanyelvet (akkor nem tették fel a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó kérdést, úgyhogy ennek az adatnak különösen nagy jelentősége van, hiszen arról vall, hogy a kisebbségben nagyobb kohéziós erő volt).

Az 1953-as népszámlálás szerint 437 000-en tartották a magyart anyanyelvüknek, amikor 435 217 magyart írtak össze nemzetiségi hovatartozása szerint (ennyien vallották magukat magyarnak). Az új rendszer sokat ígért a nemzetiségeknek, kisebbségeknek: sorban nyíltak meg a kisebbségi iskolák és kulturális intézmények. A kisebbségek hittek a testvériség és egység, az egyenjogúság eszméinek. Nem alaptalanul, mert a gyakorlatban (igaz, jobbára külsőlegesen, s kevésbé tartalmában) sokat tettek a kisebbségek érvényesüléséért. A jövő sokat ígért. Mint ahogyan említettem, 1961-re és 1971-re vonatkozóan nincs népszámlálási adat. A politika kezdett irányt változtatni. Várták, hogy az eredmény beérjen. Az 1981-es népszámlálás adatai lesújtóak. Ezek szerint a 385 356 vajdasági magyarból (ennyien vallották magukat magyarnak) csak 350 403 tartotta a magyar nyelvet is anyanyelvének, 33 625 már a szerbhorvátot, 12 a macedónt, 27 a szlovént, 215 a németet, 58 a cigányt, 249 a ruszint, 187 a szlovákot stb.

Igaz, 369 965-en tartották a magyart anyanyelvüknek. Ebből 350 403 fő a nemzeti hovatartozását is magyarként jelölte meg. A többiek más nemzetiségűek: Crna Gora-iak (105), horvátok (2635), macedónok (35), muzulmánok (23), szlovének (118), szerbek (1073), bolgárok (362), németek (447), zsidók (105), cigányok (420), románok (70), oroszok (42), ruszinok (104), szlovákok (624), jugoszlávok (12 272) stb. — összesen 19 562-en. Ne felejtsük el: a 385 356 magát magyarnak vallott és a 369 965 magyar anyanyelvű számában is benne foglaltatnak a küldöldön tartózkodók. Tehát azoknak a tényleges száma is kisebb, akik magyarnak tartják magukat, anyanyelvük is magyar (350 403). Az adatokból kiviláglik, hogy jóval több magyar tartja a szerbhorvátot anyanyelvének, mint más nemzetiségű a magyart. Az asszimiláció különböző jelenségei széles ösvényt vágtak maguknak.

Sem azok a magyarok, akiknek az anyanyelve szerbhorvát, sem azok, akiknek a nemzetiségi hovatartozása nem a magyar, de az anyanyelvük magyar, nem szorgalmazzák feltétlenül a magyar anyanyelvet mint magyar tannyelvet az iskolában. Látható ez az alábbi adatokból is.

1981-ben 37 352 tanköteles gyerek volt azokban a háztartásokban, ahol a magyar nyelvet beszélték odahaza (369 965). Ha ezt összevetjük az 1981/82-es iskolaévre vonatkozó, általános iskolákra vonatkozó statisztikákkal, akkor azt látjuk, hogy a magyar tannyelvű iskolákba 28 052 gyerek járt, s ebből 26 986-ot mint magyar nemzetiségű gyereket írattak

be, valószínűleg magyar nemzetiségű szülők (a szülők kötelesek megnevezni a gyerek nemzetiségét). Ebben a tanévben csak 1 Crna Gora-i, 102 horvát, 121 szerb, 176 albán, 19 szlovák, 336 cigány, 193 jugoszláv nemzetiségű gyereket írattak be (valószínűleg vegyes házasságban élő szülők) a magyar tannyelvű általános iskolákba. Ezek a számok elenyészők azon a nem magyar nemzetiségűek, de magyar anyanyelvűek, illetve a magyar nemzetiségűek, de nem magyar anyanyelvűek gyerekei számához képest (kb. 4500—5000 gyerek). Annál nagyobb volt a magyar nemzetiségű általános iskolás gyerekek szerbhorvát tagozatokra özönlése. Az 1981/82-es tanévben a 34 007 magyar nemzetiségű gyerekből 6992 gyerek szerbhorvát tagozatra járt (20,5 százalék). Olyan asszimilációs tényező ez, amely már ugyanabban a nemzedékben érezteti a hatását, nem beszélve a következő nemzedékről. Olyan asszimilációs tényező ez, amely megvonja az anyanyelv ismeretét és szeretetét. Aki nem ismeri, nem szereti, nem is szívesen tanítja rá gyerekeit: tanítja őket arra, amit jobban ismer.

A szerbhorvát tagozatokon tanuló magyar diákok arányszáma az általános iskolákban (20 százalék) minden bizonnyal varázsszám, mert évtizedek óta e körül mozog minden nemzedéké.

A nemzetiségi iskoláztatás mint asszimilációs tényező

Ez a téma önmagában is módszeres feldolgozást igényel. Itt csak néhány adat erejéig érintjük a nemzetiségi iskoláztatást. Nem is a tartalmi részét, ahol végbemennek a legjelentősebb asszimilációs és az asszimilációt előkészítő folyamatok, hanem a formai részét.

Említettük, hogy a magyar nemzetiségű általános iskolásoknak 20 százaléka már évtizedek óta szerbhorvát tagozatokra jár. Miért? Sznobizmusból? Minden bizonnyal ennek is nagy szerepe van. Vagy talán azért, mert az oktatás minősége jobb szerbhorvát tannyelven? Tagadhatatlan. Ennek ellenére más okok is közrejátszanak.

1. Mindenekelőtt a magyar kisebbség diaszporáiban, szórványaiban sohasem volt megszervezve az általános iskoláztatás; ahol megszervezték, rosszul szervezték meg, úgyhogy gyorsan meg is szűnt.

2. A másik okot abban kell keresni, hogy a születési arányszám csökkenésével állandóan csökken azoknak a településeknek a száma, ahol meg lehet szervezni az osztatlan (s később az osztott) tagozatokat.

Ha egy helységben, amely tiszta magyar lakosságú és 1000 főt számlál, a születési ezrelék 11—12-t tesz ki (ennyi gyerek születik évente), a település vállalhatja azt, hogy biztosítja a számukra az osztott tagozatot még ebben az esetben is; sőt még kisebb számú gyerek esetében is. További csökkenés esetében is általában esély van legalább az osztatlan tagozatra.

Ha a helység csak ötszáz magyar lakost számlál, ilyen alacsony születési arányszám mellett körülményes vagy éppenséggel lehetetlen már az osztott tagozatok létrehozása is. Esetleg két szomszédos helység létrehozhat osztatlan vagy osztott tagozatot. Azonban, bármennyire is könnyen megegyezik ebben a két helység, a felsőbb jóváhagyás már nagyon nehéz, mert ez pénzbe kerül.

Ha 3—4 szomszédos helységnek kétszázötven magyar nemzetiségű lakosa van, már nagyon sok jó szándék szükséges ahhoz, hogy megszervezzék anyanyelvű oktatásukat; ezért nem is törik magukat érte.

Vegyes nemzetiségű helységekben nemcsak a születési ezrelék csökkenése jelent nagy veszélyt előbb az osztott, később az osztatlan kisebbségi tagozat megszervezésében, hanem az a tény is, hogy a még az elfogadható 13—14 ezreléket is lecsökkentheti a szerbhorvát tagozat vonzereje. Ha akár csupán egy-két kisebbségi tanuló oda akar beiratkozni, lehetetlenné válhat a nemzetiségi tagozat megindítása.

Röviden: minél kisebb a születési arányszám, annál nehezebb a kisebbségi tagozatok megszervezése kis településeken, és a települések nemzetiségi lakosai szükséges számának alsó határa állandóan emelkedik.

Most azt tapasztaljuk, hogy már az ezer magyar lakost számláló helységekben is megszűnnek az osztott magyar tannyelvű tagozatok (de osztatlanok sem létesülnek). Az ötszáz magyar lakost számláló helységekben, ha voltak is, megszűnnek az osztatlan tagozatok.

3. Középiskolai szinten a magyar tannyelven tanulás lehetőségei tovább romlanak. A magyar középiskolásoknak (10 309) a korábbinál is nagyobb része (3474) szerbhorvát tagozatokon tanult az 1988/89-es tanévben. Amíg az általános iskolában a magyar tanulók húsz százaléka, addig a középiskolásoknak már több mint egyharmada szerbhorvát tagozatokra járt.

A tartományban nagyon fejletlen a diákotthon-hálózat, holott a nemzetiségi anyanyelvű és tannyelvű középfokú oktatásnak mentsvára a diákotthon-hálózat fejlesztése.

Középfokú oktatásunk zegzugai szinte áttekinthetetlenek. Annyi bizonyos, hogy már a következő években megmutatkozik mint asszimilációs tényező a rosszul megszervezett kisebbségi iskoláztatás hatása. A rosszul megszervezett és korszerűtlen kisebbségi oktatásügy mindenképpen az erőszakos asszimiláció egyik tényezője. A művelődési intézmények örökös pénzzavara és fejlődésük visszatartása ugyancsak az erőszakos asszimiláció fegyvertárához tartozik. Egészen napjainkig nevetségesen kevés, elégtelen és teljesen bizonytalan pénzeszközökkel látták el a kisebbségi művelődési létesítményeket. Ugyanakkor megtiltották és nacionalista bélyegzővel illették az önszerveződés elemi formáit, így az önsegélyzést és önpénzelést is.

Az asszimilálódó magyar családtípus

A megkésve megjelentetett népszámlálási adatok elég jól megvilágítják azt az új családtípust, amely kialakulóban van. Ha az eddig felvázolt dinamikus folyamatokból levont következtetések esetleg valakiben kételyt ébresztenek is, a következő adatok ezeket a kételyeket eloszlatják.

1. Vajdaságban 1981-ben 183 309 gyermektelen házasság volt. Pontosabban ennyi nő élt gyermektelen házasságban. A magyar nemzetiségű nők aránya ebben a családtípusban különösen nagy volt: 44 635 (24,3 százalék). Jóval nagyobb, mint a magyar népesség aránya az össznépességben (18,9 százalék). Az adat további depopuláció jeleit vetítheti előre.

A 44 635 magyar gyermektelen férjezett nő vagy feleség közül csak 39 107 élt magyar férjjel egy házasságban (87,6 százalék), a többi más nemzetiségűvel (elsősorban szerbbel, horváttal, jugoszlávval stb.). A teljes, gyermekes családok száma 361 300 volt. Ezekben a magyar nemzetiségű anyák száma 65 968 (18,2 százalék). A teljes gyermekes családokban a 65 968 magyar nemzetiségű anyának—feleségnek csak 54 158 esetben volt a férje is magyar (82,1 százalék). A többi esetekben a férj más nemzetiségű, elsősorban szerb (6331), horvát (2340), jugoszláv (986) stb. volt. Ez az adat az erősödő asszimiláció méreteire utal.

2. Az adatok szerint az 54 158 gyermekes magyar feleségnek magyar férjjel kötött házasságában 53 380 esetben a gyerekek is magyarok voltak (98,5 százalék). Még a tiszta magyar családokban is vannak olyan esetek, amikor a gyereknek más nemzetiséget adnak — számításból, snobizmusból, félelemből, ez esetben teljesen mindegy.

3. A vegyes házasságokban 8349 esetben az apa és a gyerekek magyar nemzetisége egybevágott (ami még nem jelenti azt, hogy a gyerekek anyanyelve is magyar volt). Mindenesetre ez az adat arra utal, hogy a vegyes házasságokban érvényesül a patriarkális viselkedési modell, ha a gyerekek apja magyar. Ugyanez az elv érvényesül akkor is, ha a gyerekek apja nem magyar. Ugyanis a vegyes nemzetiségű családban csak 845 esetben egyezett meg a gyerekek és az anyjuk magyar nemzetisége. Ha összehasonlítjuk ezt azzal az adattal, amely szerint 11 810 magyar nemzetiségű nő (anya) élt vegyes nemzetiségű, gyermekes családban, úgy azt látjuk, hogy a magyar nemzetiségű anyák egészen gyenge akaratot mutatnak a nemzetiségükhöz való kötődésben. Számukra minden bizonnyal jelentős tekintélygyarapodást jelentett a vegyes házasság, s úgy ítélik meg, hogy ha a gyerekeik elfogadják az apa (a férj) nemzetiségét, a társadalomban jobban tudnak érvényesülni, felemelkedni.

Vannak olyan esetek is, amikor a vegyes házasságban a gyerekek közül az egyik magyar, a másik nem (231 eset volt, amikor a gyerekek közül az egyik vagy a magyar nemzetiségű anyja vagy apja nemzetiségéhez igazodott, a másik meg éppen fordítva).

Elgondolkodtató és megfelelő következtetések levonását igényli az a családtípus, amelyben egy vagy több gyerek jugoszlávnak vallotta magát (2455 ilyen eset volt), holott az egyik szülő magyar volt.

Vannak felbomlott nem teljes családok is, amelyeknél szintén érdemes megvizsgálni a gyerekek és a velük maradt egyik szülő nemzetiségi kapcsolatát, kötődését.

Azokban a felbomlott családokban, amelyekben a gyerekek magyar nemzetiségű anyjukkal maradtak (9023 ilyen család volt) a gyerekek is magyarok voltak 7688 esetben, 75 esetben az egyik magyar volt; 768 gyerek eltérő (de nem magyar és nem jugoszláv) nemzetiségű volt, 492 pedig jugoszlávnak tartotta magát.

Nyilvánvaló, hogy a felbomlott családokban a más nemzetiségű apától született gyerekek leggyakrabban továbbra is megőrzik apjuk nemzetiségét, s csak ritkán módosítanak a család előző elhatározásán. Az anya továbbra is úgy véli, hogy az apa, és nem az ő nemzetisége az, ami a gyerekeknek a társadalmi felemelkedést biztosítja.

Ha a felbomlott családban a gyerekek magyar nemzetiségű apjuknál maradtak (csak 1753 ilyen eset volt), a gyerekek is leggyakrabban az apjuk nemzetiségéhez kötődnek (1636 esetben), jóval ritkábban az anyjukéhoz (49 esetben), és csak 54 esetben lesznek jugoszlávok.

Összegezzük: a különböző családtípusok azt mutatják, hogy alig van olyan vajdasági magyar család, amelyikben ne lenne más nemzetiségű közelebbi vagy távolabbi rokon. Ha ez így van, érthetetlenné válik az az évtizedekre visszahúzódó, erősen hangot kapott politikai bizalmatlanság és állami erőszakoskodás a vajdasági magyarsággal szemben, amelyben még most is része van.

A vajdasági magyarság számának további alakulása

A vajdasági magyarság a depopuláció aktív állapotában van. Ennek az állapotnak az arányait érzékeljük, a folyamat irányát látjuk. Azonban sem az állapot pontos méreteit, sem a folyamat pontos iramát nem tudjuk meghatározni. Kevés, kellő támpontot nyújtó, pontos

adatot vezetnek a kisebbségekről. Még a magyarság pontos számának megállapítását illetően is gyanakvóak vagyunk. Nem azért vagyunk gyanakvóak, mert netán a népszámlálás adatában kételkedünk, hanem azért, mert egy kisebbségben lévő népességről nagyon nehéz pontos adatokat szerezni, pontos képet kapni.

Mindenekelőtt nincs pontos adat a magyarság születésszámáról. Az az adat, hogy hány magyar nemzetiségű nő szült gyereket, teljesen használhatatlan és a mi vidékünkön semmit nem jelent. Márpedig a demográfiai statisztika csak ilyen adatot nyújt.

Tudjuk azt, hogy mennyi magyar halt meg.

Ebből kifolyólag teljesen ismeretlen, csupán feltételezett minden, a természetes szaporodásra vonatkozó számítás is. Még jelentősebbek a következő megjegyzések: ha a születések és a természetes szaporodás száma csupán azért csökkenne, amiért a többségi népességnél (kezdetben életszínvonal-javulás, a továbbiakban a gazdasági és társadalmi válság, az erózió következtében) akkor a dolog viszonylag egyszerű lenne. Az adatokat elfogadhatnánk pontosaknak és bevinnénk a képletbe.

A kisebbségek esetében nem csak ezek a tényezők hatnak.

1. Elsősorban hat az asszimiláció. A születések számbavételénél együtt jelentkeznek a magyar és nem magyar gyerekek. Ki vehetné a bátorságot szétválasztani őket nemzetiségük szerint?

2. Másodsorban hat a diaszporálódás. Amíg a belső vándormozgalom alig hat a vajdasági magyarság demográfiai helyzetére (amennyi magyar elköltözik Vajdaságból az ország más részeibe, ugyanannyi vissza is költözik), addig a külföldre távozásnak igen nagy szerepe van. Ez a folyamat jóformán teljesen feltáratlan méretei és változó irányai vonatkozásában is. Régebben nagyon sokan mentek külföldi munkára a család többi tagjával, de nélkülük is. Most is mennek, de kevesebben. Ehelyett megerősödött az állampolgárságról való lemondás és az országból való kiköltözés. A kivándorlásra, így a magyarság kivándorlására vonatkozó adatok is államtitoknak számítanak. Egy prognózisban a magyarok melyik számához igazodjunk:

— ahhoz-e, amelyikbe beszámítják a külföldön élőket is;

— ahhoz, amelyikbe nem számítják bele a külföldön élőket;

— ahhoz, ahányan magyarnak vallják magukat attól függetlenül, hogy melyik az anyanyelvük;

— ahhoz, ahányan magyarnak vallják magukat és magyar az anyanyelvük is;

— vagy ahhoz, ahányan magyarnak vallják magukat, magyar az anyanyelvük is, és itt vannak az országban, Vajdaságban?

A kérdésre nem egyszerű a felelet, s nem elég csupán módszertani feleletet adni.

Ha pontatlan fogalmakhoz igazodó adatokat viszünk a képletbe, csak azért, hogy felmutassunk egy prognózist, azzal még nem leszünk tudományosabbak.

A manapság már szemmel látható depopuláció tehát nem csak az előző időszakokban jelentkező életszínvonal-javulás és válság következménye, hanem a válság és a korábbi (halmozódó) asszimiláció együttes következménye. A következő években várható növekvő depopulációs arányba is beépül az asszimiláció mostani mérete.

A depopuláció és az asszimiláció egymást erősítik.

Az utóbbi évek azt mutatják, hogy a vajdasági magyarság száma a „leglazább" mércék szerint is évi 0,57 százalékkal csökken (a magyarság száma 1981-ben 385 356 fő volt, s most évente 2000—2200-zal csökken).

Mindennemű népességcsökkenés nagy távlatban a népesség teljes kipusztulásával fenyeget. Így van ez ebben az esetben is.

A demográfusok arra figyelmeztetnek, hogy a legfejlettebb országok népességcsökkenése nem lesz állandó folyamat, hanem be fog következni egy „átmeneti időszak" („transitio"), amelynek a végén a népesség száma megállapodik az optimumon, a gazdasági fejlettségnek megfelelő szinten.

Vajon ez az elmélet érvényes-e kisebbségre is? Minek megfelelő szinten állapodhat meg a kisebbségek száma? Mi az optimum a kisebbségek számának megállapodásakor? Lehet-e ilyen szint és ilyen optimum?

A legóvatosabb becslések is arra utalnak, hogy már a következő években a magyar népesség száma évi egy százalékkal is csökkenhet.

Mikorra mérséklődhet ismét ez a csökkenés vagy mikor szűnhet meg teljesen? Erre a kérdésre a feleletet nem a demográfiától, hanem a kisebbségi politikától kell várni.

A kisebbségek helyzetén nem javíthat semmilyen nacionalizmus, sem a többségi, sem a kisebbségi népesség nacionalizmusa (más népek iránti gyűlölet, gyanakvó magatartás, megkülönböztető hozzáállás, elzárkózás stb.).

A kisebbségek helyzetén nem javíthat a rájuk kényszerített vagy az önként vállalt szegregáció.

A kisebbségek helyzetén egyedül az anyaországuk és a hazájuk közötti bizalom erősödése segíthet és a bizalomerősítő intézkedések rendszerének kiépülése és alkalmazása a gyakorlatban.

Ebben a keretben a kisebbségeknek minél több szabadságra és demokráciára van szükségük. Enélkül elképzelhetetlen a kisebbségek önszervező tevékenységének kibontakozása.

Ha a kisebbségeknek nincs társadalmi lehetőségük önszervező erejük kimunkálásához, nem lehet tekintélyük, méltóságuk a többségi népek és önmaguk előtt.

A többségi népektől kijáró megbecsül és a kisebbségben ezzel együtt jelentkező önbizalom demográfiai tényező is, hiszen az asszimilációt természetes medrében tartja és a diaszporálódás okait is megszünteti.

Csak a politika felelete után következhet be pozitív változás: a népességcsökkenés lelassulása és megszűnése.

A többi problémát a többségi népességekkel együtt kell megoldani. Hazánk közös problémái közös hozzáállásra várnak, mert közös erőfeszítés és áldozatvállalás nélkül nincs megoldás.

UTÓHANG

Az 1991-es népszámlálás előzetes eredményeiről

Az 1991-es népszámlálás előzetes adatai azt mutatják, hogy Vajdaság népessége továbbra is soknemzetiségű, de már kevésbé, mint tíz, húsz, vagy harminc évvel ezelőtt. Vajdaságban növekszik a legszámottevőbb délszláv nép aránya, a nemzeti kisebbségek lélekszáma és számaránya pedig ijesztően romlik. A délszláv népek aránya az össznépességben 73,9 százalék (az 1948-beli 58,8 százalékkal szemben). A Crna Gora-iak aránya 2,2 százalékot, a szerbeké 57,2 százalékot, a jugoszlávoké 8,4 százalékot tett ki. Csökkent a horvátok aránya (3,7 százalék), a macedónoké (0,8 százalék), és a szlovéneké is (0,13 százalék).

Minden nemzeti kisebbség számaránya romlott az 1948. évi népszámláláshoz viszonyítva. A magyarok százalékaránya az össznépességben 16,9 százalékot tesz ki (1948-ben még 25,6 százalék volt), a szlovákoké 3,2 százalék (1948-ban 4,4 százalék volt), a románoké 1,9 százalék (1948-ban 4,3 százalék volt), a ruszinoké 1,0 százalék (1948-ban 1,5 százalék).

Az adatok kétségbevonhatatlanul azt mutatják, hogy az 1948—1991 közötti időszakban, amely egyébként azonos egy társadalmi-politikai rendszer teljes kiépülésével, nagy változások történtek a népesség nemzetiségi összetételében. Ebben az időszakban nem találták meg (vagy nem akarták megtalálni?) a nemzeti kisebbségek védelmének a hathatós módozatait.

Minden népességcsökkenés, amely az elmúlt 10 évben nagyobb volt 5 százaléknál, vagy a kivándorlás, vagy az asszimiláció, illetve e két tényező együttes hatásának a következménye. Tehát az 5-6 százaléknál kisebb egyértelműen a depopuláció, vagyis a gyermekhiány következménye, az 5-6 százalék feletti arányszámok pedig már más tényező következményei.

Mivelhogy 1981—1991 között a magyarság száma 34 000-rel csökkent, ebben az értelemben azt mondhatjuk, hogy ennek a számnak a fele (17 000) a depopuláció következménye, a másik fele meg az asszimiláció és kivándorlás számlájára írható.

A magyarság száma 25-30 százalékkal csökkent a következő községekben: Alibunár, Beocsin, Zsablya, Ürög, Pećinci, Šid. A magyarság száma 20—25 százalékkal csökkent a következő községekben: Bács, Bácspalánka, Fehértemplom, Versec, Pancsova, Titel. Itt is, mint az előző esetben, a magyarság aránylag kis létszámú szórványokban él (kivéve Bácspalánkát és Versecet; e községekben már más politikai tényezők is hathattak a magyarság számának ilyen nagyméretű csökkenésére).

A magyarság száma 15-20 százalékkal apadt a következő községekben: Apatin, Begaszentgyörgy, Indija, Kikinda, Kovačica, Kúla, Törökbecse, Magyarcsernye, Törökkanizsa, Újvidék, Hódság, Plandište, Zombor, Titoverbász. Ezekben a községekben harcos népek közé ékelték a magyarságot, s ők nagyfokú érzéketlenséget tanúsítottak a megmaradásuk iránt.

A legkevésbé csökkent a magyarság száma azokon a helyeken, ahol különben is tömbökben él (de az alacsony születésszám mellett itt is éreztetik hatásukat más tényezők is). Ezek a községek a következők: Ada (5 százalék), Topolya (8,5 százalék), Becse (10 százalék), Kanizsa (5 százalék), Kishegyes (9 százalék), Zenta (7,5 százalék), Szabadka (9,5 százalék).

A következő községekben a magyarság százaléka meghaladja a község összlakosságának az 50 százalékát: Ada (77,8 százalék), Topolya (65,5 százalék), Becse (54,3 százalék), Kanizsa (88,5 százalék), Kishegyes (59,1 százalék), Zenta (81,6 százalék), Csóka (56,8 százalék), Szabadkán a magyarság az össznépesség 42,7 százalékát adja, de még így is abszolút többséget képez.

A következő községekben a magyarság száma az össznépesség 25 százalékát adja: Törökkanizsa (34 százalék), Szenttamás (30 százalék), Temerin (39 százalék).

A következő községekben a magyarság száma meghaladja az össznépesség 10 százalékát: Apatin (14,6 százalék). Begaszentgyörgy (22,2 százalék), Zrenjanin (12,8 százalék), Kikinda (14,3 százalék), Kovačica (11,9 százalék), Kovin (10,1 százalék), Kúla (10,04 százalék), Magyarcsernye (20,6 százalék), Törökbecse (21,3 százalék), Plandište (12,3 százalék), Szécsány (13,3 százalék) és Zombor (16,1 százalék.) Újvidéken ugyan nem haladja meg a magyarság az össznépesség 10 százalékát, mégis jelentős a számaránya (7,7) tekintettel a város nagyságára.

A szerző

Rezime

Nije sporno da živimo u jeku integracionih tokova na svim razinama: u globalnim, kontinentalnim, državnim i regionalnim razmerama. Narodi su upućeni jedni na druge ne samo u privrednom već i u društvenom smislu. Međutim nije sporno ni to da oni pokušavaju sačuvati, održati i razvijati svoje etničke osobenosti.

Vojvodanski Madari su u stadijumu aktivne depopulacije. Ishod ovog stanja daje se naslutiti, ali stvarni obim i dinamika ovakvih tokova među nacionalnim manjinama teško se može statistički tačno odrediti. Pored toga ovakve negativne trendove među njima dodatno pojačavaju asimilacija i disparzija u dijaspori. Razmatrajući faktore i vrste ovih činioca autor izražava bojazan da bi se ubrzana depopulacija madarskog življa u Vojvodini i prema najblažim procenama mogla kretati i do jednog procenta godišnje.

Summary

It is uncontested that we are living amidst trends of integration on all levels: global, continental, state, or regional. Nations are interdependent both economically, and socially; yet they also endeavor to maintain and develop their ethnic identity.

Hungarians in the Vojvodina are in a state of depopulation. One may suspect the outcome of this state of affairs, but it is most difficult to establish statistically the precise dynamics of these processes among minorities. Negative trends are enhanced by assimilation and dispersion in the diaspora. Considering various factors and groups of factors the author predicts a depopulation of the Hungarian minority in the Vojvodina at a yearly rate of 1 percent.

Original scientific paper

Bálint Sándor

GYEREK HÍJÁN NINCS ISKOLA . . .

„A beszéd, a nyelv és a nyelvhasználat elvileg és általánosságban, időből, térből szakítottan is éppoly természetes jelenség, engedélyhez nem kötött megnyilatkozás, mint a lélegzés. Hallottál-e államot arról beszélni, hogy alkotmányos jog a légzés, a lábhasználat, a kézhasználat stb.? De arról igen, hogy ennek vagy amannak a nyelvnek a használata megengedtetik, vagy nem engedtetik meg. Holott az embernek ez olyan természeti joga, hogy ki sem kellene nyilvánítani. Szükséges mégis, mindaddig, míg a század nacionalizmusának hétfejű sárkánya egyebek közt épp nyelveket, anyanyelvet zabál, növekvő étvággyal. Nyelvében él a nemzet, idézzük ma is a reformkor jelszavát, hozzátéve: és az akármiféle nemzetiség is. A nyelv ilyenformán az élet fogalmának szintjére emelkedik" — nyilatkozta évekkel ezelőtt egyik interjújában irodalmunk egyik legjelesebbike, Sütő András.

Hogyan is állunk mi itt a vajdaságban, élhet-e nyelvében a sok nemzettel és nemzetiséggel együtt a magyar nemzetiség is?

A deklarált jogokat nézve a JSZSZK Alkotmányának 171. szakasza szavatolja a nemzetiségek tagjainak, hogy az alkotmánnyal és törvénnyel összhangban joguk van ahhoz, hogy jogaik érvényesítése és kötelességeik teljesítése során, valamint az állami szervek és a közmegbízatást végző szervezetek előtti eljárásban anyanyelvüket és írásukat használják. Jugoszlávai nemzetei és nemzetiségei tagjainak, a törvénnyel összhangban, minden köztársaság, illetőleg autonóm tartomány területén joguk van anyanyelvű oktatásra.

A szövetségi alkotmánnyal összhangban a tartományi alkotmány 2., 3., 4. és 5. szakasza foglalkozik a tartományban élő nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának a kérdésével. A 4. szakasz szerint Vajdaság Szocialista Autonóm Tartományban a nemzetek és nemzetiségek az élet, a munka és az alkotás valamennyi területén egyenrangúak. A jelen alkotmány valamennyi nemzet és nemzetiség számára biztosítja sajátosságait, nyelve, kultúrája, történelmi és más jellegzetességei szabad fejlesztését és kifejezését, s hogy ennek érdekében szervezeteket alapítson és élvezze az alkotmányban meghatározott más jogokat.

Az alkotmány mellett majd két tucat törvény szabályozza a nyelvi egyenjogúság érvényre juttatásának a módjait. Így például az oktatásról szóló tartományi törvény 20. szakasza szerint is az iskoláskor előtti nevelés, az általános iskolai és a középiskolai oktatás a nemzetek és nemzetiségek nyelvén zajlik. E törvényszakasz, de a dokumentum többi szakasza sem szab semmiféle törvényes minimumot, amely bármilyen értelemben is korlátozná akár a nemzetek, akár a nemzetiségek nyelvén zajló általános iskolai oktatást.

A szerbiai oktatásügyi törvény, amely 1990. január elsején lépett életbe, annyiban hozott változást, hogy a nemzetiségi kisdiákok beiskolázását megelőzően a szülőknek külön is

nyilatkozniuk kell a tannyelvet illetően: a nemzetiségi diákokat nem magától értetődően a nemzetiségi tannyelvű tagozatokba írják be, e szülői nyilatkozattól teszik függővé a besorolást.

Ennek ellenére azonban meg kell állapítanunk, hogy a deklarált jogokat illetően egyelőre még nincsenek különösebb problémák, az alkotmányos rendelkezések ugyanis előlegezik a saját nyelvben és kultúrában élést a kisebbségek számára is.

Miért van mégis, hogy e kedvező törvényes lehetőségek ellenére évről évre csökken az anyanyelvükön tanuló nemzetiségi diákok létszáma?

A fenti állítás pontosításaként hadd mondjuk el, hogy amint az az 1. táblázat számsoraiból is kiolvasható, az 1970/71-es tanévtől kezdődően az 1980 és 1982 közötti időszakkal bezárólag a diákok összlétszáma és a szerbhorvát, valamint a nemzetiségi nyelven tanuló diákok létszáma is csökkent. Amíg azonban az 1981/82-es tanévben a szerbhorvát nyelven tanuló diákok létszámcsökkenése megállt, és az ezt követő időszakkal kapcsolatban folyamatosan emelkedő tendenciáról számolhatunk be, addig ez a nemzetiségi tanulók esetében nem mondható el. Az elmúlt húsz éves időszakban ugyanis népességcsökkenésükkel összhangban (lásd 2. számú táblázatunkat) folyamatosan csökkent az általános iskolai tanulók létszáma is.

Amíg például a szerbhorvát tannyelvű általános iskolai tagozatok esetében az 1970/71-es tanévtől az 1980/81-es tanévig a létszámcsökkenés 24 187 fő, vagyis 12,87 százalék, addig a nemzetiségek esetében ezek a számok és arányok az alábbi módon alakulnak: magyarok: 7872 fő a létszámcsökkenés, vagyis 21,66 százalék; szlovákok: 1347 fős létszámcsökkenés, vagyis 20,58 százalék; románok: 764 fős létszámcsökkenés, vagyis 23,01 százalék; ruszinok: 205 fős létszámcsökkenés, vagyis 19,24 százalék.

Az 1980/81-es tanévtől napjainkig viszont már a szerb tannyelvű tagozatokban tanulók százalékaránya 8,53-mal emelkedett, a magyaroké ugyanakkor 6,20, a szlovákoké 7,68, a románoké 25,29, a ruszinoké pedig 13,75 százalékkal csökkent.

A húsz éves időszak adatainak vizsgálatából az derül ki, hogy a szerbhorvát tannyelvű tagozatokon tanuló diákok százalékaránya 4,74, a magyaroké és a szlovákoké 26,24, a románoké 38,55, a ruszinoké pedig 29,01 százalékkal csökkent.

Amennyiben évekre lebontva is kimutatnánk a létszámcsökkenés százalékarányát, akkor kiderülne, hogy például az 1970/71-es és az 1971/72-es tanév viszonylatában a magyarság esetében ez a létszámcsökkenés 3,78 százalékot jelent, majd 1,46-os, és 4,38-as index következik. Ezt követően 2,5 százalék alatt marad az évi fogyatkozás, majd a nyolcvanas évek közepén lelassul, s az 1986/87-es tanévben csekély emelkedést észlelünk. Az 1988/89-es és az 1989/90-es tanév között 2,58 a csökkenési index, ami azonban a tanév végéig valamelyest romlani fog. Tudnunk kell ugyanis, hogy az 1988/89-es tanévvel kapcsolatos adatok a tanév végére, az 1989/90-es összefüggésében közölt adatok pedig a tanév elejére vonatkoznak. Év közben némi lemorzsolódás szokott bekövetkezni, s a fent szereplő 2,58-as index valamivel kedvezőtlenebb lesz.

Amennyiben összehasonlítjuk a 2. táblázatban közölt népszámlálási adatokat és kiszámítjuk, hogy 1971 és 1981 között milyen arányban is csökkent a jugoszláviai magyarság létszáma, kiderül, hogy valamivel több mint 9 százalékos indexet kapunk. Ugyanakkor azonban 1971 és 1981 között az anyanyelvükön tanuló magyar diákok létszáma, amint az fenti adatainkból is kiderült, 21,66 százalékkal, vagyis a népességfogyatkozás arányszámának több mint a kétszeresével csökkent!

Mi is rejlik e számok mögött?

Tudnunk kell, hogy a legutóbbi népszámlálás adatai még a demográfiai szakembereket is meglepték. A népességcsökkenés a jugoszláviai magyarság esetében elképesztő méreteket

öltött, és az előrejelzéseket is messze felülmúlta. Ez azonban korántsem meglepő, ha tudjuk, hogy az összes magyarlakta területek közül éppen itt a legalacsonyabb a népszaporulat. Az erre vonatkozó tanulmányokból kiderül, hogy Jugoszláviában a Vajdaság — Szlovéniához és Horvátországhoz hasonlóan — amúgy is az utolsó helyen áll a születések és első helyen a halálozások, s különösen az öngyilkosság terén, s bár az egyke az ott lakó szlávok és románok körében is terjed, a legrosszabb népességi mutatókkal a magyarok rendelkeznek.

A magyarság születési és halálozási aránya a statisztika szerint 1976/77-ben a legtöbb magyart számláló öt községben 4,6 százalékos népességcsökkenést mutat. Kanizsán és környékén születik a Vajdaságban és egész Jugoszláviában a legkevesebb gyermek.

A népességi mutatószámokat az alacsony fokú szaporulat mellett jelentősen befolyásolta egy új nemzeti, nemzetiségi kategóriának, a jugoszlávnak a térhódítása is. Tíz év alatt létszámuk megnégyszereződött, s összlétszámukat tekintve az iskolákban a harmadik helyre tornázták föl magukat. Figyelemreméltó adat az is, hogy az 1977/78-as tanévben 7150 diák vallotta magát jugoszlávnak, az 1986/87-es tanévben 23 263, az 1988/89-es tanévben pedig már 27 600. A 2. és 3. számú táblázatból világosan látszik, hogy létszámuk évtizedről évtizedre, illetve évről évre növekszik. Egyes becslések szerint a vajdasági jugoszlávok zöme a vegyes házasságban élő nemzetiségek s ezek gyermekei közül kerül ki.

A nemzetiségi nyelveken — így a magyarul — tanulók létszáma azonban nem csupán a népességcsökkenés miatt fogyatkozik évről évre. A 4. táblázat számsorainak értékelése ugyanis azt bizonyítja, hogy túlontúl leegyszerűsítenénk a dolgokat, ha a magyarul tanuló diákok létszámcsökkenését csupán a népességcsökkenésben látnánk. A 4. táblázat tanúsága szerint a diákok jelentékeny hányada nem anyanyelvén, hanem szerbhorvát nyelven végzi általános iskolai tanulmányait.

Csupán a nyomatékosság kedvéért emeljük ki, hogy a magát magyarnak valló 32 509 diák közül 26 008 tanult magyar tagozatokon, 6356 viszont szerbhorvát, 139 szlovák, 2 román és 4 ruszin tannyelvű osztályokban végezte az általános iskolát. Százalékban kifejezve 80 százalékuk anyanyelvű tagozatra, 20 százalékuk pedig más tannyelvű tagozatokra járt. A szlovákok, románok és ruszinok esetében ezek az arányok sorrendben a következők: 68:32; 63:37; 42:58. A szerb nemzetiségű gyerekeknek csupán 0,16 százaléka nem végezte anyanyelvén az általános iskolát.

Miért járnak az egyes nemzetiségi tanulók, sőt ezek nagyobb csoportjai is szerbhorvát tannyelvű iskolába olyan esetekben is, amikor objektív lehetőségeik vannak az anyanyelvű képzésre?

Leszámítva azokat az eseteket, amikor a gyerekek azért nem tanulnak anyanyelvükön, mert szülőhelyükön nincs anyanyelvű általános iskolai tagozat, elmondhatjuk, hogy a tárgyalt jelenség okai között nyomatékosan esik latba a megfelelő szaktanárok hiánya, amit az iskolák a szerbhorvát tagozatokon tanító tanárok bevonásával igyekeznek megoldani. Ezek, ha ismerik az illető nemzetiség nyelvét, akkor azon, ha nem, akkor csak szerbhorvát nyelven tanítanak. Külön gond a szaktárgyukat szerbhorvát nyelven tanult tanárok problémája, akik sok esetben helytelenül, olykor kerékbe törve beszélik a tanítási nyelvet, anyanyelvüket. Az anyanyelv helytelen használata, a megfelelő terminológia nem ismerése kedvezőtlenül befolyásolja a konkrét tantárgy oktatási eredményeit, nehézségeket okoz az anyanyelv tanításában, s tartósan szegényíti a tanulók egész kultúráját. Ilyen körülmények közepette a szülők a könnyebb boldogulás reményében szerbhorvát tannyelvű iskolába íratják gyerekeiket. A fokozatosan elfogyó diákok miatt pedig kérdésessé válik a nemzetiségi tannyelvű iskolai tagozatok működtetése.

Részben ezek az okok eredményezték a kilencezernyi, szétszórtan élő szerémségi magyarság anyanyelvű oktatásának a megszűnését is. A Sremska Mitrovica-i Pedagógiai Intézet 1970-ben készült elemzése megállapította, hogy 34 általános iskolában mintegy 900 magyar általános iskolai diák közül csak 19 tanult anyanyelvén, a maradéki iskola osztatlan alsó négy tagozatán. A szerémségi szórványmagyarság e maroknyi anyanyelvű tagozata sem létezik már, a szülők követelése nyomán évekkel ezelőtt megszüntették.

Az 5. számú táblázatunk tanúsága szerint az 1970 óta eltelt majdnem két évtized alatt a 914 diák 464-re fogyatkozott, s közülük senki sem tanul anyanyelvén.

A szerémségiekhez hasonló problémák Dél-Bánátban is vannak, ahol az alacsony szaporulat, vagyis a kevés gyerek, a szülőknek az anyanyelven való tanulás iránti érdektelensége, illetve a tévesen értelmezett ésszerűsítés (körzetesítés) következtében 1989-ben már csupán Debelyacsán (Kovačica község), Pancsován (Hertelendifalván), Székelykevén (Kovin község) és Versecen működtek teljes vagy foghíjas nyolcosztályos iskolai tagozatok, amelyek összesen 836 általános iskolást öleltek föl a mintegy 2200 magyar gyerek közül. Vagyis csupán a 38 százalékuk tanult anyanyelvén.

A diákok összlétszámának és az anyanyelvükön tanulók létszámának a 6. táblázat alapján való összehasonlítása jelzi az elkerülhetetlen lemorzsolódást. Fehértemplom községben a fehértelepi osztatlan tagozat napjai meg vannak számlálva, de hasonló problémákat jelez Szécsány községben a neuzinai (nezsényi) tagozat is. A pancsovai és a verseci iskola még küszködik a fennmaradásért, de szemmel látható, hogy a két községben számos kis faluban megszüntetett magyar tannyelvű iskolák, illetve tagozatok ellenére a diákok és szülők nem vállalták a városba utazás terhét, így a körzetesítés nyomán a magyar gyerekek szerbhorvát tagozaton végzik az általános iskolát.

Plandište, illetve ürményháza esete is híven tanúsítja, hogyan nem szabad „ésszerűsíteni". Helyben, azaz Ürményházán ugyanis csupán alsós tagozatok működnek, a felsősök pedig Plandištére utaznak, ahol viszont nincsenek alsós tagozatok. Figyelembe véve, hogy az 1988/89-es tanévben 10 elsősc volt az ürményházi iskolának, s hogy az 1989/90-es tanévben 12 kisdiákot iskoláztak be, semmi sem indokolja a jelenlegi kombinált tagozatok (1—3. és 2—4. osztály együtt) további működtetését és a felsős tagozatok Plandištére való utaztatását, különösen akkor nem, ha a szaporulat az elkövetkező években is emelkedő tendenciát mutat.

Észak- és Közép-Bánát helyzete már kedvezőbb képet jelez, ami érthető is, hisz a magyarság lélekszáma és tömörsége is nagyobb ezeken a vidékeken. Ennek megfelelően ezen a területen sűrűbb a magyar tannyelvű oktató-nevelő intézetek hálózata is, ami lehetővé teszi, hogy e terület magyar lakosságának legnagyobb része a saját anyanyelvén végezze általános iskolai tanulmányait. 1989-ben a 4961 magyar gyerek közül ugyanis 4097 végzi anyanyelvű tagozaton az általános iskolát. Százalékban kifejezve 81 körüli értéket kapunk az anyanyelvükön tanulók és 19-et a nem anyanyelvükön tanulók esetében.

A 7. táblázat bizonyítja, hogy a nem anyanyelvükön tanuló diákok számaránya azért itt is szembetűnő. Legnagyobb Kikinda és Zrenjanin községben, ami bizonyos fokig a középiskolai hálózat elsorvadásával is magyarázható. A szülők ugyanis a könnyebb boldogulás reményében itt is szerbhorvát tannyelvű általános iskolába íratják gyermekeiket, magyar középiskolai tagozatok ugyanis csupán mutatóban vannak Zrenjaninban. Kíváncsian várjuk, vajon az elkövetkező években javul-e a helyzet annak köszönhetően, hogy a közeljövőben felszámolják a szakirányú középiskolákat, és ismét megalakulnak a gimnáziumok és a szakmunkásképzők, amelyek a kisebb lemorzsolódási lehetőség miatt kedvezőbb föltételeket biztosítanak a nemzetiségi középiskolai oktatás újbóli életre keltéséhez.

Észak-Bánáttal kapcsolatban arról is említést kell tennünk, hogy Törökkanizsa községben a háborút követően az elköltözések és az alacsony népszaporulat miatti gyermekhiány eredményeként foganatosított körzetesítés keretében öt falu általános iskoláját zárták be. Ezek: Firityháza, Gyála, Majdán, Rábé és Sziget.

A Bácskában, a magyarok által legsűrűbben lakott területeken kielégítő a magyar nyelven oktató általános iskolák hálózata, habár Szőreg, Cservenka és Szivác neve szintén a megszűnt magyar iskolai tagozatokat jelzi. A 24 434 bácskai magyar általános iskolás közül 21 878 tanul anyanyelvén, vagyis kis híján 90 százalékuk.

A 8. táblázat adatait értékelve elmondhatjuk, hogy Titoverbász, Kúla, Zombor, Szabadka községben és Újvidék városi közösségben jelentékenyebb a nem anyanyelvükön tanuló magyar gyerekek létszáma. Százalékban kifejezve Titoverbász községben 74, Kúla községben 52, Zombor községben 33, Újvidék városi közösségben 12, Szabadka községben pedig 11 százalék körüli alakul az anyanyelvű oktatással fel nem ölelt magyar gyerekek létszáma.

Az okokról már szóltunk a bánáti gyerekek lemorzsolódásával kapcsolatban. A Bácskában is a legutóbbi oktatásügyi reformtól megroggyant nemzetiségi középiskolai oktatás negatív hatása a legerősebb, a szülők ugyanis szeretnék megkímélni gyerekeiket a későbbi nyelvváltás nehézségeitől, s inkább már az indulásnál igyekeznek kiküszöbölni a későbbi nehézségeket, nem számolva azzal a tudományos kutatások eredményeként is számon tartott körülménnyel, hogy a kisgyermekkorban a nyelvváltás elbizonytalanodást, személyiségzavarokat, zárkózottságot és egyéb pszichoszociális zavarokat okoz.

Mati Hint észt kutató tanulmányának tanúsága szerint ugyanis a szülők abbéli igyekezete, hogy gyermekűknek a többségi nyelven való iskoláztatás révén biztos jövőt előlegezzenek, nemhogy hiábavaló fáradság, hanem egyenesen visszájára forduló gondoskodássá silányul, mert ha például már az iskoláskor előtti intézményekben vagy az általános iskolában, pontosabban az anyenyelvi készség megszilárdulása előtti korban erőltetjük a kétnyelvűséget, akkor a gyermek soha nem válik kétnyelvűvé, de egyik nyelvet sem sajátítja el kielégítő szinten, vagyis félnyelvűvé válik. A félnyelvűség jelenségrendszerével kapcsolatban Mati Hint megállapítja, hogy erről a jelenségről akkor beszélhetünk, amikor a kétnyelvű közegben nevelkedett gyermek képtelen saját gondolatait bármelyik nyelven szabatosan kifejezni. Ennek megnyilvánulási formái pedig a következők: 1. bonyolult fogalmak alkotásának képtelensége, az absztrakt gondolkodás csökevényessége; 2. a grammatikai kapcsolatok bizonytalan használata; 3. az artikulációs szervek elégtelen koordinációja. Az észt kutató e jelenségek okait vizsgálva megállapítja, hogy a két nyelv eltérő ritmusának egyidejű hatása következtében zavarok állnak be a hangképző szervek koordinációjában és dadogás vagy egyéb beszédhiba jelentkezik a gyermeknél. Ugyanakkor a diszgráfia is megjelenhet, amikor a gyerek képtelen a betűket helyes sorrendben írni. A pszichikai nyomás, a stressz, a kötelező kétnyelvűség olyan társadalmat eredményez — mondja Mati Hint — amelyben a dadogók száma átlagon felüli, a társadalom egészének absztrakt gondolkodásra való képessége ezzel szemben átlagon aluli. Pszicholingvisztikai szemszögből tehát a kétnyelvű gyerek lemarad az egynyelvű mögött.

Az iskoláztatás során szakemberré váló tanulóifjúság szemszögéből tehát az anyanyelvű képzés volna a legeszményibb, de ha erre nincs mód, akkor — a pedagógiai és pszichológiai szakemberek kutatásai szerint — a serdülőkor sokkal alkalmasabb az egynyelvű képzésről a más nyelvűre való attérésre.

Mi volna a teendő?

A Tartományi Pedagógiai Intézet az 1977/78-as és az 1986/87-es tanév között eltelt tíz esztendő adatait vizsgálva évente mintegy tizenegyezerre becsülte a nem anyanyelvükön

tanuló általános iskolai nemzetiségi diákok létszámát. Az oktatásügyi csúcsintézmény a vizsgálati eredményeket közlő tanulmányában megállapítja, hogy elengedhetetlenül szükség van a nemzetiségek esetében az anyanyelvű oktatás lehetőségeinek a kibővítésére, új iskolai tagozatok megnyitására. Külön is sürgeti az alsós tagozatok hálózatának a felülvizsgálását és kibővítését. A tanulmány a magyarság esetében Újvidék, Palánka, Versec, Zrenjanin, Kúla, Pancsova, Szécsány és Titoverbász községek területén tartja szükségesnek az anyanyelvű oktatás lehetőségeinek a kibővítését. (Sajnálatos körülmény, hogy éppen e tanulmány elkészültét megelőzően szüntették meg az 1986/87-es tanévben Szivácon, majd a tanulmány megjelenése után, 1989-ben Majdánon a magyar tagozatokat, noha ez utóbbi esetben a falu lakossága minden követ megmozgatott az iskola bezárása ellen — mindhiába.)

Sorrendben a 9. táblázatunk, amely az 1988/89-es és az 1989/90-es tanév adatait tartalmazza (városokra, falvakra lebontva), jelzi azokat a helységeket, amelyekben még a kifizetődőség szempontjai alapján is sürgősen intézkedni kellene, és az alsós osztatlan vagy kombinált tagozatokat (a táblázatban csillaggal jelölve) rendes tagozatokká lehetne átszervezni, s a felsős tagozatok helybeni megnyitásának a lehetőségeit is meg kell vizsgálni. Mivel e táblázat adatait (ellentétben az előző hét táblázat anyagával, amelyet a Tartományi Statisztikai Intézet 1989. és 1990. évi kiadványa közölt) maga a szerző gyűjtötte be, s ezek az adatok időközben, ha nem is számottevően, de valamelyest módosulhattak, nem tekinthetjük őket véglegesnek, és nem vonhatunk le belőlük végérvényes következtetéseket. Tájékozódó kiindulópontként azonban mindenképpen felhasználhatjuk őket.

Fogynak a gyerekek, és máris, de a közeljövőben minden bizonnyal gondot okozhat a magyar tagozatok működtetése Budiszaván, Titoverbászon, Újvidéken, Csonoplyán, Dreán, Tóbán és az összes alsós tagozatos iskolában.

Kanizsa az elsősök apadó létszámával ezúttal is jelzi a bevezetőnkben rá vonatkoztatott katasztrofális szaporulatot, egy osztályra való elsőssel kevesebb volt ugyanis 1989 őszétől az előző évihez képest a város iskoláiban. Ugyanez a helyzet Padé, Palics, Topolya, Törökkanizsa és Zenta esetében is. Örvendetes viszont, hogy Hertelendifalván, ahol egy évvel korábban nem volt magyar első osztály, 1989 őszén 15 gyereket írattak be a szülők a helybeli iskolába magyar tagozatra. Kishegyesen is gyarapodott a gyerekek létszáma, s egy tagozattal több lesz, mint az előző tanévben. A szabadkai gyerekek több mint 200 fős gyarapodása ugyancsak a tagozatok számának a növelését sürgetik. Ostojićevo, Ürményháza és Beodra magyar tagozatainak diákjait pedig valószínűleg helyben kellene tovább iskoláztatni a felső osztályokban is, hisz a gyerekek létszáma a meglevő lehetőségek ki nem használását jelzi.

Sajnos hiányzik azoknak a falvaknak a pontos jegyzéke, amelyekben a közelmúltban vagy régebben megszűntek a magyar iskolai tagozatok. A Tartományi Pedagógiai Intézet tanulmányából is kiderül azonban, hogy az illetékesek pontosan tudják, mely helységekben kell a meglévő állapotokon javítani annak érdekében, hogy a nem anyanyelvükön tanuló nemzetiségi diákok több mint tízezres serege holnapra ne gyarapodjék.

Jelen pillanatban például az általuk föltérképezett 86 helység közül 26-ban (30 százalék) csupán alsós tagozatok működnek, s tudnunk kell, hogy az alsó tagozatos iskolák osztatlan vagy kombinált tagozatai jelzik azokat a helységeket, amelyek az igényesség követelményeinek meg nem felelve egy, két vagy több év múlva diák nélkül maradnak, mert a szülők inkább elköltöznek, vagy szerbhorvát tagozatra íratják gyerekeiket, nehogy azok lemaradjanak a napról napra növekvő követelmények mögött. Ezek az alsós tagozatok ugyanis többé-kevésbé távlat nélkül lebegnek. Innen a gyerekeknek közelebbre vagy távolabbra el kell majd menniük. S a gyerekek miatt sok esetben elköltöznek a szülők, csapot-papot otthagyva az utódok jövője érdekében. Az elfogyó gyerekek híján pedig lassan elhal az iskola, s az

egyetlen művelődési-kulturális feladatokat is ellátó, lakosságmegtartó intézmény megszűnésével a falu is halálra van ítélve. Gyerekek híján nincs iskola, iskola nélkül nincs élet, s perspektívája sincs egyetlen településnek sem.

IRODALOM

Arday Lajos: A jugoszláviai magyar nemzetiség helyzete (1981) In: Medvetánc. Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről. Az ELTE és a MKKE Társadalomelméleti folyóiratának melléklete, Budapest, 1988.

Mati Hint: A kétnyelvűség problémái, avagy vegyük már le a rózsaszín szemüveget. Hitel, 1990. 8. szám.

Osnovne i srednje škole. Kraj školske 1987/88. Početak školske 1988/89. Statistički bilten, Pokrajinski Zavod za Statistiku, Novi Sad, 1989. mart.

Osnovne i srednje škole. Kraj školske 1988/89. godine. Početak školske 1989/90. Statistički bilten, Pokrajinski Zavod za Statistiku, Novi Sad, 1990. godine.

Pálinkás József: Walter magisztertől a tudományegyetemig. Forum, Újvidék, 1984.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. godine. Pokrajinski Zavod za Statistiku, Novi Sad, februara 1982. godine.

Školski prostor u SAP Vojvodini. Pokrajinska Zajednica Obrazovanja, Novi Sad, 1972.

Uspeh i kretanje učenika i studenata u školama 1970/71. — 1980/81. Statistički bilten, Pokrajinski Zavod za Statistiku, Novi Sad, decembre 1982. godine.

AZ ÁLTALÁNOS ISKOLAI TANULÓK TANNYELV SZERINTI MEGOSZLÁSA A TANÉV ELEJÉN

TANÉV	ÖSSZESEN	TANNYELV				
		Szerbhorvát	Magyar	Szlovák	Román	Ruszin
1	2	3	4	5	6	7
1970/71.	235 126	187 867	36 329	6545	3320	1065
1971/72.	228 142	183 142	34 953	6228	3198	1038
1972/73.	224 953	180 345	34 441	6035	3088	1044
1973/74.	222 758	179 805	32 930	5953	3003	1065
1974/75.	218 801	175 389	33 581	5825	3006	1060
1975/76.	213 791	171 827	32 279	5714	2949	1020
1976/77.	209 626	168 610	31 516	5589	2283	1001
1977/78.	206 193	166 187	30 794	5446	2791	946
1978/79.	203 654	164 705	29 991	5305	2714	939
1979/80.	201 983	164 604	29 165	4665	2633	916
1980/81.	200 751	163 680	28 457	5198	2556	860
1981/82.	200 434	163 856	28 052	5166	2525	835
1982/83.	201 812	165 746	27 745	5052	2460	809
1983/84.	204 404	168 704	27 474	5090	2345	791
1984/85.	207 068	171 349	27 535	5078	2319	787
1985/86.	209 500	173 933	27 441	5087	2288	751
1986/87.	211 734	176 311	28 050	4361	2281	731
1987/88.	213 487	178 327	27 273	5006	2161	720
1988/89.	214 071	179 192	27 504	4526	2100	741
1989/90.	213 373	178 956	26 794	4827	2040	756

1. táblázat

VAJDASÁG LAKOSSÁGÁNAK NEMZETISÉGI MEGOSZLÁSA 1948 ÉS 1981 KÖZÖTT

	1948		1953		1961		1971		1981	
Nemzetiség	Össz.	%	Össz.	%	Össz.	%	Össz.	%	Össz.	%
C. Gora-i	29 684	1,81	30 515	1,79	34 782	1,88	36 416	1,86	43 304	2,13
Horvát	132 893	8,10	127 027	7,47	145 341	7,84	138 561	7,10	109 203	5,37
Szerb	827 296	50,42	865 538	50,93	1 017 717	54,86	1 089 132	55,78	1 107 378	54,42
Magyar	428 750	26,13	435 217	25,61	442 561	23,86	423 866	21,70	385 356	18,94
Szlovák	73 442	4,48	71 108	4,18	73 830	3,98	72 795	3,73	69 549	3,42
Román	57 999	3,53	57 225	3,37	57 259	3,09	52 987	2,71	47 289	2,32
Ruszin	22 082	1,35	23 038	1,36	24 548	1,32	20 109	1,03	19 305	0,95

2. táblázat

SZERB, MAGYAR ÉS JUGOSZLÁV NEMZETISÉGŰ TANULÓK AZ 1988/89. TANÉV ELEJÉN

NEMZETISÉG	Iskolák száma	Diákok létszáma	A diákok létszáma osztályok szerint							
			I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
VAJDASÁG SZAT	527	214 071	27 543	27 204	27 094	27 636	27 950	27 081	26 034	23 529
Szerbek		118 266	14 483	14 525	14 508	15 319	15 500	15 477	14 873	13 581
Magyarok		32 509	3 906	3 974	3 979	4 210	4 349	4 235	4 106	3 750
Jugoszlávok		27 670	4 379	4 202	4 140	3 521	3 314	2 916	2 842	2 354

3. táblázat

AZ ÁLTALÁNOS ISKOLAI TANULÓK NEMZETISÉGI ÖSSZETÉTELE AZ 1988/89. TANÉV ELEJÉN

NEMZETISÉG	Összesen	TANNYELV				
		szerbhorvát	magyar	szlovák	román	ruszin
Vajdaság SZAT	21 4071	179192	27192	4526	2108	741
Crna Gora-i	6693	6686	4	1	—	2
Horvát	8486	8393	82	8	1	2
Macedón	2291	2288	3	—	—	—
Muzulmán	518	513	2	—	3	—
Szlovén	203	203	1	—	—	—
Szerb	118 260	118072	108	46	23	17
Albán	676	667	6	1	2	—
Bunyevác	363	357	6	—	—	—
Cseh	128	128	—	—	—	—
Magyar	32 509	6356	26008	139	2	4
Cigány	4095	3700	242	21	219	3
Román	2972	1051	2	1	1918	—

Ruszin	1695	988	6	—	—	701
Szlovák	6096	1405	528	4162	—	1
Ukrán	418	416	1	—	—	1
Egyéb	852	818	23	4	7	—
Nem nyilatkozott	101	98	3	—	—	—
Jugoszláv	27670	27018	476	143	23	10
Külföldi	39	36	3	—	—	—

4. táblázat

SZERÉMSÉGI ISKOLÁK MAGYAR DIÁKJAI
AZ 1988/89. TANÉV ELEJÉN

KÖZSÉG	Diákok létszáma	Magyar tagozat
Beočin	24	—
Indija	111	—
Ürög	92	—
Opovo	2	—
Pećinci	2	—
Ruma	122	—
Mitrovica	61	—
Pazova	34	—
Šid	16	—

5. táblázat

DÉL-BÁNÁT MAGYAR TAGOZATAI ÉS DIÁKJAI AZ 1988/89. TANÉVBEN

KÖZSÉG	Iskolák száma	Összesen tanuló	Magyar tagozaton összesen	A diákok létszáma osztályok szerint							
				I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Fehértemplom	1	74	7	3	—	1	3	—	—	—	—
Kovačica	1	414	329	44	47	41	44	41	46	28	38
Kovin	1	429	314	39	46	38	37	37	37	40	40
Pancsova	2	567	37	—	7	8	11	2	3	—	6
Plandište	2	146	63	10	6	2	9	7	12	9	8
Szécsány	1	233	23	5	5	5	8	—	—	—	—
Versec	2	314	63	6	5	6	8	8	10	8	12

6. táblázat

ÉSZAK- ÉS KÖZÉP-BÁNÁT MAGYAR TAGOZATAI ÉS DIÁKJAI AZ 1988/89. TANÉVBEN

KÖZSÉG	Iskolák száma	Összesen tanuló	Magyar tagozaton összesen	A diákok létszáma osztályok szerint							
				I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Csóka	6	796	756	92	98	99	107	85	91	89	95
Kikinda	5	905	686	67	78	92	89	81	101	95	80
Magyarcsernye	2	240	256	44	46	33	22	39	26	22	26
Törökbecse	3	526	425	47	53	65	49	40	52	52	67
Törökkanizsa	2	440	395	68	55	53	39	52	50	35	43
Žitište	4	397	355	43	38	37	52	49	48	42	46
Zrenjanin	7	1658	1224	147	157	154	176	147	140	152	151

7. táblázat

A BÁCSKA MAGYAR TAGOZATAI ÉS DIÁKJAI AZ 1988/89. TANÉV ELEJÉN

KÖZSÉG	Iskolák száma	Összesen tanuló	Magyar tagozaton összesen	A diákok létszáma osztályok szerint							
				I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Ada	5	1617	1619	188	217	187	212	230	193	191	201
Apatin	2	370	277	41	37	33	30	27	36	44	29
Becse	8	2285	2271	287	290	286	295	351	284	233	245
Hódság	1	178	130	15	16	16	17	16	19	15	16
Kanizsa	9	2529	2674	374	341	331	316	352	324	339	297
Kishegyes	2	850	849	108	96	111	114	118	97	116	92
Kula	2	449	218	24	33	28	30	22	27	30	24
Szabadka	22	6624	5898	689	734	743	780	801	742	758	651
Szenttamás	1	408	386	45	48	50	58	48	51	48	38
Temerin	2	990	933	112	112	121	124	119	129	117	99
Titoverbász	2	377	97	14	12	9	16	11	10	—	12
Topolya	8	2501	2530	337	318	315	293	351	343	332	241
Újvidék	8	1603	1417	183	167	148	162	195	197	183	182
Zenta	7	2359	2401	330	229	304	334	306	303	279	246
Zombor	6	1294	869	106	104	96	106	123	118	118	98

8. táblázat

A VAJDASÁGI ÁLTALÁNOS ISKOLÁK MAGYAR ELSŐS DIÁKJAI AZ 1988/89. ÉS AZ 1989/90. TANÉVBEN				
HELYSÉG	1988/89.		1989/90.	
	Tagozat	Diák	Tagozat	Diák
Ada	4	110	5	123
Adorján	1	22	1	16
Bajmok	1	17	1	30
Bajsa	1	25	1	23
Bácsföldvár	2	38	2	47
Bácsszőlős	2	57	2	60
Becse	6	163	6	171
Beodra*	1	15	1	19
Bezdán	1	33	1	29
Bogaras*		11		8
Budiszava	1	26	1	8
Csantavér	3	92	3	89
Csóka	2	37	1	34
Csonoplya*		10		—
Debelyacsa	2	44	1	32
Doroszló	1	18	1	11
Drea*		5		—
Erzsébetlak*		6		6
Fehértelep*		3		—
Feketető*		5		5
Feketics	2	46	2	42
Felsőhegy	1	19	1	25
Gombos	1	15	1	12
Gunaras	1	30	1	26
Hertelendifalva		—	1	15
Hetin	1	16	1	16
Horgos	4	85	4	89
Józova*		8		7
Kanizsa	6	170	6	141
Kevi*		11		8
Kikinda	2	42	2	43
Kishegyes	2	50	3	75
Kisorosz	1	9	1	14
Kispiac	1	19	1	26
Krivaja*		4		6
Kúla	1	20	1	26
Kupuszina	1	29	1	25
Lukácsfalva*		8		8
Magyarcsernye	1	27	2	34
Magyarittabé	1	18	1	18
Martonos	1	20	1	27
Mohol	2	53	2	47
Moravica	3	75	3	73

A VAJDASÁGI ÁLTALÁNOS ISKOLÁK MAGYAR ELSŐS DIÁKJAI AZ 1988/89. ÉS AZ 1989/90. TANÉVBEN				
HELYSÉG	1988/89.		1989/90.	
	Tagozat	Diák	Tagozat	Diák
Muzslya	3	80	3	80
Nemesmilitics	1	11	1	14
Neuzina*		5		5
Orahovo	1	24	1	19
Orom	1	26	1	23
Oroszlámos	1	14	1	31
Ostojićevo		7		10
Pacsér	1	18	1	25
Padé	1	31	1	17
Palics	3	87	2	58
Pecesor*		4		5
Péterréve	3	78	2	69
Piros*		4		7
Szabadka	17	415	17	629
Szaján	1	14	1	17
Szentmihály	1	18	1	18
Szenttamás	2	45	2	45
Székelykeve	2	40	2	42
Sziilágyi	1	10	1	14
Telecska	1	27	1	24
Temerin	4	122	4	117
Titoverbász	1	14	1	3
Tóba*	1	17	1	6
Topolya	5	152	5	123
Torda	1	22	1	22
Tornyos	1	21	1	30
Tótfalu*		6		5
Törökbecse	2	34	2	35
Törökfalu*		12		12
Törökkanizsa	2	54	1	31
Törökkopolya*		2		1
Trešnjevac	1	26	1	28
Udvarnok*		16		16
Újvidék	4	91	4	69
Ürményháza		10		12
Valkaisor*		4		2
Verbica*		6		4
Versec*		4		1
Völgyes*		2		6
Völgypart*		4		7
Zenta	3	254	6	183
Zombor	1	14	1	14
Zrenjanin	3	35	3	37

9. táblázat

FÜGGELÉK

E tanulmány 1990 elején készült, amikor is még az 1974-ben elfogadott szövetségi és tartományi alkotmány szabályozta Vajdaságnak a szövetségben elfoglalt helyét és társadalmi berendezését. 1991 júniusa óta azonban a Vajdaság alkotmányos helyzete megváltozott, s többé már nem a föderáción, hanem Szerbián belül, területi autonómia keretében, nem alkotmány, hanem statútum révén szabályozza szervezeti felépítését és polgárainak életét. A tartományi statútum 4., 6. és 13. szakasza foglalkozik a polgárok egyenrangúságának és nyelvhasználatának a kérdésével — tegyük hozzá: valamelyest szűkszavúbban, mint az előző alkotmány, amelyre fentebb, tanulmányunkban hivatkoztunk. A statútum szakaszai az alapelveket fogalmazzák meg, s gyakorlati érvényre juttatásukat a törvények hatáskörébe utalják. A nyelvhasználatról szóló törvény alapján látjuk végül is, hogy miféle egyenrangúsággal számolhatnak a kisebbségek jelenleg Szerbiában. Tulajdonképpen a nyelvtörvény elfogadása időszerűtlenítette a tanulmány olyan megállapításait, mint az is, amelyben arról van szó, hogy a deklarált jogokat illetően még nincsenek különösebb problémák, mert az alkotmányos rendelkezések előlegezik a saját nyelvben és kultúrában élést a kisebbségek számára is. A kisebbségi nyelvhasználatot korlátozó nyelvtörtvény bizonyítja, miként lehetséges akár egyetlen törvénnyel is semmissé tenni az alkotmányban vagy a statútumban foglaltakat.

Természetesen nem arról van szó, hogy a korábbi időszakot a maga idejében is maradéktalanul jónak tartottuk volna. Kelet-Európa kommunista országaiban ugyanis a kisebbségek jogairól csupán az állampolgári jogok keretein belül lehetett beszélni. A kollektív jogokat a proletár internacionalizmus elveivel összhangban, a társadalmi integráció játékszabályainak tiszteletben tartása miatt nem volt ildomos feszegetni. A kollektív jogokról való lemondás volt az ára azoknak a papíron nagylelkűen és példaértékűen deklarált kisebbségi jogoknak, amelyeknek gyakorlati alkalmazásába belefért az is, hogy a kisebbségek kulturális és oktatásügyi intézményeit fölszámolással felérő átszervezéseknek, korszerűsítésnek vetették alá, anyanyelvhasználatukat pedig, ha törvényekkel nem is, gyakorlatilag azonban ott és oly mértékben korlátozták, ahol és amilyen mértékben éppen akarták.

Jelen tanulmány megírása óta Vajdaság alkotmányos helyzetének megváltozásán kívül olyan jelentős események játszódtak le, mint az 1991. évi népszámlálás, s megalakult a vajdasági magyarság érdekvédelmi szervezete a VMDK. Az újabb ésszerűsítések eredményeként (amint azt tanulmányában a szerző jelezte is, hogy számolnunk kell vele), tovább szűkült a magyar nyelvű általános iskolák hálózata, gondoljunk csak Zrenjaninra és Pirosra.

A szerző

Rezime

Danas u Vojvodini godišnje 11 000 osnovaca iz redova nacionalnih manjina ne pohađa školu na svom maternjem jeziku. Tokom poslednja dva desetleća to je veće opadanje nego što bi se na osnovu smanjivanja broja ovog dela stanovništva očekivalo čak iako se uzima u obzir i oskudnost realnih mogućnosti u nekim mestima, nedostatak nastavničkog kadra ili manjkavost prosvetnih zakona. Naučna istraživanja govore da takav nagao i preuranjen prelaz sa jednog jezika na drugi prouzrokuje psihosocijalne smetnje pod zbirnim imenom dvostruke „polujezičnosti".

Summary

Today in the Vojvodina, there are 11 000 minority schoolchildren who do not attend elementary school in their mother tongue. Within the last two decades the drop in the attendance of minority schools is well beyond the expected, even if one takes into consideration actual difficulties, lack of teachers and deficiencies in the legislation. Such a sudden and hasty change of language has given rise to social and psychological disturbances, which may be called „doublehalflingualism".

Original scientific paper

Tóth Lajos

AZ ANYANYELVŰ OKTATÁS A NEMZETI KISEBBSÉGEK FENNMARADÁSÁNAK ÉS FEJLŐDÉSÉNEK ALAPPILLÉRE

(JUGOSZLÁVIAI HELYZETKÉP)

Az utóbbi években a nagy horderejű társadalmi-politikai változások sodrában Közép-, Dél- és Kelet-Európában különösen időszerűvé vált a nemzeti egyenjogúság és azon belül az anyanyelvű oktatásra való jog megvalósítása az egyes országokban élő nemzeti kisebbségek számára. Megoldásra váró kérdések sokasága halmozódott fel, köztük igen sajátságos, az egyes országok kialakulásának, fejlődésének jellegéből eredő problémák is felszínre kerültek.

Az itt élő nemzetek az elmúlt évezred forgatagában vándorlásaik, áttelepítésük és kitelepítésük sokszor tragikus folyamataiban és fordulataiban végül is a második világháború után valamiképpen meghonosodtak. E soknemzetiségű országokban a nemzeti kisebbségek zöme eleinte már annak is örülhetett, hogy egy haatalmas vihar elmúlása után még mindig él, fennmaradt. Számukra a párizsi békeszerződés nem biztosította a kollektív kisebbségi jogokat, így minden országban az uralkodó hatalom vagy párt jó vagy rossz belátásán, álláspontján múlott, milyen jogokat szavatoltak nekik. A bizonyos fokú konszolidációt megelőző hónapokban és években egyes országokban a háborúban betöltött szerepükért (lényegében az anyaország szerepvállalásából eredő bűnöket akarták a „nyakukba varrni") még a kollektív felelősség, a kollektív megbélyegzés vádja — és az ezzel járó üldöztetés, megaláztatás — is sújtotta őket. Ebből a tragikus vagy legalábbis nehéz helyzetből gyakran megtépázva és megtizedelve kerültek ki. Jórészt nekik kellett megbűnhődniük a magyar arisztokrácia, uralkodó osztály évszázados hibáiért, mulasztásaiért, valamint a Horthy-rendszer hadserege és karhatalmi erői által elkövetett túlkapásokért, atrocitásokért.

Biztosabb támpontot és reményteljesebb távlatot jelentett, amikor már hivatalos helyről is a nemzeti egyenjogúság elvét hangsúlyozták a magyar kisebbség irányában. Ez Jugoszláviában 1944 őszén, tehát már a harcok forgatagában bekövetkezett. Azonnal megindultak az előkészületek az oktatás, a kisebbségek nyelvén folyó oktatás megszervezésére, megindítására.

Az első intézkedések az anyanyelvű oktatás biztosítására reménykeltőek voltak. Mind világosabbá vált, hogy a kialakulóban lévő új Jugoszlávia ezen a téren is sokkal többet kíván nyújtani a nemzeti kisebbségek számára, mint amennyit a „népek börtöne"-ként is emlegetett, nagyszerb ideológiától és uralkodási vágytól áthatott, 1941-ben összeomlott régi Jugoszlávia nyújtott.

Mindjárt az elején sokan tisztában voltak az anyanyelvű oktatás jelentőségével a Jugoszláviában élő magyarság fejlődése szempontjából. A kérdés bonyolultsága — hiszen egy

soknemzetiségű társadalomban éltünk — és az elfogadott elvek valóra váltásának akadályai már az indulás első hónapjaiban felszínre kerültek, bár akkor még csak az alapfeltételek biztosítására törekedtek. A következő években és évtizedekben, különösen a pedagógusok és műveltebb szülők körében, fokozatosan mind világosabbá vált, hogy a kérdés központjában az anyanyelv megőrzése és az anyanyelvű műveltség megalapozása áll, valamint, hogy mindezt elsődlegesen (szakmai oldalról) a személyiség kibontakozásának, fejlődésének szemszögéből kell szemlélni, mérlegelni.

Munkámban ennek a kérdésnek néhány — a Jugoszláviában élő magyarság jövője szempontjából is jelentős — pedagógiai és oktatáspolitikai vonatkozásaikra kívánok rávilágítani, felölelve az oktatás egész rendszerét. Mindenekelőtt a jogok és lehetőségek szabályozásának kérdésével foglalkozom.

Az anyanyelvű oktatás alkotmányos és törvényes megalapozása szövetségi, köztársasági és tartományi szinten

Az oktatás szabályozásának kiindulópontját és főbb ismérveit a nemzeti és nyelvhasználati egyenjogúságot szavatoló irányelvek és rendelkezések adják. A kisebbségi nyelveken folyó oktatás feltételeinek biztosítását az AVNOJ-nak (a Jugoszláv Népfelszabadítás Antifasiszta Tanácsa) a nemzeti egyenjogúságra vonatkozó határozatai alapján szabályozták. A Jugoszláv Népköztársaság Közoktatásügyi Minisztériuma Ideiglenes Közoktatásügyi Tanácsának 1945. augusztus 10-i irányelvei meghatározták, hogy a kisebbségi iskola, illetve tagozat megnyitásának feltétele legalább 20 tanuló. A nemzetiségi iskolákban kötelező tantárgyként vezették be a kisebbségek anyanyelvét, történelmét, földrajzát és (a 3. osztálytól) a köztársaság nyelvét. Az irányelvek szerint „a nemzeti kisebbségekhez tartozó gyermekek elvileg saját nemzeti kisebbségük iskolájába járnak", és „minden népköztársaság gondoskodik a kisebbségi elemi-, közép- és más iskolák megnyitásáról a területén élő kisebbségek számára" (3. pont).

Az 1946. január 31-én elfogadott első szövetségi alkotmány szavatolja Jugoszlávia népeinek egyenjogúságát. Ennek 13. szakasza szerint „a nemzeti kisebbségek a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságban kulturális fejlődésük és szabad nyelvhasználatuk jogát és védelmét élvezik".

A világosan megfogalmazott elvek azonban nem minden esetben voltak elegendőek ahhoz, hogy az oktatásirányítás szervei és egyes vezető tisztségviselői a gyakorlatban kellő következetességgel viszonyuljanak a kisebbségek elvárásaihoz és szükségleteihez. Így például 1958-ban az általános iskolaügyi törvénytervezetből kimaradtak a kisebbségi középiskolák (a tanítóképzők kivételével). A törvénytervezet közvitája jó alkalmat nyújtott az ilyenfajta következetlenségek, a jogok megnyirbálására irányuló törekvések kipellengérezésére, és egyesek éltek ezzel a lehetőséggel. Végül is a kisebbségek szempontjából egy elfogadható törvény lépett hatályba, melynek 73. szakaszában ez áll: „A nemzeti kisebbségek lakta területeken a kisebbségek számára gimnáziumokban és szakiskolákban biztosítják az anyanyelvű oktatást." A törvény az ún. kétnyelvű oktatás bevezetését is lehetővé teszi, ami később helyenként az anyanyelvű oktatás leszűkítésére adott alkalmat.

E törvény hatására az ötvenes évek végétől nagymértékben növekedett a magyar és az albán tannyelvű szakközépiskolák száma.

Az 1963. évi alkotmány a kisebbségek kulturális és nyelvhasználati jogainak szavatolása és a középfokú oktatás anyanyelvű megszervezése mellett lehetőséget nyújt egyes tantárgyak és tantárgycsoportok anyanyelvű oktatására a felsőoktatásban is.

Az 1969. évi alkotmányfüggelékek, amelyek megnyitották az utat Vajdaság (és Kosovo) autonóm tartomány önállóságának növekedésére az oktatásban is — már a nemzeti kisebbségek egyenjogú nyelvhasználatát is szabályozzák. Vajdaság SZAT Alkotmánytörvénye szerint „az iskoláskor előtti és az általános oktatást és nevelést a nemzetek és nemzetiségek nyelvén biztosítják". A középiskolai, főiskolai és egyetemi oktatást is — a törvénnyel összhangban — „a nemzetek és nemzetiségek nyelvén biztosítják" (ekkor már a nemzeti kisebbségek helyett hivatalosan a nemzetiségek elnevezés használatos).

Vajdaság SZAT 1974. évi alkotmányának 4. szakasza szerint (amely összhangban van a szövetségi és a köztársasági alkotmány rendelkezéseivel, de egyben kifejezi Vajdaság sajátosságait): „Minden nemzet és nemzetiség számára biztosítva van a joga a nemzeti sajátosságainak, nyelvének, kultúrájának, történelmi és más jellegzetességeinek szabad kifejlesztésére . . ." Fontos kiemelni, hogy az államnyelv létjogosultságát egyetlen Jugoszláviában elfogadott alkotmány sem ismeri el.

A felsorolt alkotmányos elvekkel és rendelkezésekkel összhangban hozták meg az oktatásról és nevelésről szóló törvényeket a köztársaságokban és az autonóm tartományokban, és ezek szavatolják a nemzetiségi nyelvű iskolák és más oktató-nevelő intézmények alapításának jogát, a tanítási nyelv szabad megválasztásának jogát, és szavatolják a nemzetiségi nyelvű tankönyvekkel, kézikönyvekkel való ellátást. Már az alkotmányfüggelékek (1971-ben) rögzítik az oktatói káder (a pedagógusok) anyanyelvű képzésére való jogot is.

Vajdaságban a nemzetiségi tagozatok megnyitásához szükséges tanulói létszámminimumot 15-ben állapították meg. Az általános képzésre vonatkozóan ilyen jellegű törvényes korlátozás később már nem létezett.

1989 elején a Szerb Szocialista Köztársaságban felvetődött az alkotmány megváltoztatásának igénye, ami maga után vonta egy egészséges, az egész köztársaságra, tehát Vajdaságra is érvényes oktatási törvénytervezet előkészítését. A törvénytervezet első változatában az általános iskolában a nemzetiségi tagozatok megnyitásának feltétele harminc tanuló ilyen irányú nyilatkozata volt. A létszámminimumot később húszra csökkentették. Egy ilyen törvényjavaslat (vagy tervezet) elfogadása főleg az elszórtan és a kis településeken élő magyarságot sújtotta volna. A Vajdaságban kisebb létszámban élő nemzetiségek (szlovákok, románok, ruszinok stb.) számára ez még nagyobb csapást jelenthetett volna. Minden maradt a régiben: az általános képzésben kis létszámú tanuló számára is nyitható tagozat a nemzetiségek nyelvén, középiskolákban maradt a 15 fős létszámminimum, a felsőoktatásban pedig a 30-as létszámot fogadták el. (Vajdaság középiskoláiban különben szerbhorvát nyelven a 25-ös létszámot tartják gazdaságosnak.)

Az oktatásról és nevelésről szóló, 1990 januárjában elfogadott törvények, hiába minden tiltakozás, petíció, tartalmaznak bizonyos kétes megoldásokat: középfokon kiegyenlítik a teljes anyanyelvű oktatást a kétnyelvű oktatással (ami egyes községekben, az anyagi eszközök hiányára hivatkozva, az anyanyelvű oktatás csorbításához vezethet); iratkozáskor kötelezővé teszik a nyilatkozattételt, hogy a tanuló anyanyelvén akar-e tanulni, de csak abban az esetben, ha nem a szerbhorvát nyelvet választja oktatási nyelvként stb.

Az alkotmányvita 1990 őszén még folyamatban volt. Vajdaságban nyomós ellenérvek hangoztak el az alkotmánytervezet egyes szakaszai megfogalmazásaival és külön az autonóm tartományok önkormányzatának leszűkítésével kapcsolatosan, továbbá a nemzetek és nemzetiségek közötti egyenrangúság feltételeinek hiányos meghatározására vonatkozóan stb.

Többen a ködösítésre alkalmat adó nemzetiség terminus helyett a kisebbség elnevezés visszaállítása mellett érvelnek. A legfontosabb, hogy az új alkotmány a nemzetiségek vagy nemzeti kisebbségek társadalmi helyzetét és jogait minél szabatosabban és az elfogadott nemzetközi normáknak megfelelően, sajátosságaik figyelembevételével szabályozza, ami nem a kívánt szinten jutott kifejezésre.

Az alkotmányos és a törvény adta lehetőségek megvalósítása eddig is több tényezőtől és körülménytől függött, sokszor személyes jóakaraton múlott.

A magyarok lélekszáma

Jugoszláviában:

1948	1953	1961	1971	1981
496 492	502 175	504 369	477 374	426 867

Vajdaságban:

428 932	435 345	442 561	423 866	365 356

Jugoszláviában 1948 és 1981 között a magyarság részaránya igen jelentős mértékben csökkent: 3,2%-ról 1,9%-ra süllyedt. Ugyanakkor a jugoszlávok létszáma 1971 és 1981 között nagymértékben emelkedett. (Vajdaságon kívül jelentősebb létszámú magyar él még Horvátországban, Szlovéniában, de még Szerbia szűkebb területén is számuk 5000 körül mozog.) Vajdaságban a magyarság részaránya a lakosság összlétszámában az említett időszakban érezhetően romlott: 25,8%-ról 18,9%-ra csökkent. Az asszimilációs folyamatok meggyorsulása, a népességcsökkenés gyors fokozódása (1981-ben — Mirnics Károly adatai szerint — 4,0 ezreléket tett ki, 1987-ben pedig már 5,9 ezreléket mutatott) és egyéb okok miatt (további kivándorlás, gazdasági tényezők hatása stb.) további létszámcsökkenés várható.

Tájékozódásul és összehasonlítási alapul szolgálhatnak azok az adatok is, amelyek a régi Jugoszláviában megvalósított magyar nyelvű oktatásra vonatkoznak. Ezek szerint az 1938/39-es tanévben mindössze 183 (négy- és hatosztályos) elemi iskolában folyt magyar nyelvű tanítás; a tanulók létszáma 27 915, a pedagógusoké pedig 374 volt. Középfokon mindössze egy főgimnáziumban, egy algimnáziumban és egy tanítóképzőben (Belgrádban) működtek magyar tannyelvű tagozatok, összesen 419 tanulóval.

Vajdasági helyzetkép

Az 1945 júliusában közzétett első adatok szerint Vajdaságban 32 308 tanuló végezte tanulmányait magyar nyelven, ami az összlétszám 24,62%-át tette ki. Középiskolákban (főleg gimnáziumokban — Szabadkán, Zentán és Becskereken) összesen 2550 diák tanul magyarul, vagyis az összlétszám 10,16%-a.

A Szövetségi Statisztikai Intézet 1954-ben megjelent közlönye és a Pataki-féle Pedagógia adatai szerint az 1949/50-es tanévben Vajdaságban hét-, illetve négyosztályos iskolákban folyt magyar nyelvű oktatás, a tanulók létszáma 34 058-ra, a pedagógusoké pedig 544-re emelkedett.

Az 1951/52-es tanévben, amikor már Vajdaságban áttértek a nyolcosztályos kötelező képzésre, a kisebbségi nyelveken folyó oktatás a következőképpen alakult:

Kisebbségek	Iskolák száma	Tagozatok száma	Tanulók száma
Magyar	231	1033	33 533
Szlovák	32	156	6 828
Román	39	125	4 510
Ruszin	11	42	1 737

A kisebbségi gimnáziumok felső osztályaiban:

Kisebbségek	Iskolák száma	Tagozatok száma	Tanulók száma
Magyar	6	41	1379
Szlovák	2	8	214
Román	1	6	277

A háború után előbb a szabadkai, majd az újvidéki tanítóképzőben indult meg a magyar nyelvű tanítóképzés, a tagozatok száma 17, a tanulók száma pedig 452 volt (az újvidéki tanítóképző 1952-től becsukta a kaput, de ugyanakkor ott máig folyik magyar nyelvű óvónőképzés). Emellett Vajdaságban egy-egy tanítóképzőben megszervezték még a szlovák, illetve román nyelvű tanítóképzést is.

A magyar tannyelvű iskolákban (tagozatokban) az ötvenes évek elején összesen 1032 pedagógus dolgozott. Ezek közül 21 a tanítóképzőben, 78 a felsőosztályos gimnáziumokban, 37 a nem teljes (kialakulóban lévő) gimnáziumokban, a többi pedig a nyolcosztályos elemi iskolákban és az akkor még létező négyosztályos elemi iskolákban. Az ipari és a szakiskolákban is fokozatosan (elsősorban Szabadkán és Zentán) megindult a magyar nyelvű oktatás, de erről nem rendelkezünk pontos adatokkal.

Kialakulóban voltak a magyar nyelvű óvodák is. Sok vajdasági óvodában az oktatást két nyelven szervezték meg, ami eléggé megnehezítette és megnehezíti az egyes csoportok nemzetiségi összetételének a pontos megállapítását. Kétségtelen, hogy ezen a téren a nemzetiségi nyelveken folyó nevelőmunka szempontjából — az általános képzéshez viszonyítva — bizonyos lemaradás volt tapasztalható, ami végeredményben azt eredményezte, hogy az 1988/89-es tanévben a magyar nemzetiségű óvodásoknak csak kb. 70%-a járt magyar tannyelvű óvodába. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy nem mindenütt biztosították a magyar nyelven folyó nevelőmunka feltételeit, másrészt a magyar nemzetiségű szülők egy része szerbhorvát tannyelvű óvodába íratja gyermekét, ami sok esetben oda vezet, hogy az általános iskolai képzését is ezen a nyelven folytatja.

Általános képzés

A hatvanas évek derekától egy évtized alatt országos szinten 3,5%-kal csökkent az általános iskolai tanulók létszáma. A statisztikai évkönyvek adatai szerint a magyar tannyelvű iskolák száma 239-ről 178-ra (főleg a kisebb iskolák összevonása következtében), a magyar tannyelvű tagozatok száma 1577-ről 1430-ra, a tanulók létszáma pedig 46 561-ről 34 577-re csökkent (ugyanakkor pl. országos viszonylatban a tagozatok száma 11,9%-kal növekedett).

A pedagógusok száma a magyar tannyelvű iskolákban 2083-ról 2151-re emelkedett (az országos szintű növekedés 21,5%-ot tett ki).

A román és a szlovák tannyelvű tagozatokban még ennél is nagyobb arányú létszámcsökkenés következett be a tanulók soraiban.

Tanév	Magyar nemzetiségű tanulók létszáma	Ebből anyanyelvén tanul (%)		Szerbhorvát nyelven tanul (%)	
1969/70	46 677	37 915	(82,2)	5762	(18,7)
1975/76	39 409	31 673	(80,23)	7627	(19,7)
1986/87	32 962	26 308	(79,1)	6654	(20,8)
1988/89	32 509	26 008	(79,8)	6501	(20,2)

Ezek szerint a magyar nemzetiségű tanulók összlétszáma Vajdaságban ebben az időszakban több mint 30%-kal, az anyanyelvükön tanulóké pedig több mint 31%-kal csökkent. Ezt a nagyarányú létszámcsökkenést elsősorban az itt élő magyarság létszámcsökkenésével magyarázzuk, míg az anyanyelvükön tanuló diákok számának apadása mindenekelőtt arra vezethető vissza, hogy évről évre mind többen iratkoztak szerbhorvát nyelvű tagozatra (az utóbbi években — mint látni fogjuk — ez az arányszám 20 százalék körül stagnál, sőt egyes környezetekben némi javulás tapasztalható).

A szerbhorvát tannyelvű iskolákba járó, magyar nemzetiségű tanulók számaránya a Vajdaság egyes vidékein (községeiben) igen eltérően alakult. Szabadka község területén már a hatvanas évek első felétől 18—22% körül mozgott. A legmagasabb arányú (50% körüli, sőt ezt is meghaladó) Közép- és Dél-Bánát (és az észak-bánáti Kikinda) egyes vidékein, valamint Újvidéken volt (itt egyes iskolákban az elmúlt 30—35 év alatt a magyar tagozatok száma negyedére vagy ötödére csökkent). Egyes Tisza menti községekben, amelyekben a magyarság van többségben, a hatvanas években ez az arányszám 3—5% között mozgott, később azonban ott is helyenként enyhén növekvő tendenciát mutatott. Ezért már akkor is jogosan merült fel a kérdés: *mi ennek az oka?*

A legfontosabb okok közé tartozik az anyanyelvű oktatás feltételeinek hiánya. A Vajdaság Tartományi Oktatásügyi Tanácsa által 1972 folyamán megvitatott részelemzések (vagy inkább helyzetképek) kimutatták, hogy egyes bánáti, szerémségi és bácskai településeken nem igyekeztek rugalmasabb, az akkori törvény korlátainak áthidalására irányuló megoldásokat alkalmazni.

Hozzájárult ehhez a vegyes házasságok és a jugoszlávnak deklarált tanulók számának ugrásszerű növekedése (az 1977/78-as tanévben 7150 ilyen tanuló volt Vajdaságban, számuk az 1986/87-es tanévben már 23 263-ra emelkedett).

1956-ban Vajdaság-szerte hozzáláttak az ún. *területi iskolák* megalakításához. Az ilyen iskolák a szerbhorvát és a nemzetiségi nyelvű iskolák egyesítésével alakultak ki. Számuk rohamosan növekedett. A társadalmi-politikai szervezetek (amelyek ezt szorgalmazták) és a tanügyi szervek azzal indokolták az ilyen két és több tanítási nyelvű iskolák kialakítását, hogy a kisebbségi és szerbhorvát ajkú tanulók együttes, közös iskolákban való oktatása és nevelése nagyobb lehetőséget nyújt a másik nyelv, a környezetnyelv elsajátítására, és ezáltal egymás kulturális örökségének, nemzeti értékeinek alaposabb megismerésére, valamint a nemzetköziség szellemének ápolására, kialakítására. Emellett a következő érveket és várható előnyöket is felsorakoztatták: a nemzetiségi elszigetelődés és különválás megakadályozása (egyesekben talán az is felmerült: „így jobban lehet majd őket szem előtt tartani"), a

kétnyelvűség feltételeinek létrehozása, a nemzeti és nyelvi egyenjogúság elvének teljesebb érvényesülése, a tanerő és az oktatási kellékek jobb kiaknázása stb.

1971-ben Vajdaság 409 általános iskolája közül 126-ban folyt az oktatás két, illetve három nyelven, 25 általános iskolában továbbra is csak magyar nyelven, 243 iskolában csak szerbhorvát nyelven, 15 iskolában pedig valamelyik más kisebbség (szlovák, román, ruszin) nyelvén.

Az ilyen iskolák kialakításától elvárt előnyök nem mindig teljesültek. A kisebbségek szemszögéből annyira fontos nyelvi egyenjogúság, a kölcsönös megismerésre és megbecsülésre való törekvés rendszerint nagyobb mértékben jutott kifejezésre azokban az iskolákban, amelyekben a kisebbségek voltak túlsúlyban.

Vajdaság Statisztikai Intézetének adatai szerint 1987-ben összesen 525 nyolcosztályos általános iskola működött (beleszámítva a kihelyezett négyosztályos tagozatokat is). Ezek közül 127-ben folyt magyar nyelvű oktatás. Az 1971. évi állapothoz viszonyítva számuk főleg a kizárólag magyar nyelven működő iskolák számának csökkenésével apadt. Egyes helységekben, főleg a felső tagozatokban, megszűnt a magyar nyelvű oktatás.

A szerbhorvát tagozatokra iratkozó magyar nemzetiségű tanulók aggasztó számarányához, a felsorolt okokon kívül — beleértve a „területi iskolák" létrehozását is — jelentős (feltehetően a legjelentősebb) mértékben járul hozzá a sokaknál ki nem alakult vagy eltorzult kisebbségi tudat, a nemzeti identitás hiánya. A kisebbségi szülők, akik nem látják világosan helyüket a társadalomban, nincs kialakult jövőképük, hajlamosak a megalkuvásra, a többségi nemzethez való „simulékonyságra", könnyen mondanak le — gyermekük nevében is — az őket megillető jogokról. Hogy mennyiben önkéntes lemondásról van itt szó, avagy a kialakult légkör nyomasztó és többször félrevezető hatása kényszeríti őket erre, azt csak egy mélyreható tanulmánnyal, illetve az állapotok folyamatos tanulmányozásával lehetne tárgyilagosan feltárni. Kétségtelen, hogy elbürokratizálódott társadalmunkban, amelyre a szavak (az alkotmány, a törvények, az ígéretek) és a tettek, a megvalósulás ellentéte és a valóság megszépítése volt a jellemző, a pártállam a maga fondorlatos, sokszor igen megtévesztő fogásaival, módszereivel képes volt az emberekkel manipulálni ilyen téren is, ami az egyenjogúság és egyenrangúság elvének csorbításához vezetett.

Az olyan kisebbségi tanulókat, akik szerbhorvát tagozatra iratkoztak, *anyanyelvápolással* ölelik fel, ami az anyanyelvű oktatást semmiképpen sem pótolhatja. Ebben az érdekelt magyar nemzetiségű tanulók kb. 60%-a vesz részt, amit Vajdaság Pedagógiai Intézetének 1987-ben készült elemzése „nem kielégítőnek" minősített.

A szűkebb értelemben vett *kétnyelvű oktatás,* amely több kétes elemet is tartalmazott, sem tudott tartományunkban gyökeret verni. Mostanában egyes személyek, illetve körök ennek egy új értelmezést adtak, szorgalmazván, hogy a kisebbségi tagozatokban a tantárgyak egy részét szerbhorvát nyelven tanítsák, lekicsinyítve ezáltal az anyanyelv és az anyanyelvi műveltség szerepét a személyiség kialakításában.

Középfokú oktatás

A kisebbségi tanulók számára rendkívül nagy jelentősége van a középfokú továbbtanulási lehetőségeknek. Ennek irányadó hatása van a szülők és a tanulók döntéshozatalában, hogy az anyanyelvű avagy a nem anyanyelvű képzést választják-e már az általános iskolában.

Jugoszlávia Statisztikai Intézetének adatai szerint az 1968/69-es tanévben Vajdaságban 48 szak- és egyéb olyan (középiskolának tekintett) iskola működött, amelyekben magyar

nyelven is folyt az oktatás (18-ban csak magyar nyelvű oktatás folyt). Emellett 8 gimnáziumban is működtek magyar tagozatok.

Az 1969/70-es tanévben 5642 tanuló számára biztosították magyar nyelven a továbbtanulás lehetőségét 49 szakiskolában.

Az 1966—1970 közötti időszakban az általános iskola nyolcadik osztályát végzett magyar nemzetiségű tanulók 42—54%-a iratkozott magyar tannyelvű közép-, illetve szakiskolai tagozatra. A továbbtanulók számaránya 83 és 86% között mozgott, ami a továbbtanuló diákok százalékarányához (77,5—92,5%) viszonyítva nem kis lemaradásról tanúskodik.

Az 1969/70-es tanévben 1688 magyar nemzetiségű tanuló iratkozott szerbhorvát tannyelvű középiskolába. Legtöbben (1087-en, azaz 63%-uk) szakmunkásképzőbe, tehát intellektuális és nyelvi szempontból a legkönnyebbnek vélt iskolát választották. A magyar tagozatra iratkozott tanulóknak csak 51%-a választotta ezt az iskolatípust.

Azzal a megokolással, hogy a magyar nemzetiségű tanulók számára megkönnyítsék tanulmányaik folytatását a szakközépiskolákban, egy sajátságos megoldás honosodott meg, amelyet „szabadkai gyakorlat" néven emlegettek (Szabadkáról indult a kezdeményezés). Lényeges vonása az volt, hogy az első két osztályban az oktatás a tanulók anyanyelvén folyt, majd a harmadik osztálytól kezdve a szaktantárgyak mind nagyobb hányadát szerbhorvát nyelven tanították (a szakkifejezésekkel magyar nyelven is megismerkedtek). Ezáltal a tanulók tökéletesebben sajátították el a szerbhorvát nyelvet, ám ugyanakkor ez a gyakorlat anyanyelvi műveltségüket csorbította, és pedagógiai szempontból több, nem eléggé tisztázott mozzanatot tartalmazott. Többek között ezért viszolyognak sokan manapság a kétnyelvű oktatás szorgalmazásától. Kétségtelen, hogy a „tiszta" anyanyelvű oktatás a legjobb, legelfogadhatóbb megoldás. Ugyanakkor természetes követelmény és törekvés, hogy a kisebbségek soraiból kikerülő végzett szakemberek minél tökéletesebben sajátítsák el a szerbhorvát nyelvet (saját érdekükben is).

Közben újabb középiskolák, elsősorban gimnáziumok létesültek, amelyekben magyar tannyelvű tagozatok is nyíltak. Az 1971/72-es tanévben Vajdaságban már 11 ilyen (két tannyelvű) gimnázium működött: 8 Bácskában és 3 Bánát területén.

Néhány vajdasági középiskola, amelyben az oktatás magyar nyelven is folyt, gazdag hagyományokkal dicsekedhetett. Elsősorban a szabadkai tanítóképzőt emelem ki, amelynek gyökerei 1778-ig nyúlnak vissza, a szabadkai gimnáziumot, amelynek csírái az 1747-ben megalakult háromosztályos grammatikai iskolában keresendők. Említésre méltó az 1868-ban létesített szabadkai zeneiskola, valamint a már a háború utáni években nagyhírűvé vált szabadkai műszaki középiskola (technikum) is.

A hetvenes évek közepén megindított oktatási reform Vajdaságban és országszerte nagy változásokat vont maga után, elsősorban a középfokú oktatásban: kialakult a 2+2 (1+1) rendszerű szakirányú oktatás, amely ún. egységes középiskolára, majd a harmadik osztálytól hivatásirányú oktatásra tagozódott.

A nemzetiségi (kisebbségi) tanulók számára ez egyrészről előnyös, másrészről hátrányos változást hozott. Harminc olyan vajdasági helységben (nagyobb falvakban is) nyitottak egységes középiskolai tagozatokat, ahol előzőleg nem volt középiskola. A korábbi középiskolák első és második osztálybeli létszámához viszonyítva a magyar nyelven tanulók száma 50,6%-kal növekedett (a román és ruszin nyelven tanulóké háromszorosára emelkedett). Magyar tannyelvű oktatást 38 iskolában szerveztek. Az 1983/84-es tanévben a magyar tanulók száma ebben az iskolatípusban 4960 volt, ami az előző évek létszámával összehasonlítva némi csökkenést jelent (de ez általános jelenség volt: csökkent a középiskolában továbbtanuló diákok száma).

Az ún. *hivatásirányú oktatás terén*, tehát a harmadik és a negyedik osztályban az anyanyelvi oktatás szempontjából a nemzetiségi tanulók számára a helyzet meglehetősen kedvezőtlenül, a Vajdaság némelyik vidékein aggasztóan alakult. Az 1984. évi vajdasági statisztikai közlöny adatai szerint az 1978/79-es tanévben még 3729-en tanultak magyar nyelven — az 1982/83-as tanévben ez a létszám 12 %-kal csökkent.

Az 1986/87-es tanévben a működő 102 oktatási központ közül 22-ben folyt magyar tannyelvű oktatás; a magyarul tanuló diákok száma 2567 volt. A nemzetiségi nyelveken a továbbtanulást érezhetően megnehezítette a szakirányok, a foglalkozási ágazatok felaprózása. Ezáltal gyakori jelenséggé vált a nemzetiségi tanulók szóródása: sok esetben egyes szakmákra nem iratkozott a törvény által megszabott minimális számú (15) tanuló, akik azonos nyelven kívántak tanulni, így a tagozatot nem nyitották meg. Ahol ezt a kérdést rugalmasabban kezelték, a helyzet némileg javult. Annak idején egyesekben jogosan merült fel a kérdés: nem tudatos, a nemzetiségi oktatás leépítésére irányuló „fogás" volt-e a szakmák ilyen mérvű felaprózása.

Az 1987/88-as tanévtől a középfokú oktatásban jelentős változások következtek be — amit sokan a „reform reformjá"-nak neveztek —: visszatértek az egységesített (vagy összevont) négyosztályos középiskolára. A helyzet az anyanyelvű oktatás szemszögéből azonban nemigen változott. A Tartományi Pedagógiai Intézet két évvel ezelőtti áttekintésében közölt adatok eléggé elgondolkoztatóak: 1987-ben a magyar nemzetiségű tanulók 61,65%-a folytatja tanulmányait az anyanyelvén. Az 1988/89-es tanévben középfokon 6911 tanuló tanult és 572 pedagógus tanított magyar nyelven. A magyar tagozatokra iratkozók százalékaránya (63,8%) kis mértékben javult. Ha ezeket az adatokat összehasonlítjuk az 1974/75-ös (reform előtti) tanév adataival, amikor 13 vajdasági gimnáziumban 2357 és 32 szakiskolában 5147 magyar nemzetiségű diák tanult anyanyelvén — az utóbbi években tapasztalt lassú javulás ellenére —, némi visszaesést állapíthatunk meg.

1990-ben a legújabb reformhullám visszaállítja a hetvenes évek elején annyira bírált gimnáziumokat a köztársaság és ezzel együtt Vajdaság területén, sőt országos viszonylatban is. 1990 őszétől kezdve két típusú gimnáziumban folyik az oktatás: az általános vagy reálgimnáziumban és a hagyományos gimnáziumban, amelynek két ágazata van: társadalomtudományi-nyelvi és természettudományi-matematikai ágazat.

A kisebbségi érdekeknek kétségtelenül jobban megfelel a gimnáziumi oktatás, mert itt könnyebb kialakítani a legalább 15 fős tagozatokat. (Más kérdés: mennyiben felel ez meg az egyéni érdekeknek, hiszen a tanulók zöme nem kíván eljutni a főiskolára vagy az egyetemre.) Kilenc gimnáziumban és tizenöt szakközépiskolában nyílt lehetőség a magyar nyelvű oktatás megszervezésére. Hogy mennyiben jelent ez előrehaladást, javulást ez az új reformhullám a magyar nyelvű oktatás számára, az már a közeljövőben világossá válik.

A személyi és tárgyi feltételek biztosítása

A nemzeti kisebbségek nyelvén folyó általános képzés és középfokú oktatás részére mindenekelőtt szakmai és pedagógiai szempontból jól felkészített és a magyar nyelvet tökéletesen beszélő pedagóguskádert kellett biztosítani. Ennek érdekében az oktatásirányítási szervek már 1945-ben megindították a magyar nyelvű tanítóképzést a szabadkai és újvidéki tanítóképzőben és a magyar szakos általános iskolai tanárok képzését az újvidéki Tanárképző Főiskolán. Az Újvidéki Egyetemen később (1959) megnyitott Magyar Tanszék, illetve Hungarológiai Intézet (1964) lehetőséget nyújtott középiskolai anyanyelv szakos

tanárok képzésére. A nemzetiségi tannyelvű pedagógusok képzése a többi tanszéken szerbhorvát nyelven folyt, ami anyanyelvi műveltségük kialakulását némileg gátolta. Ezt még fokozta a nemzetiségek nyelvén folyó pedagógus-továbbképzés elhanyagolása (ez alól kivétel csak a magyar szakos tanárok továbbképzése).

Az 1969—1976 között működő szabadkai Tanárképző Főiskola bizonyos fokú javulást hozott, de csak a matematika, fizika-vegytan és szerbhorvát, illetve magyar nyelv (mint környezetnyelv) szakos tanárok magyar nyelvű képzésében az általános iskolák számára. Manapság ezekből a szakokból (az ilyen szakos tanárokból) nagy hiány mutatkozik a magyar tannyelvű iskolákban.

1971-től az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán a tanári pályára készülő magyar nemzetiségű egyetemi hallgatók számára lehetővé teszik (ebbe az akcióba aztán a Természettudományi Kar is bekapcsolódott), hogy a pedagógiát, pszichológiát, szociológiát, később pedig a politikai gazdaságtant és a honvédelmet is anyanyelvükön hallgathassák és ezekből a tantárgyakból anyanyelvükön vizsgázzanak.

A tanárképzés és továbbképzés terén még sok a pótolnivaló.

A *tárgyi feltételek* biztosítása közül elsősorban a *tankönyvellátást* és az egyéb szemléltető eszközöket és tanszereket emelem ki. Vajdaság Tankönyvkiadó Intézete gondoskodik a nemzetiségek nyelvén a tankönyvellátásról. Az általános képzésben ezen a téren csak kisebb hiányosságok tapasztalhatók (főleg a kézikönyvek és egyéb segédkönyvek kiadása késik). Az újabb tantervi változások itt is a helyzet némi rosszabbodásához vezettek. A középiskolai tankönyvellátás már évtizedek óta nagy nehézségekkel küszködik, amelyek a hetvenes évek második felétől tovább szaporodtak. Különösen a szaktantárgyak tankönyvellátása volt hiányos. A legújabb rendszerbeli és tantervi változások oda vezettek, hogy úgyszólván teljesen hiányoznak a magyar nyelvű tankönyvek iskoláinkból. Némi javulás ezen a téren esetleg hónapok vagy évek múlva várható.

Feltétlenül szükség volna a helyzet és következményei átfogó elemzésére, és a kiadói tevékenység kiszélesítésére tanári kézikönyvek, szöveg- és feladatgyűjtemények, feladatlapok stb. kiadásával, hogy ezáltal a nemzeti egyenjogúság ezen a téren is tökéletesebben valósuljon meg.

Felsőoktatás

Jánosi Gábor *A nemzetiségek anyanyelvű képzésének lehetőségei Jugoszláviában* című, 1976-ban megjelent tanulmányában adatokat közöl a főiskolákon, művészeti akadémiákon és egyetemi karokon tanuló nemzetiségi hallgatók számának növekedéséről az 1961—1969 közötti időszakban (az 1968/69-es tanévben a magyar nemzetiségű hallgatók száma 3052-öt tett ki). Ugyanakkor rámutat arra az aránytalanságra, amely a nemzetiségek képzettségi szintje terén tapasztalható a jugoszláv átlaghoz viszonyítva.

Az 1954-ben megalakult Újvidéki Egyetem hozzájárult a helyzet lassú javulásához, bár időnként visszaesés is tapasztalható. Az 1970/71-es tanévben (a szövetségi, illetve a tartományi Statisztikai Intézet adatai szerint) a magyar hallgatók száma 2529, ebből Belgrádban 478, Újvidéken pedig 2051 tanult.

Jugoszláviában és Vajdaságban (is) az egyetemi és főiskolai hallgatók száma 1979-ig állandóan emelkedett (ekkor 447 808 egyetemi hallgató volt hazánkban). Ezt követően fokozatosan csökken.

A magyar nemzetiségű hallgatók száma Vajdaságban az 1975 és 1986 közötti időszakban a következőképpen alakult:

Tanév	Létszám	Százalékarány
1975/76	3563	9,5
1979/80	3364	10,1
1986/87	2876	9,5

Ezeknek az adatoknak a mérlegelésénél feltétlenül figyelembe kell venni, hogy bizonyos számú magyar nemzetiségű hallgató Belgrádban, Zágrábban, valamint magyarországi egyetemeken és főiskolákon folytatja tanulmányait. A lakosság és az egyetemi hallgatók összlétszámához viszonyítva arányuk mégsem tekinthető kielégítőnek. Statisztikai adatok tanúskodnak arról, hogy pl. 1986-ban az 1965. évhez viszonyítva a Szerb Köztársaságban 49,1%-kal emelkedett az oklevelet szerzett hallgatók száma, a magyarok esetében a növekedés alig haladja meg a 10%-ot.

Az okok között — mi gátolja őket tanulmányaik folytatásában — kétségtelenül szerepet játszanak (egyeseknél) a nyelvi akadályok is, de jellemző, hogy ösztöndíjban is aránylag kevesebb nemzetiségi hallgató részesül (többször a saját hibájából).

A szabadkai Közgazdasági Kar, Építészeti Kar, az Újvidéki Jogi Kar és különösen a szabadkai Műszaki Főiskola, valamint a nemrég megszűnt Építészeti Főiskola élen járt a kétnyelvűség meghatározott formáinak kialakításában: a hallgatóknak lehetőséget nyújtanak, hogy bizonyos tantárgyak előadásait magyar nyelven hallgassák, a gyakorlatokat is ezen a nyelven szervezik meg, és a vizsgáztatás is anyanyelvükön folyik. Főleg tanulmányaik első fázisában nyújtanak számukra ilyen lehetőségeket, rendszerint úgy, hogy külön magyar csoportok alakulnak. Sajnos, az utóbbi években a Szabadkai Közgazdasági Karon és más karokon is ezen a téren, jobbára a magyarul beszélő szakelőadók hiánya következtében, némi visszafejlődés tapasztalható.

Az oktatási törvény szerint Vajdaságban legkevesebb 30 nemzetiségi hallgató számára, akik tanulmányaikat anyanyelvükön kívánják folytatni, az egyetemi karok és főiskolák kötelesek az adott nyelven (is) megszervezni az oktatást — a feltételektől függően. Szerencsére egyes karokon (pl. a természettudományin) és intézetekben (Történelmi Intézet stb.) kisebb létszámú (még öt) hallgató számára is megszervezik az anyanyelvű oktatást egyik-másik tantárgyból, ami kellő rugalmasságról tanúskodik.

Már az 1977/78-as tanévben Szabadkán három főiskolán — köztük a Pedagógiai Akadémián (a tanítóképző „utódján") —, két egyetemi karon, Újvidéken pedig az Óvónőképzőben (a Pedagógiai Főiskolán) és 5 egyetemi karon, valamint a Művészeti Akadémián (a színészképzésben) több mint 800 hallgató folytatta tanulmányait részben vagy egészében magyar nyelven. Ezzel párhuzamosan Szabadkán és Újvidéken 16 nemzetiségi lektorátus alakult.

Ezek a nemzeti egyenjogúság tökéletesebb megvalósítására irányuló (eléggé szerény) törekvések a magyar nyelvet tisztán beszélő oktatói káderrel valósíthatók meg. Az Újvidéki Egyetem 1556 tanára és munkatársa (tanársegéde) közül az 1983/84-es tanévben 198 (12,7%) volt magyar nemzetiségű, a 360 főiskolai oktató közül pedig 79 (21,9%). Az 1987/88-as tanévben ez a százalékarány a főiskolai tanárok esetében 23%-ra, az egyetemi tanárok és munkatársak esetében pedig 13%-ra emelkedett, ami némi javulást mutat. Eszerint az egyetemi tanárok, de különösen a főiskolai tanárok nemzetiségi összetéte (magyar vonatkozásban) kedvezőbb, mint a hallgatók nemzetiségi összetétele. Az utóbbi az 1989/90-es tanévben még érezhetően romlott is: a főiskolai hallgatók esetében 9,4%-ot, az

egyetemi hallgatók esetében 7,7%-ot, összességében pedig 8%-ot tett ki, ami igen elgondolkoztató adat.

A felsorolt adatok arra utalnak, hogy Vajdaságban az elmúlt évtizedekben bővültek a lehetőségek a magyar nyelvű oktatás megszervezésére a felsőoktatásban, ugyanakkor nagy lemaradás tapasztalható a magyar nemzetiségű főiskolai és egyetemi hallgatók felölelésében, ami semmiképpen sem javíthatja az amúgy is kedvezőtlen végzettségbeli összetételt.

A nemzetiségek nyelvén és azon belül a magyar nyelven folyó oktatás kibővítésére feltétlenül szükség van, hogy ezáltal a felsőoktatás vonzóbbá váljon a magyar ifjak számára is. Ehhez az eddiginél jobb feltételeket kell biztosítani, beleértve a nagyon hiányos tankönyvellátást, szakirodalmat, valamint az arányos ösztöndíjazást is. Az anyanyelvüket jól beszélő és a szakkifejezéseket is jól ismerő értelmiségiekre van szükségünk. A súlyt továbbra is a pedagógusképzésre — a pedagógusok anyanyelvi képzésére — kellene fektetni. Ez nyomatékosan vonatkozik az egyetemi és főiskolai oktatók anyanyelvi képzésére is, akik a jövő nemzedékeit anyanyelvük tisztaságának megőrzésére saját példamutatásukkal nevelhetik a leghatékonyabban. Ezenkívül az elért szint megőrzése mellett új szervezési formák és korszerűbb megoldások (eszközök, módszerek) alkalmazásával lehetne előbbre vinni a nemzetiségek nyelvén folyó felsőoktatást. Tennivaló van bőven: mindenekelőtt az egyénekben rejlő ellenállást, ferde nézeteket és külön az ifjakban meghúzódó kishitűséget, egyéni igénytelenséget kellene kiküszöbölni. Az anyaország részéről nyújtandó nagyobb segítség ezen a téren (is) serkentő, bátorító hatású lesz.

*

Összegezésképpen megállapíthatjuk, hogy Vajdaságban a magyar nyelven és általában a nemzetiségek nyelvén folyó oktatás az elmúlt négy és fél évtizedes időszakban jelentős fejlődésen ment keresztül, amely azonban nem volt mentes a stagnálástól és időnkénti (s főleg helyenkénti) visszacsésektől sem.

A felsorolt mutatók és információk mögött a nemzetiségi oktatás különböző változásai és sajátosságai, valamint a mennyiségi és minőségi elemek összefonódása és kölcsönhatása húzódik meg.

Ezen a téren is alapvető fontosságú a hatékonyság kérdése, amit csak érintettünk. Számunkra, jugoszláviai magyarok számára igen fontos, miképpen hatott a kialakult gyakorlat a tanulók személyiségének alakulására, külön a társadalmi és azon belül a kisebbségi tudatuk formálására. Hogyan alakul és fejlődik anyanyelvi beszéd- és íráskészségük? Milyen viszonyulási rendszer alakul ki bennük anyanyelvük iránt, illetve saját nemzetük és a velünk együtt élő más nemzetek és nemzetiségek iránt? Hogyan fogják fel kisebbségi helyzetüket és voltukat? Mennyiben képesek és készek a nemzeti egyenjogúság elvét önmagukra és másokra vonatkozóan érvényesíteni, és az itt élő népek jó hagyományainak megőrzéséért harcolni?

Megannyi időszerű és elmélyült tanulmányozásra váró kérdés. Az oktató jellegű kérdéseknél (ismeretszerzés, készségek és jártasságok kialakítása) sokkal bonyolultabbak (és elhanyagoltabbak) a nevelés, a személyiségformálás kérdései. Összefonódásuk komplex vizsgálódást igényel.

A több nyelven folyó oktató-nevelő munkában külön figyelmet érdemelnek a külső és belső tényezők, a társadalmi háttér, a személyi és tárgyi feltételek biztosítása az egyenjogúság elvével összhangban.

Mivel mindez fel-felújuló reformfolyamatok sodrában megy végbe, ezen a téren is — a nemzetiségi oktatás terén is — komoly újításokra, korszerűbb megoldásokra, szervezeti

formákra van szükség. Ehhez mindenekelőtt megbízható információkra, a helyzet és az eddig elért szint tárgyilagos elemzésére, a különböző akadályok, visszahúzó erők feltárására van szükség. Tanulmányunkkal ehhez kívántunk hozzájárulni, fontosnak tartva a tényállásból adódó szükséges akciók megindítását és intézkedések foganatosítását a nemzeti kisebbségek nyelvén folyó oktatás mennyiségi és minőségi javítása céljából.

HORVÁTORSZÁG

Ebben a köztársaságban az 1948—1981 közötti időszakban lebonyolított népszámlálások hivatalosan közzétett adatai szerint a következőképpen alakult a magyarság lélekszáma:

1948	1953	1961	1971	1981
51 399	47 711	42 347	35 488	25 439

1948-ban a lakosság 0,3%-át képezte és ez a százalékarány 1981-ben még a 0,1%-ot sem éri el.

Ezekből az adatokból kitűnik, hogy a magukat magyarnak valló állampolgárok száma 33 év lefolyása alatt a felére csökkent. Ennek több mélyreható oka van, amelyek közül elsősorban a szétszórtságot emelem ki (az itt élő magyarság kb. egyharmada elszórtan él a köztársaság különböző vidékein és kb. ugyanennyi olyan helységekben, ahol az összlakosság mindössze 5—10 százalékát teszi ki), de közrejátszottak ebben bizonyos gazdasági tényezők is.

Külön tanulmány tárhatná fel, mennyiben járult ehhez hozzá az oktatáspolitika és annak megvalósítása az egyes vidékeken. A rendelkezésünkre álló adatok birtokában erre a kérdésre csak részben tudunk választ adni.

Horvátországban a magyarokon kívül más nemzetiségek is élnek kisebb-nagyobb létszámban: csehek, szlovákok, ruszinok, olaszok stb.

A nemzeti egyenjogúság alkotmányos és törvényes szabályozása köztársasági szinten úgyszólván eszményi helyzetet tükröz (községi szinten egyes vidékeken már nem olyan tökéletes).

A Horvát Köztársaság Alkotmánya még a szövetségi alkotmánynál is teljesebben szabályozza a nemzetiségek jogait: „A Horvát Szocialista Köztársaságban élő valamennyi nemzet és nemzetiség egyenjogú: a horvátok, a szerbek, a magyarok, a csehek, az olaszok, a szlovákok, a ruszinok, az ukránok és más nemzetek és nemzetiségek."

A nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának, valamint a polgárok nemzeti sajátosságainak kinyilvánítására való szabadság megvalósítása céljából a Horvát Köztársaság új alkotmánya is biztosítja minden nemzetnek és nemzetiségnek a jogot, hogy szabadon és egyenjogúan használja saját nyelvét és írását, hogy saját nyelvén fejlessze kultúráját, az oktatást és nevelést, és hogy élvezze a többi, alkotmány által szavatolt jogot.

Ezek szellemében az oktatási törvény teljes mértékben szavatolja az anyanyelvű oktatás feltételeit a nemzetiségek számára. Sem az általános, sem a középiskolai képzés vonatkozásában nem írja elő a szükséges (minimális) tanulólétszámot a nemzetiségi tagozatok megnyitására. Elvben tehát igen kisszámú magyar nemzetiségű tanuló számára is lehetséges külön tagozatot nyitni. Ezzel a lehetőséggel élve egyes helységekben időnként igyekeznek meghosszabbítani egy-egy magyar tagozat fennmaradását. Jórészt a szülőkön múlik, élnek-e az adott jogokkal, kívánják-e a magyar tagozatok megnyitását, fenntartását. Az utóbbi években Faragó Ferenc oktatásügyi tanácsos nyilvánosságra hozott adatai szerint a szülők

8—10 százaléka horvát tannyelvű iskolába íratja gyermekét, holott lehetősége volna az anyanyelvű oktatásra. Ebben — a továbbtanulással kapcsolatos részbeni aggodalmaik mellett — itt is kifejezésre jut a magyarság egy részénél a nemzeti identitás, a nemzeti öntudat hiánya.

Ehhez némileg hozzájárul a magyar, illetve a kétnyelvű óvodák aránylag kis száma (összesen 10 helységben működtek ilyen óvodák 1988-ban), bár az utóbbi években az óvodások létszáma a magyar nemzetiségű gyermekek körében valamelyest emelkedett s új óvodákat is nyitottak.

Általános képzés

Horvátország területén már 1945 elejétől folytatták munkájukat a nagy hagyományokkal rendelkező hatosztályos elemi iskolák magyar nyelven is. A Szövetségi Statisztikai Intézet 1954-es közlönye szerint az 1949/50-es tanévben a Horvát Népköztársaságban 21 (jobbára hatosztályos) iskolában folyt magyar nyelvű oktatás. A tanulók létszáma 1531, a magyarul tanító pedagógusok száma pedig 26 volt. Ebben a tanévben nyílott meg a drávaszögi Vörösmarton — a reformáció korabeli Vörösmarti gimnázium késői utódaként — az első magyar nyelvű hétosztályos iskola, amely később nyolcosztályos iskolává (algimnáziummá) alakult.

Az 1951/52-es tanévben az iskolák száma már 28, a tanulóké 1544-re és a pedagógusoké 44-re emelkedett.

A hatvanas évek első felében a tanulók létszámában jelentős visszaesés következett be; a Szövetségi Statisztikai Intézet adatai szerint az 1965/66-os tanévben létszámuk 1036 volt, majd a következő években némi létszámnövekedés tapasztalható. Különösen a tagozatok és a pedagógusok száma növekszik. 1967-ben már 62 pedagógus tanított magyar nyelven. Ebben az időben alakulnak meg az első nyelvápoló csoportok is.

A Horvát Szábor (képviselőház) egy 1969-es határozatával hivatalosan is „szentesítette" a nyelvápolás bevezetését a nemzetiségi tanulók számára azokban a helységekben, amelyekben nincs lehetőség vagy igény nemzetiségi tagozatok megnyitására. Heti három tanítási óra és két órás szakköri foglalkozás keretei között sajátítják el a magyar nemzetiségű tanulók a saját anyanyelvüket és nemzeti kultúrájuk bizonyos elemeit. Az 1967—1977 közötti időszakban ugrásszerűen növekedett azoknak az iskoláknak, illetve tanulócsoportoknak a száma, amelyekben bevezették a nyelvápolást. Az 1977/78-as tanévben anyanyelvápolásban összesen 957 tanuló vett részt, 1989-re ez a szám már 999-re emelkedett. Ezt a munkát 21 pedagógus végzi hét községben. Jellemző hogy a mintegy ezer önként jelentkezett tanuló közül a beiratkozásnál mindössze 265 tanuló beszélt folyékonyan az anyanyelvén (egy részük esetleg „értett valamit magyarul"). Erre a munkaformára tehát feltétlenül szükség van, bár világos hogy az anyanyelvápolás legfeljebb kis mértékben pótolhatja az anyanyelvű oktatás hiányát.

Az ötvenes évek közepétől előbb bővültek, majd szűkültek az anyanyelvi oktatás lehetőségei. 1955-ben Laskón hétosztályos, majd a következő tanévben B típusú nyolcosztályos iskola alakult, felújítva a reformáció korabeli képzés hagyományait. Ezzel párhuzamosan Batinán kétnyelvű nyolcosztályos iskola alakult. Kórógyon a szintén évszázados hagyományokkal rendelkező hatosztályos elemi iskola hétosztályos, majd B típusú nyolcosztályos általános iskolává fejlődik. A szomszédos Szentlászlón is eleinte működtek magyar nyelvű tagozatok a nyolcosztályos iskolában, majd a magyar nyelvű oktatás az alsó tagozatokra, az osztálytanításra szűkült.

A hatvanas években, szülői kérésre vagy szülői beleegyezéssel a következő helységekben szűntek meg a magyar tagozatok: Hercegszöllős, Jagodnjak-rét, Kő, Rétfalu, Mirkovci, Bellye, Haraszti, Nagypiszanica. Ez eléggé lesújtó adat, annál is inkább, mivel a háború utáni években pl. Bellyén, Mirkovcin és Hercegszöllősön nagy létszámú magyar tannyelvű hatosztályos iskola működött.

Az 1967/68-as és az 1977/78-as tanévek adatainak összehasonlításával eléggé hű és egyben lehangoló képet kapunk a magyar nyelvű oktatás összezsugorodásáról Horvátországban:

	Tanulók száma	Tagozatok száma
1967/68	1106	46
1977/78	859	58

Tehát míg a tagozatok (tanulócsoportok) száma 12-vel növekedett, a tanulói létszám 247-tel csökkent.

Az 1978—1984-es időszakban a magyar nemzetiségű tanulók száma 811-ről 695-re csökkent, majd a következő tanévben újabb (3%-os) létszámcsökkenés következett be. Szomorú és egyben jellemző esetként említem, hogy a karancsi iskola tanítónője 3 megmaradt tanulójával átment a hercegszöllősi iskolába, tehát Karancson is megszűnt a magyar nyelvű oktatás. Az 1986/87-es tanévben 686 tanuló iratkozott magyar tagozatra. A legújabb (1989. évi) adatok már csak 627 tanulót említenek, akik az öt magyar tannyelvű és a két kétnyelvű iskolában tanulnak.

A nyolcvanas évek közepéhez viszonyítva ez (további) tíz százalékos létszámcsökkenést jelent, ami összhangban van ugyan a magyarság létszámcsökkenésével, de ugyanakkor — és ez az aggasztó ebben a jelenségben — jelentős mértékben járulhat hozzá a magyar nemztiség további csökkenéséhez. Meddig folyik ez így, ilyen mederben és ilyen irányvétellel?

A magyar nyelvű általános képzés területén elért komoly haladást bizonyos fokig „ellensúlyozza" ez a feltartóztathatatlannak tűnő jelenség, és ezzel kapcsolatosan a kérdések és dilemmák egész sora merül fel. Kétségtelen, hogy a fő hiányosság az egyes iskolákban megszakadt anyanyelvi oktatás, amelyhez döntő mértékben járultak hozzá a szülőkben kialakult téves nézetek és álláspontok, feltehetően a szülők és a tanulók tájékoztatása sem volt mindenütt kielégítő. A legfőbb szempont és érv ebből a szempontból a tanuló fejlődésére, kibontakozására gyakorolt hatás lehet: mennyiben gátolja személyiségének kibontakozását, ha tanulmányait nem az anyanyelvén végzi, illetve mennyiben szolgál javára az anyanyelvű oktatás.

Külön fontos kérdésként merül fel: mennyiben elégedettek a szülők a magyar nyelvű oktatás színvonalával, és milyen lehetőségek nyílnak a továbbtanulásra magyar nyelven ebben a köztársaságban vagy másutt.

Középfokú képzés

1969-től a pélmonostori középiskolában kezdetét vette a magyar nyelvű (vagy inkább kétnyelvű) oktatás egy húszfőnyi tagozaton. Az 1973/74-es tanévben, egy gimnáziumi osztály megnyitásával szélesebb lehetőségeket teremtettek az anyanyelven folyó továbbtanulásra,

ami a következő időszakban a középiskolai reform keretei között tovább bővült. A tanulók létszáma az első két osztályban a hetvenes évek közepén 78 volt. Harmadik (gimnáziumi) osztály az 1975/76-os tanévben nyílt.

A szakirányú oktatás bevezetésével a pedagógiai, fémipari és közgazdasági-közigazgatási ágazatok között választhattak a magyarul tanulni kívánó ifjak (a szaktantárgyak nagyobb részét az utóbbi és a fémipari szakon szerbhorvát nyelven tanulják). A tanulók száma évről évre növekszik: az 1980/81-es tanévben már 179-re emelkedik és a következő tanévekben is e körül mozog. Ezekbe a tagozatokba nemcsak drávaszögi, hanem dályhegyi, kórógyi, szentlászlói stb. diákok is beiratkoztak, így a pélmonostori középiskola ebből a szempontból köztársasági jellegűvé vált. A legnagyobb gond a magyarul beszélő tanerő biztosítása volt a szaktantárgyak előadására. Ezért a szakmai képzés megszervezésében pedagógiai szempontból sokszor felemás, az anyanyelvi műveltség ápolása és fejlesztése szemszögéből pedig kétes megoldásokhoz folyamodtak.

A nyolcvanas évek közepétől a tanulók létszáma 150 körül állapodott meg, de ehhez hozzájárulnak azok a vajdasági (főleg bezdáni) diákok is, akik — jobb megoldás híján, elsősorban azért mert Zomborban alig van lehetőség a magyar nyelvű továbbtanulásra — ebbe az iskolába iratkoznak.

Bizonyos hiányosságai ellenére a pélmonostori középiskola jelentős szerepet töltött és tölt be a horvátországi iskolarendszerben, lehetővé téve az anyanyelvű továbbtanulást egyes ágazatokon és szakmákban. A gimnáziumok visszaállításával remélhetőleg még vonzóbbá válik a magyar fiatalok számára, és ezáltal kevesebben iratkoznak majd az itteniek közül vajdasági középiskolákba. Ehhez többek között szükség volna a minőségi szint emelésére, az óra- és tantervek további tökéletesítésére, a helyi állapotokhoz való idomítására; a tankönyvellátás javítására és egyéb segédeszközök biztosítására; megfelelő káderállomány szavatolására.

Ugyanakkor általában nagyobb lehetőségek nyílnak az oktatás individualizálására. Mindenesetre bővült a pályaválasztási lehetőség a tanulók előtt, ami ezt az iskolát feltehetően a magyar ifjak számára még vonzóbbá teheti. Az iskola tanulói évenként jól szervezett magyarországi kirándulásokon (színházi előadásokon, művelődési intézmények látogatásán stb.) vesznek részt. Gond, hogy a tanulók nagy többsége kisebb-nagyobb távolságról utazik. Nincs lehetőség a tanulóotthoni elhelyezésükre. Ezt a hiányt az utóbbi időben a diáksegélyzői mozgalom megszervezésével kívánják enyhíteni.

Mindez arról tanúskodik, hogy ebben az iskolában a jóirányú változások, pozitív erőfeszítések ellenére még néhány igen fontos kérdés vár megoldásra.

Pedagógusképzés és továbbképzés

A magyar nyelvet tökéletesen beszélő, illetve „kétnyelvű" pedagóguskáder biztosítása Horvátországban a háború utáni évektől kezdve e legidőszerűbb és legégetőbb kérdések közé tartozott. A hiányt tanítóképzős tanulók ösztöndíjazásával és vajdasági pedagógusok toborzásával igyekeztek megoldani. Néhány éves időszakban az eszéki tanítóképző keretei között magyar lektorátus működött és megszervezték a magyar nyelv és irodalom anyanyelvű oktatását. Néhányan Magyarországon szereztek pedagógusi (elsősorban magyar szakos) oklevelet, mások az Újvidéki Egyetemen fejezték be tanulmányaikat.

A személyi feltételek biztosításának alakulásáról, körülményeiről Merki Ferenc közöl érdekes információkat (a 2-es számú Évkönyv, 127—133. o.), akinek tanügyi tanácsosi és a

MHSZ-e elnöki minőségében főszerepe (mondhatnám oroszlánrésze) volt a magyar nyelvű oktatás továbbfejlesztésében Horvátországban. A nemzetiségi oktatásról szóló törvény előírta, hogy a nemzetiségi iskolákban elsődlegesen a nemzetiségekhez tartozó és a nemzetiség nyelvét jól beszélő pedagógusokat és igazgatókat kell alkalmazni. Ennek a követelménynek majdnem teljesen eleget tettek, sőt az utóbbi években ebből a szemszögből még a pélmonostori középiskolában is javulás tapasztalható (egyes közismert tantárgyból időnként továbbra is hiány mutatkozik).

Az e téren tapasztalható ingadozások (egyes pedagógusok elköltözése) valamint a távlati szükségletek (a nyugdíjba vonuló pedagógusok helyének betöltése) tartósabb megoldást sürgettek a pedagógusképzésben. Ezért az 1981/82-es tanévben az Eszéki Egyetem Pedagógiai Karának osztálytanítói tanszékén megkezdődött a magyar osztálytanítók és anyanyelvápoló főiskolai szintű (kétéves időtartamú) képzése. Az órarend szerint a hallgatók magyarul tanulták a pedagógiát, didaktikát és néhány kiegészítő tantárgyat: a magyar nyelvtant, a magyar nemzet és nemzetiség irodalmát, a magyar gyermek- és ifjúsági irodalmat, a magyar nyelvet mint környezetnyelvet, valamint a magyar nyelv tanításának módszertanát és a magyar beszédkultúrát. A többi tantárgyat horvát nyelven hallgatták, ami együttvéve nagy megterhelést jelentett a számukra, ezért az évente beiratkozó 8—10 hallgató közül aránylag kevesen jutottak el a diplomálásig.

Az utóbbi években már 5 hallgató sem jelentkezett felvételre, ezért ez a képzési forma jelenleg szünetel. A pedagógusi pályára készülő ifjak egy része magyarországi egyetemeken, többsége a szabadkai Pedagógiai Akadémián, illetve az Újvidéki Egyetemen tanul.

Az átmeneti megszakítás ellenére feltehetően ilyen vagy hasonló — egyetemi szintű — pedagógusképzésre (pótképzésre, átképzésre) ezentúl is szükség lesz, de ehhez megfelelőbb feltételeket kell teremteni, és azt a jövőbeni káderszükségletekhez idomítani (számításba jöhetnek különböző rugalmasan megszervezett képzési és továbbképzési formák).

A magyar nyelven tanító pedagógusok szakmai és nyelvi továbbképzését az eszéki Pedagógiai Intézet a pécsi Pedagógiai Intézet bevonásával szervezi meg. A magyar szakos tanárok és tanítók egy része évenként bekapcsolódik a Vajdaságban szervezett szeminárium munkájába. Mélyrehaló elemzéssel lehetne csak megállapítani, mennyiben felel meg mindez a korszerű követelményeknek, a pedagógus korszerű alkata összetevőinek figyelembevételével (lásd a szerző munkáját: Oktatás és Nevelés 1989/2—3-as számában).

Szakmai együttműködés

A horvátországi pedagógiai szakszolgálat, a HMSZ közreműködésével már évtizedekkel ezelőtt szerteágazó együttműködést épített ki egyrészt a Tankönyvkiadó Intézettel és a pedagógusképzés intézményeivel, valalmint ismert szakemberekkel, másrészt a magyarországi (elsősorban pécsi) oktatásügyi szervekkel és az oktatás fejlesztésén munkálkodó intézményekkel. Ezen a téren (különösen a Vajdasággal való együttműködésben) vannak még kiaknázatlan lehetőségek. Megfelelő szakemberek és tudományos dolgozók bevonásával időnként célszerű volna átfogó elemzéseket végezni egy-egy központi, időszerű oktatási-nevelési kérdés többoldalú megvilágítására, ami lehetővé tenné a fejlődés esetleges akadályainak feltárását, és a szükséges intézkedések foganatosításához, a fejlesztés irányvonalainak kialakításához nyújtana megbízhatóbb támpontokat.

A kisebb létszámú közösségeknek, így a horvátországi magyarságnak is nagy szüksége van a segítségnyújtásra. Saját fennmaradása érdekében — különösen az oktatás és a

művelődés terén — törekednie kell a minél magasabb színvonal elérésére. Ehhez viszont újabb és újabb lendületre és az ügyet odaadóan szolgáló, példát mutató egyéniségekre és széleskörű összefogásra van szükség.

SZLOVÉNIA

A Statisztikai Intézet 1982-ben megjelent közlönye szerint 1948-tól a következőképpen alakult a magyarság lélekszáma Szlovéniában:

1948	1953	1961	1971	1981
10 579	11 019	10 498	9 785	9 496

A létszámcsökkenés ebben a köztársaságban kisebb arányú volt, amihez egyes ottani hivatalos körök megítélése szerint jelentős mértékben járult hozzá a nemzetiségek fennmaradását elősegítő oktatáspolitika. Hozzájárult ehhez az a körülmény is, hogy a magyarság zöme a lendvai és a muraszombati községben, a magyar határ mellett elterülő 5—8 km-es sávban él, és itt a lakosság többségét alkotja.

A szlovén alkotmány és az oktatásra vonatkozó törvényes előírások teljes mértékben szavatolják az ott élő nemzetiségek (magyarok és olaszok) egyenjogúságát az oktatás terén és általában nemzeti hagyományaik, nemzeti műveltségük megőrzése vonatkozásában. Biztosítják a nyelvhasználat jogát a közéletben és lehetővé teszik nemzeti szimbólumaik használatát, valamint a megfelelő oktatási-művelődési intézmények kialakítását.

Másfél évtizedes útkeresés után a vegyes nemzetiségi körzetek sajátosságainak és érdekeinek megfelelően 1959-től a *kétnyelvű oktatás* bevezetését találták legcélszerűbbnek. Ezt a következőképpen okolták meg:

„Murántúl nemzetiségileg vegyes területén élő szlovének és magyarok közös utat választottak életcélul. Ezen az úton bátran haladnak egymásközti megbecsülésben és egyetértésben ... A kiválasztott kétnyelvű nevelési-oktatási munkánk eredményeként a nemzetiségileg vegyes területen felnő az ifjú nemzedék, amelynek az együttélés fogalma gyakorlati életelvet jelent. A kétnyelvű nevelési-oktatási rendszer segítségével nemes küldetést teljesítünk a magyar nemzetiség kultúrájának megőrzése és nyelvi fejlődése érdekében. E nemzetiség nevelési-oktatási programja pedig gazdagítja, feldúsítja a többségi nemzet — tehát a szlovének — kultúráját." (Együttélés, 1984. 3. o.)

Az erre hivatott szakmai és tudományos intézetek és szakszolgálatok bevonásával kidolgozták a kétnyelvű oktatás modelljét, amely többek között magába foglalja az alapvető célkitűzéseket, pl. a magyar nemzet művelődési örökségének megismerését; elveket — egyenjogúság, eredményesség, vonzóság, alkalmazkodás —; a kapcsolatrendszer kialakítását pl. az anyanemzettel, valamint a személyi és tárgyi feltételek (szakkáder, tankönyvek és egyéb segédeszközök) biztosítását.

Tanterveikben törzsanyagként megtartották a köztársasági tantervek anyagát, és ezt nemzetiségi programmal egészítették ki, ami a magyar nyelv mint anyanyelv anyagán kívül felöleli a magyar nemzet történetének fontosabb mozzanatait, Magyarország földrajzát és a megfelelő zenei, képzőművészeti stb. nemzeti elemeket. Ezzel szükségszerűen heti két órával megnövekedett ugyan a tanítási órák száma, de ezt a tanulók számára kárpótolja az a tudástöbblet, általában értéktöbblet, amelyben ezek a tanulók részesülnek. A magyar nyelv elsajátításában a differenciálás (az elért szint szerinti elkülönítés) elvét alkalmazzák, a többi

tantárgy tanítása (kidolgozott módszertani eljárásokkal) két nyelven folyik. A munkát a kétnyelvű tagozatokban némileg megkönnyíti, hogy a tanulók létszámát itt 24-ben határozták meg, de a maximális tagozatlétszámot igyekeznek 20-ra csökkenteni.

A legnagyobb gondot a mindkét nyelvet tökéletesen beszélő pedagóguskáder biztosítása okozta (a szlovén anyanyelvű pedagógusoknak kötelező a magyar nyelv elsajátítása, legalább középfokú magyar nyelvvizsgával kell rendelkezniük).

Az oktatási-nevelési intézmények hálózatának kialakítása

A lefektetett elvekkel és törekvésekkel összhangban hozzáláttak a kétnyelvű óvodák megszervezéséhez, amelyek 1975-ben már 380 gyermek nevelését vállalták.

Ezzel egyidejűleg a legnagyobb gondot a kétnyelvű általános iskolák kialakítására fordították. A Lendvai Füzetek című kétnyelvű folyóirat 1976-ban megjelent 3. számában arról olvashatunk, hogy a kétnyelvű oktatás fokozatos bevezetése előtt a lendvai községben az 1958/59-es tanévben a 3067 általános iskolai tanuló közül 1206 volt magyar nemzetiségű, de ezeknek csak 69%-a iratkozott magyar tagozatba. A városi (lendvai) magyar nemzetiségű gyermekek csaknem fele szlovén tagozatra iratkozott. Ezt elsősorban a továbbtanulási lehetőségek biztosításával magyarázták.

A Köztársasági Oktatásügyi Intézet 1975. évi adatai szerint a két központi (muraszombati és lendvai) és a környékükön működő falusi iskolákban összesen 1401 tanulót tartottak nyilván. Emellett Lendván egy kétnyelvű gyógypedagógiai iskolában 98 tanulót öleltek fel.

Az 1983/84-es tanévben a központi és az ún. területi iskolákban a tanulók összlétszáma 1441-et tett ki, míg 1989-ben ez a szám 1471-re emelkedett, azzal, hogy a tanulók nemzetiségi összetétele kb. fele-fele arányban oszlik meg, vagy pedig helyenként a magyar nemzetiségű tanulók vannak némi túlsúlyban és fordítva (e számadatok taglalásánál figyelembe kell venni a tanulók létszámának általános csökkenését). Legnagyobb a lendvai Drago Lukanić Általános Iskola 1067 tanulóval.

Középfokú oktatás és felsőfokú képzés

Az anyanyelvű, illetve kétnyelvű oktatás középfokon a nemzetiségi tanulók számára Szlovéniában csak a hetvenes évek második felétől, fokozatosan valósul meg. Az 1976/77-es tanévtől a magyar nemzetiségű tanulók számára bevezetik a kötelező heti három órás anyanyelv ápolást.

Később, különösen a nyolcvanas évek elejétől, lehetőségeket teremtettek a kétnyelvű oktatásra a lendvai fémipari, pedagógiai és közgazdasági szakirányú középiskolában. Különös jelentősége volt az óvónőképzés a tanítóképzés kétnyelvű megalapozásának. A négyéves középiskolai képzést azután egy kétéves felsőfokú képzés követte a maribori Pedagógiai Akadémián, ahol a magyar nyelv tanulására is feltételeket biztosítottak. Itt folyik a magyar szakos tanárok képzése is. A Ljubljanai Egyetemen is bevezették a magyar nyelvi lektorátust.

Az említett lendvai középiskolában az 1983/84-es tanévben a tanulók létszáma 64 volt. Az oktatást az általános iskolai képzéshez hasonló elvek és eljárások szerint szervezték meg, fontos célként jelölve meg a magyar nemzetiségű tanulók anyanyelvi műveltségének a megalapozását, valamint saját nemzeti értékeinek megismerését.

Összegezésképpen megállapítható, hogy Szlovéniában a nemzeti egyenjogúság elvével összhangban az elmúlt évtizedekben komoly erőfeszítéseket tettek az anyanyelvű, illetve kétnyelvű oktatás feltételeinek megteremtésére. A szükséges tárgyi feltételek biztosítása mellett a kétnyelvű oktatás terheit és felelősségét magukra vállaló pedagógusok számára az átlagnál 20 százalékkal magasabb személyi jövedelmet szavatolnak. Külön dicséretre méltó, hogy a kétnyelvűség összetett problematikájával szakmai és tudományos szinten is foglalkoznak. Felméréseket végeznek, amelyek eddig azt bizonyították, hogy a kétnyelvű oktatás nem jelent hátrányt a tanulók számára személyiségük formálásában és tanulmányi előmenetelükben (természetesen napvilágra kerülnek ellenkező vélemények is). A legnagyobb előnyét abban látják, hogy képesíti őket a kétnyelvű környezetekbe való zökkenőmentes beilleszkedésre, az egymás megértésén alapuló együttélésre.

Kétségtelen, hogy a kétnyelvű oktatás velejárói bizonyos pedagógiai és külön nyelvi szempontból kétes mozzanatok, és hogy ez a munka komoly nehézségekkel jár, s nagyobb erőkifejtést igényel. Ezért érdemes és feltétlenül szükséges továbbra is elmélyülten foglalkozni vele, kutatva a még jobb, célravezetőbb megoldások, szervezeti formák után.

Végül pozitív törekvésként kell értékelnünk azt, hogy Szlovénia oktatásirányítási szervei elég szoros együttműködési kapcsolatot építettek ki (és ehhez egyes oktatási intézmények és pedagógusok is hozzájárultak) a magyarországi — számukra fontos — intézményekkel: az OPI-val, a szombathelyi Tanítóképző Főiskolával, a Tankönyvkiadóval stb.

Hasznos volna, ha a vajdasági intézményekkel és ismert szakemberekkel is bővítenék kapcsolataikat.

Összefoglaló

Tanulmányomban Vajdaság SZAT és két köztársaság iskolaügyének nemzetiségi (főleg a magyar) vonatkozásaival foglalkoztam. Nem vállalkoztam a kérdés teljes felölelésére. A számadatok tükrében és a magyar nemzeti kisebbség létszámváltozásának függvényében az anyanyelvű oktatás fejlődését kívántam bemutatni, valamint az alapvető problémákat és azok gyökereit azonosítani.

Nem öleltem fel a nemzetiségi oktatás igen lényeges tartalmi kérdéseit, a magyar irodalom, történelem és egyéb nemzeti értékek megismerésének tantervi és tankönyvi lehetőségeit. Ez, több fontos kérdéssel együtt, egy újabb elemzésnek és tanulmánynak lehet a tárgya.

Az egyes részkérdések taglalásakor többször is hangsúlyoztam a nemzetiségi oktatás behatóbb, tudományos igényű tanulmányozásának szükségességét. Igen sürgős lépésnek tartom, hogy az oktatásirányítás hivatott szervei jelöljék ki, hol, milyen szinteken és mely intézetek foglalkozzanak ezekkel a kérdésekkel, beleértve a tudományos kutatómunkát és a szakmai elemző tevékenységet egyaránt. Ezzel párhuzamosan hozzá kell látni egy korszerű információs rendszer kialakításához ezen a téren is, amely az oktatási rendszerben létrehozandó információs rendszer szerves részévé válna. Csak ilyen hozzáállással lehetséges kiküszöbölni a problémák, a hiányosságok elkendőzését, felemás, esetleg tévútra vezető megoldások alkalmazását és a múltban helyenként tapasztalt következetlenséget a szavatolt jogok érvényesítésében. Így juthatunk el a világos helyzetfelismeréshez, a személyi és tárgyi szükségletek pontos kimutatásához, és ezáltal válik lehetségessé az eszközök biztosítása is. Célunk a kisebbségek fennmaradását és fejlesztését elősegítő, megfelelő minőségű és biztató

távlatokat ígérő anyanyelvű oktatás rendszerének kialakítása az eddigi megoldási módozatok, kialakult gyakorlat korszerűsítésével, tökéletesítésével.

Ez, többek között, feltételezi a kialakult, eléggé laza kapcsolatrendszer fejlesztését az országon belül, ami a különböző köztársaságokban élő magyarságot szorosabban egybefűzné. Ugyanakkor szorgalmazni kell az anyaországgal fennálló kapcsolatok bővítését, gazdagítását — különösen Vajdaság és az anyaország között — a középiskolai tankönyvek és irodalom behozatalának felújításában, közös kutatások szervezésében stb. Mindez természetesen az itt élő nemzetekkel és más nemzetiségekkel is szerteágazóbb együttműködési szálak létrehozását is magában foglalja.

Jelenleg mélyreható társadalmi átalakulás előtt állunk. Ez remélhetőleg elvezet bennünket egy demokratikusabb társadalmi-politikai rendszer kialakulásához, amelyben a kisebbségi jogok az európai normáknak és pozitív hagyományainknak megfelelően érvényesülhetnek. Elvárásaink szerint a jövőben ezekről a kérdésekről teljes nyíltsággal, őszinteséggel lehet írni és beszélni, és az e téren felmerülő problémák megoldása is hatékonyabb lesz, ami a társadalmi haladást is gyorsítja.

Irodalom

Anyanyelv—államnyelv. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976.

REHÁK László: *Kisebbségtől a nemzetiségig.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978.

DÁVID András: *A különböző nemzetiségű tanulók egységes nevelése közös tartalmak alapján* ... Oktatás és Nevelés, 1977/20. 9—20. 1.

HÓDI Sándor: *A kisebbségi mentalitásról.* Létünk, 1989/5—6.

HÓDI Sándor: *Beilleszkedés, integráció, asszimiláció.* Létünk, 1990/1., 7—24. 1.

JÁNOSI Gábor: *Az általános képzés Jugoszláviában a számadatok tükrében.* Oktatás és Nevelés, 1977/20., 203—216. 1.

MIRNICS Károly: *Nemzetiség és demokrácia — a „Kopilović-korszak" bírálata.* Új Symposion, Újvidék, 1990/3., 2—6. 1.

A Vajdaság SZAT-ban élő nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának és szocialista együvé tartozásának fejlődésével összefüggő eszmei-politikai kérdések. Forum, Újvidék, 1980.

TÓTH Lajos: *a magyar nemzetiségű tanulók anyanyelvi oktatása.* Létünk, 1972/5., 7—21. 1.

TÓTH Lajos: *Szabadka mint iskolaközpont — a múltban és jelenben.* Létünk, Évkönyv Szabadkáról, Forum, Újvidék, 1985.

TÓTH Lajos: *A nemzetiségi tanulók anyanyelvi oktatása Vajdaságban.* Létünk, 1988/5., 604—621.

BÁLINT Sándor: *A gimnáziumalapítás mércéi.* Magyar Szó, 1990. márc. 4.

KABÓK Erika: *Gimnáziummodellek.* Magyar Szó, 1990 júniusában.

BURÁNY Nándor: *Magyarok Vajdaságban* (tematikai különkiadás). Újvidék, 1990. III.

Egyéb adat- és információforrások

Osnovne i srednje škole — Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1954. *Uspeh i kretanje učenika i studenata u školama.* PZS, Statistički bilten, Novi Sad, 1982.

Razvoj visokog školstva 1965—1984. Pokrajinski zavod za statistiku, Novi Sad, 1985.

Visoke škole, 1980/81—1986/87. Pokrajinski zavod za statistiku, Novi Sad, 1987.

Društveni i ekonomski razvoj SAP Vojvodine 1980—1981. Pokrajinski zavod za statistiku, Novi Sad, 1985.

Izveštaj o ostvarivanju nacionalne ravnopravnosti u obrazovanju. Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje, nauku i kulturu, Novi Sad, 1979.

Obuhvat učenika nastavom na jezicima naroda i narodnosti i učenja jezika društvene sredine u osnovnim i srednjim školama u SAP Vojvodini. Pedagoški zavod Vojvodine, Novi Sad, 1987.

Nacionalni sastav stanovništva po opštinama. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1982.

A Szövetségi és Tartományi Statisztikai Intézet évkönyvei — közlönyei 1966—1988.

MERKI Ferenc: *A magyar tannyelvű iskolahálózat fejlődése a Horvát Szocialista Köztársaságban.* HMSZ Évkönyve 1. (1979), 87-110. 1.

MERKI Ferenc: *Magyar tannyelvű oktatási intézmények a Horvát SZK-ban.* HMSZ Évkönyve, 2. (1980), 109—152. 1.

VUKOBRATOVIĆ, Božo: *Néhány kérdés a Horvát SZK nemzetiségeinek alkotmányjogi és politikai helyzetére vonatkozólag.* HMSZ Évkönyve 3. (1981), 7—22. 1.

PASZA Árpád: *Tizenöt éves a pélmonostori középiskola magyar tagozata.* HMSZ Évkönyve, 5. (1983), 95—102. l.

MERKI Ferenc: *A Horvát SZK magyar nemzetiségi iskolahálózatának fejlődése 1968—1984.* HMSZ Évkönyve 6. (1984), 63—108. l.

TÓTH Lajos: *A vörösmarti Algimnázium pedagógiai és társadalmi jelentősége.* HMSZ Évkönyve 7. (1985), 99—112. l.

TÓTH Lajos: *Oktatásunk évszázadai. HMSZ* Évkönyve l. (1979), 79—86. l.

GRUBOR, Adam: *A nemzetiségi szövetségek szerepe az alkotmányos egyenjogúság megvalósításában és az anyanemzettel való kulturális kapcsolatokban.* HMSZ Évkönyve 8—9. (1987), 133—142.

FARAGÓ Ferenc: *Magyar nyelvű oktatás a Horvát SZK Területén.* HMSZ Évkönyve 8—9. (1987), 120—132. l.

FARAGÓ Ferenc: *Anyanyelvi oktatás az 1987/88-as tanévben.* HMSZ Évkönyve 10. (1988), 116—125.

FARAGÓ Ferenc: *Egy gyerekért is érdemes.* Magyar Szó, 1989 nov.

NÁRAY Éva: *Kétnyelvűség szlovén módra.* Magyar Szó, 1989 nov.

OREŠNIK, Ivo: *Első lépések a kétnyelvű oktatás bevezetése terén.* Lendvai Füzetek 3. (1976), 7—15.

A kétnyelvű oktatási intézmények élete és szervezettsége a Murántúlon. Együttélés, 1984.

Rezime

Dajući pregled i analizu celokupnog školstva na maternjem jeziku nacionalnih manjina (posebno mađarske) u Jugoslaviji (u Vojvodini, u Hrvatskoj i Sloveniji) za proteklih 45 godina autor naglašava važnost koordinirane aktivnosti prosvetnih organa i institucija na daljnjem naučnom ispitivanju ovog pitanja i stručnih analiza kao i stvaranje jedne moderne informacione mreže na tom polju koja bi obezbedila eliminisanje nedostataka i pravovremeno otkrivanje polovičnih rešenja pa čak i stranputica i tako potpomogla racionalnom korišćenju raspoloživih sredstava za izgradnju sistema školovanja za nacionalne manjine poboljšanjem proverenih rešenja.

Summary

The author offers an analysis of minority education (in their mother tongue) within Yugoslavia during the last 45 years, with a special attention devoted to the Hungarian minority. It is stressed

thad there is a need for coordination in the work of education authorities, and in scientific research dealing with education of minorities. The authors also calls for a modern information network, which would bring about an early discovery of problems, a more rational utilization of funds, and an improved organization of minority schools.

MŰHELY

Dr. Korhecz Tamás

AZ ÁLLAMI SZERVEK TÖRVÉNYTELEN VAGY SZABÁLYTALAN CSELEKMÉNYÉVEL OKOZOTT KÁRÉRT FENNÁLLÓ KÁRTÉRÍTÉSI FELELŐSSÉG (KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A BÜNTETŐJOGI ELJÁRÁSRA ÉS AZ ÚTLEVÉL ELVÉTELÉRE)

A polgárok és jogi személyek által a társadalmi-politikai közösségek szerveinek és azok dolgozóinak szabálytalan és törvénytelen munkájával okozott kár megtérítése iránt indított kártérítési perek számának állandó növekedése a társadalmi viszonyok demokratizálódásának egyik bizonyítéka. E jogintézmény összehasonlító jogi elemzése igazolja az államigazgatási szervek és azok alkalmazottai által okozott kártérítési felelősség fennállását mint az általános kártérítési felelősség különös alakzatát.[1] Az állam kártérítési felelősségének történeti áttekintése igazolja a károkozó tisztviselő elsődleges és kizárólagos kártérítési felelősségének (pl. 1946-ig az Egyesült Államokban, 1947-ig Nagy-Britanniában) helyettesítését az állam elsődleges vagy egyetemleges kártérítési felelősségével.[2]

Hazai jogrendszerünk szintén a tisztviselő kártérítési felelősségét állapította meg, az egyes esetekben fennálló állami kezességgel,[3] amely felelősséget az állam elsődleges és közvetlen kártérítési felelőssége váltotta fel a polgároknak és a jogi személyeknek okozott kárért.[4]

A felelősség hatályos jogszabályozása

Hazai hatályos jogrendszerünkben e jogintézményre vonatkozó jogszabályokat a szövetségi, köztársasági és tartományi alkotmányok tartalmazzák. A JSZSZK alkotmányának 199. szakasza (A JSZSZK 9/74 sz. Hivatalos lapja) azonos a köztársaságok és tartományok alkotmányainak rendelkezéseivel:[5] *„A károsult jogosult az állami szerv vagy közérdekű szervezet tevékenységi körében eljáró személy vagy szerv törvénytelen vagy szabálytalan cselekményével okozott kár megtérítésére.*

A kárt az a társadalmi-politikai közösség, illetve szervezet köteles megtéríteni, amely tevékenységét folytatja. A károsult a törvénnyel összhangban a kárt közvetlenül a károkozó személytől is követelheti."

A károsult a kárt mind a társadalmi-politikai közösségtől mint közvetlen károkozótól behajthatja, ha ez utóbbi lehetőséget a törvény ki nem zárja.

Az alkotmányos rendelkezéseket számos szövetségi, köztársasági és tartományi törvény részletezi. Az államigazgatás alapjairól, a szövetségi végrehajtó tanácsról és a szövetségi közigazgatási szervekről szóló törvény[6] 122. és 172. szakaszainak rendelkezései a bíróságok, ügyészségek, közjogvédnökségek, büntető-nevelő intézetek, szabálysértési eljárásban eljáró szervek, jogsegélyszolgálatok, a társadalmi könyvviteli szolgálatok és a társadalmi-politikai

közösségek feladatainak teljesítése körében eljáró önigazgatási szervezetek munkaközösségeire, a társadalmi-politikai közösségek szakmai és egyéb szolgálataira és azok végrehajtó szerveire, a JSZSZK, a köztársaságok és tartományok elnökségeire, az alkotmánybíróságokra vonatkozóan kerülnek alkalmazásra. Az idézett törvény 122. szakaszának 2. bek. szerint a károsulttal szemben abban az esetben áll fenn a közigazgatási szerv és tisztségviselő egyetemleges kártérítési felelőssége, ha a kárt szándékos vagy gondatlanságból okozott bűncselekménnyel okozták (a szövetségi titkárok, a végrehajtó tanács tagjai).

Mivel a törvénynek a közigazgatási szervek dolgozóinak kártérítési felelősségére vonatkozó rendelkezése a községi, tartományi és köztársasági közigazgatási szervek dolgozóira is vonatkoznak, egyes tartományi és köztársasági törvények, ismételten kisebb eltérésekkel, azonosan szabályozzák a kártérítési felelősség szövetségi törvény által előírt rendelkezéseit. Ilyen értékelést eredményez más szövetségi, köztársasági és tartományi törvények kártérítési felelősségéről szóló rendelkezésének elemzése, nevezetesen a föderáció kártérítési felelőssége, a katonai személy felelőssége a hadsereg keretében és a katonai tevékenységének körében törvénytelen vagy szabálytalan cselekménnyel okozott kárért, illetve a község, tartomány és köztársaság felelőssége a területvédelmi egységek, katonai személyek által okozott kárért[7], vagy a bíró vagy ülnök, a bírói hivatás körében törvénytelen és szabálytalan cselekménnyel okozott kárért.[8]

A kötelmi viszonyokról szóló törvény, a kártérítési felelősség eme alakzatát közvetlenül nem szabályozza, de e törvény rendelkezései, a társadalmi-politikai közösség az állami szervek részéről harmadik személyeknek okozott kárért fennálló felelősségére vonatkozó rendelkezések helyettesítő jogszabályokként alkalmazhatók. A KVT 172. szakaszának 1. bekezdése szerint fennáll a jogi személy kártérítési felelőssége a szervei által harmadik személyeknek a tevékenységi körében okozott kárért. A kötelmi viszonyokról szóló törvény helyettesítő (szubszidiáris) alkalmazása a törvény 23. szakasza alapján lehetséges.[9]

A társadalmi-politikai közösség, a személyek és szervek a hivatali tevékenység körében okozott kárért a KVT 170. és 172. szakasza szerint fennálló kártérítési felelősségét a jogelmélet is igazolja. Egyes szerzők szerint e kérdésnek nincs különös jelentősége, mivel a társadalmi-politikai közösség köteles bizonyítani, hogy az alkalmazott (vagy szerv) törvényesen és szabályosan járt el, vagy hogy fennáll a felelősséget kizáró ok a vétkesség nélkül fennálló kártérítési felelősség esetében[10] (objektív kártérítési felelősség). Mások szerint a társadalmi-politikai közösségek felelőssége csak a közigazgatási szervek testületi szerveire korlátozódik.[11] Egyes jogelméleti értékelések szerint az egymástól teljesen elkülöníthető, a jogi személy szervei által okozott kárért (a kötelmi viszonyokról szóló törvény 172. szakasza), valamint a társadalmi-politikai közösség, továbbá a közérdekű tevékenységet ellátó szervek dolgozói és szervei által okozott kárért fennálló felelősség (A JSZSZK Alkotmányának 199. szakasza), azonos érvekkel és okokkal indokolható Az előadott értékelés nem tesz különbséget a jogi személyek egy személyes vagy testületi szervei között.[12]

A társadalmi-politikai közösség kártérítési felelősségének jogi alapja

A társadalmi-politikai közösségek, az állami szervek alkalmazottai és szervei a tevékenységi körükben okozott kárért fennálló felelőssége — mások által okozott kárért fennálló kártérítési felelősség. A felelősség alapját egyesek a culpa in eligendo, culpa in vigilando, culpa in instruendo és culpa in suspeciendo[13] (a kiválasztásban, utasításokban és felülvizsgálatban történt mulasztás) miatt fennálló vélelmezett vétkességben látják, mások a vétkes-

ség megdönthetetlen vélelmében — preasumtio iure et de iure.[14] A teoretikusok közül egyesek szerint a saját alkalmazottakért fennálló objektív felelősségről van szó, mert a felelősség fennáll abban az esetben is, ha az alkalmazottak és dolgozók kiválasztásában, az adott utasításokban és a felügyelet gyakorlása közben[15] részéről nem történt semmilyen mulasztás, de a károkozó cselekményért fennálló felelősség vétkességen alapul.[16]

Az objektív felelősség rendszere a károsultnak abban az esetben is lehetőséget biztosít a kár megtérítésére, ha az alkalmazott vagy dolgozó oldalán nem állapítható meg a vétkesség (a dolgozó tévedése, fáradtsága vagy túlterheltsége stb. miatt).[17]

A felelősség feltételei

Az előadott alkotmányi elvek és törvény alapján megállapíthatók a felelősség megállapításához szükséges alábbi kumulatív feltételek:

a) A tevékenység körében eljárt alkalmazott vagy szerv törvénytelen vagy szabálytalan cselekménye.

b) A természetes vagy jogi személynek okozott kár.

c) A kár az állami szerv vagy közérdekű szervezet tevékenységének körében jött létre.

A törvénytelen és szabálytalan cselekmény megállapításának mércéi

A társadalmi-politikai közösség kártérítési felelőssége a hivatali tevékenység körében okozott kárért fennáll mind a törvénytelen, mind a szabálytalan cselekménnyel okozott kár esetén — omnes definitiones sunt pericolosae —, és ezért nehéz feladat a törvénytelen, különösen a szabálytalan cselekmény definícióját meghatározni, különös tekintettel arra, hogy a törvény a törvénytelen és szabálytalan cselekményt nem határozza meg.

A *törvénytelen cselekmény* fogalmának meghatározásánál a bírói gyakorlat és a szerzők többsége szerint a törvénytelen cselekmény törvényt vagy más jogszabályt sértő magatartással vagy a törvény, egyéb jogszabály és általános aktus alkalmazásának elmulasztásával vagy megtagadásával történik.[18] E kritériumot a KVT 10. szakaszba foglalt jóhiszeműség- és tisztesség elve egészíti ki, amely szerint törvénytelennek minősül a jogi elveket, szokásokat és a szocialista erkölcsöt sértő magatartás.[19] A törvényellenes cselekménnyel okozott kárért fennálló felelősség megállapítása nem jelent különösebb gondot a törvény vagy törvénynél alacsonyabb rangú jogszabály közvetlen megsértése esetén. A törvényes határidő lejárta után meghozott határozat[20] esetében került megállapításra a jugoszláv állam kártérítési felelőssége azért a kárért, amely a munkaszervezet behozatali kérelmének a törvényes határidőn túl történő elbírálása miatt jött létre, az eljáró közigazgatási szerv mulasztása miatt.[21] Fennáll a társadalmi-politikai közösség — a község — felelőssége, ha a lakóház a határozat jogerőre emelkedése előtt került lebontásra.[22] Ha a kereskedelmi felügyelő jogszabálysértő magatartása miatt a lefoglalt áru megromlott, fennáll a község mint társadalmi-politikai közösség felelőssége az okozott kárért.[23] Megállapítható a község kártérítési felelőssége, ha az illetékes felügyelőség elmulasztotta megvizsgálni az áramütést okozó vezetéket.[24] A szabálysértési eljárásban jogtalanul bevont vezetői engedély miatt létrejött kárért fennáll a község kártérítési felelőssége.[25] A hatályos bírói gyakorlat nem egységes a társadalmi-politikai közösségek kártérítési felelősségének megállapítására vonatkozóan, az

eljáró bíróságok téves jogszabály-alkalmazása miatt. Egyes bírói határozatok szerint a társadalmi-politikai közösség kártérítési felelőssége fennál, ha az eljáró bíró az életfogytiglani eltartási szerződés hitelesítése során a szerződő felekkel nem ismertette a szerződésben vállalt kötelezettségek tartalmát,[26] és abban az esetben is, ha az eltartási szerződést bíró helyett a bíróság hivatalnoka (alkalmazottja) hitelesítette.[27]

A bírósági állásfoglalások többsége szerint nem állapítható meg a társadalmi-politikai közösségek kártérítési felelőssége a bíróság törvénytelen cselekménye alapján, ha a kárt a jogszabályok téves alkalmazása vagy értelmezése okozta.[28]

A társadalmi-politikai közösségek kártérítési felelősségének megállapítása a tevékenységi körében eljáró szerv *szabálytalan cselekményével* okozott kárért még összetettebb feladat. A szabálytalan cselekmény, a törvénytelen cselekményhez hasonlóan, lehet az alkalmazott vagy szerv tevékenységének körében jelentkező tevőleges vagy nemleges cselekmény. A jogszabályok alkalmazásakor foganatosított cselekmény még nem feltétlenül szabályos. Szabályellenes cselekmény alapján fennálló kártérítési felelősség megállapítása nem a tevékenység körében eljáró alkalmazott iskolai vagy más szakmai képzettségének, munkatapasztalatának, munkaképességének vagy pszichikai állapotának vizsgálatával és mérlegelésével történik, hanem az állami szervek tevékenységi körében foganatosított szabálytalan cselekmény az adott helyzetben és az adott körülmények között az eljáró szervtől elvárható magatartás megsértésének eredménye, tekintettel a jogszabályok által a szervek előtti eljárás szabályainak következetes és kötelező alkalmazásának követelménye.[29] A társadalmi-politikai közösség kártérítési felelősségének megállapítása a szabálytalan cselekmény alapján A kötelmi viszonyokról szóló törvény 16. szakaszában foglalt az általános károkozási tilalom elvének alkalmazásával történik (neminem ledaere). A szabálytalan cselekmény megállapításával, A kötelmi viszonyokról szóló törvény helyettesítő alkalmazása alapján, szükséges a kötelmi viszonyok általános elveit is alkalmazni, nevezetesen mind a jogalanyokra, mind az állami szervekre is kötelező megkülönböztető figyelmet, és a tevékenységi körükben eljáró alkalmazottakra a külön jogszabály által előírt kötelező figyelmes magatartásra vonatkozó mércéket,[30] a közigazgatási és bírósági eljárás elveit a szakmai követelményeknek megfelelően (a KVT 18. szakasza). A bíróság köteles az eljáró szerv vagy az alkalmazottaknak cselekményét, a kareset valamennyi körülményét gondosan, körültekintően és részletesen mérlegelni a társadalmi-politikai közösség kártérítési felelősségének megállapításakor. A fejlett társadalmi rendszerekben az állami szervek diszfunkcionális tevékenysége által okozott kárért fennáll az állam vagy más társadalmi-politikai közösség felelőssége, ha a kár nem volt elhárítható. Megállapításra került a község kártérítési felelőssége az eljáró szerv szabálytalan cselekménye miatt, mivel a ház lebontását elrendelő végzés végrehajtása az építészeti szakmának az épület lebontására vonatkozó szabályai megsértésével történt és e mulasztás miatt az épület részei, ablakok, ajtók, cserepek megsemmisültek.[31] A vámhivatal a lefoglalt gépkocsi megőrzése érdekében nem tett szükséges óvintézkedéseket, s ezért fennáll a jugoszláv állam kártérítési felelőssége a gépkocsin e mulasztás miatt létrejött kárért.[32]

A BÜNTETŐJOGI ELJÁRÁSSAL ÉS AZ ÚTLEVÉL ELVÉTELÉVEL OKOZOTT KÁRÉRT FENNÁLLÓ FELELŐSSÉG VÁLTOZATAI

A társadalmi-politikai közösségek kártérítési felelősségének említett esetei mellett megkülönböztetett figyelmet érdemel a büntetőjogi eljárással és az útlevél elvételével okozott

kárért fennálló felelősség kérdése. Ugyanis a társadalmi-politikai közösség kártérítési felelősségének e fajtája sokszor jelentkezik a bírói gyakorlatban.

A büntetőjogi eljárásban jogtalanul előzetes letartóztatásba helyezett vagy elítélt személynek okozott kárért fennálló kártérítési felelősség

A jogtalanul előzetes letartóztatásba helyezett és jogtalanul elítélt személynek okozott kár megtérítése külön alkotmányjogi és jogi szabályozás tárgya.[33] A jogelmélet egyes képviselői szerint e kártérítési felelősség nem sorolható az állami szervek szabálytalan vagy törvénytelen cselekményével okozott kárért fennálló kártérítési felelősség körébe.[34] A jogtalan letartóztatás és büntetőjogi ítélet rendszerint az eljáró állami szerv szabálytalan vagy törvénytelen cselekményének eredménye és a kártérítési felelősségnél is fennál a társadalmi-politikai közösség objektív kártérítési felelőssége az okozott kárért.[35] A károsult e kártérítési felelősség esetében is A kötelmi viszonyokról szóló törvény helyettesítő alkalmazása (a törvény 23. szakasza) alapján jogosult az anyagi és eszmei kár megtérítésére. Tekintettel a fenti okokra a kártérítési felelősség eme alakzatát nem indokolt elkülöníteni az állami szervek törvénytelen vagy szabálytalan cselekményével okozott kárért fennálló kártérítési felelősségétől.

A büntetőjogi eljárásról szóló törvény 541. szakasza szerint a jogtalanul elítélt személy kártérítésre jogosult, ha jogerős ítélettel elítélték, vagy ellene biztonsági intézkedést, nevelő intézkedést hoztak, megállapították bűnösségét, de felmentették a büntetés alól, és ezt követően a büntetőjogi eljárást a rendkívüli perorvoslat elbírálása során megszüntették vagy a felújított eljárásban ítélettel felmentették a vád alól. Az elítélt nem jogosult kártérítésre, ha a kárt hamis beismerő vallomással vagy egyéb szándékos cselekménnyel okozta, kivéve, ha a beismerő vallomást kikényszerítették. A kártérítési igény alaptalan, ha az eljárást a magánvádló és a terhelt között létrejött megállapodás alapján szüntették meg, ha a felújított eljárásban a vádat a bíróság hatáskörének hiánya miatt utasította el és ha a terhelt ellen a felújított eljárást az elítélt halála vagy beszámíthatóságának hiánya miatt szüntették meg A büntetőjogi eljárásról szóló törvény 143. szakasza alapján.

A büntetőjogi eljárásról szóló törvény 545. szakasza szerint jogtalan szabadságvesztésnek minősül: 1) a büntetőjogi eljárás végleges eredményétől függően történt jogtalan előzetes letartóztatás (elmaradt az eljárás elindítása vagy az eljárást megszüntették, vagy az eljárás felmentő ítélettel fejeződött be); 2) az előzetes letartóztatás a kiszabott büntetésnél hosszabb ideig tartott; 3) az előzetes letartóztatást törvényellenesen vagy tévesen rendelték el; 4) minden egyéb téves vagy törvényellenesen elrendelt szabadságvesztés (kivéve az előzetes letartóztatást); 5) a rendkívüli perorvoslat alapján enyhített büntetés időtartamánál hosszabb ideig tartó szabadságvesztés, vagy a szabadságvesztést elrendelő büntetés más büntetésfajtával történő helyettesítése; 6) a büntető nevelő intézetben téves vagy törvénytelen fogvatartás a BEJ 545. szak. 3. bek. szerint fennálló negatív vélelmek fennállása esetén.

Más jogszabályok szerint a szabálysértési és gazdasági vétség elkövetése miatt indított eljárásban meghozott jogellenesen kiszabott büntetés vagy jogtalan szabadságvesztés esetén is kártérítésnek van helye.

A jogtalanul indított büntetőjogi eljárással okozott kár megtérítése

Az időszerű jugoszláv törvényhozás, bírói gyakorlat és jogelmélet keretében ismételten jelentkezik a társadalmi-politikai közösségek kártérítési felelősségének kérdése a jogtalanul indított és lefolytatott, de felmentő ítélettel vagy vádirat elutasításával befejeződött büntetőjogi eljárással okozott kár miatt. A BET 99. szakasza szerint ilyen esetben a terhelt csak az eljárás költségeinek megtérítésére jogosult. Minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy a sokszor hosszú évekig tartó és ilyen módon befejeződött büntetőjogi eljárás anyagi és eszmei kár okozója. A felmentő ítélet által biztosított erkölcsi elégtétel ellenére a jogtalanul lefolytatott büntetőjogi eljárással a terhelt becsületét, jó hírét és tekintélyét szűkebb és szélesebb környezetében megsértették, a terheltnek lelki fájdalmat és félelmet (A KVT 155. szak.) és sok esetben anyagi kárt (tényleges kárt és elveszett jövedelmet) okoztak.

Az anyagi kár legtöbb esetben A büntetőjogi eljárásról szóló törvény 185. szakaszának 2. bek. alapján történő intézkedéssel — az útlevél elvételével — vagy a JSZSZK állampolgárainak úti okmányairól szóló törvény [36] 43. szakaszának 1. bek. 1. pontjának alkalmazásával jön létre. Az idézett törvény rendelkezései szerint az útlevél kiadása, az útlevél érvényességének meghosszabítása vagy a vízum kiadása elutasítható, ha a vizsgálatot elrendelték vagy vádat emeltek a kérelmező személy ellen. A jogtalanul lefolytatott büntetőjogi eljárással a terheltnek lelki fájdalmat okoztak, az alkotmány által biztosított általános emberi, családi és személyi jogainak megsértésével (a JSZSZK Alkotmányának 176. szak. 1. bek. és a KVT 200. szak. 1. bek.).

A jogelméletben ismeretes vélemények mellett egyes bírói állásfoglalások[37] is kiterjesztik a társadalmi-politikai közösségek kártérítési felelősségét a jogtalanul lefolytatott büntetőjogi eljárással okozott kárért. Az egyik köztársasági legfelsőbb bíróság határozata szerint[38] a büntetőjogi eljárás elindításáról a tájékoztatási eszközökben megjelent hír erős és hosszú ideig tartó lelki fájdalom, valamint a tekintély megsértésének okozója. Egy másik legfelsőbb bíróság ítéletének indoklása szerint fennáll az okozati összefüggés a jogtalanul lefolytatott büntetőjogi eljárás, jogtalan szabadságvesztés és a terhelt cselekménye között, aki a tulajdonát képező ingatlanát a forgalmi érték alatt volt kénytelen elidegeníteni a környezetében okozott sérelmek miatt.[39]

Az útlevél elvételével okozott kárért fennálló felelősség

Az alkotmány által szavatolt mozgásszabadság, szabad munkavállalás és letelepedésre való jog korlátozását eredményezi az útlevél elvétele vagy az útlevél kiadásának vagy érvényessége meghosszabításának elutasítása. Az illetékes állami szerv ilyen cselekményének jogcíme az idézett Az úti okmányokról szóló törvény rendelkezései mellett a közrend és az állambiztonsági érdekek védelme. E törvényhely (Az úti okmányokról szóló törvény 43. szakasza) elrendeli az útlevél elvételét, az útlevél érvényessége meghosszabbításának elutasítását az illetékes bíróság vagy ügyész követelésére az elrendelt vizsgálati eljárás vagy a vizsgálat nélkül készült vádirat alapján (a BET 160. szak. 2. és 6. bek.) vagy 3 hónapnál hosszabb börtönbüntetés kiszabása esetén a büntetés végrehajtásának idejére (az idézett szakasz 1. bek. 2. pontja). Az idézett, Az úti okmányokról szóló törvény 43. szakaszától függetlenül a BET 185. szakaszának 2. bek. alkalmazásával a bíróság az illetékes szerv követelése nélkül ideiglenes intézkedéssel elrendelheti az útlevél elvételét.[40] Az előadott

esetekben a bíróság, illetve ügyészség köteles az útlevél kiadására illetékes szervet értesíteni az útlevél kiadását, érvényességének meghosszabítását vagy a vízum kiadását akadályozó ok megszűnésérül (az UOT 43. szak. 2. és 4. bek.). A bíróság a terhelt kérelmére engedélyezheti az útlevél illetve vízum kiadását és az útlevél érvényességének meghosszabbítását (Az úti okmányokról szóló törvény 43. szak. 3. bek.).

Az útlevél elvétele, érvényessége meghosszabításának vagy a vízum kiadásának elutasítása az eljáró szerv szabad belátása (diszkréciós joga) alapján (Az úti okmányokról szóló törvény 43. szak. 1. bek. 6. pontja és 5. szakasza) a modern jogrendszerek legtöbbet vitatott jogintézménye, amely nagymértékben veszélyezteti a jogbiztonságot és megnehezíti az illetékes állami szervek szabálytalan tevékenységének megakadályozását. Sok esetben e jogintézmény alkalmazása lehetőséget nyújt az eljáró belügyi és állami biztonsági szerveknek egyes bűncselekmények, gazdasági vétségek vagy szabálysértések elkövetőinek bűnösségét igazoló bizonyítékok feltárására büntetőjogi vagy más eljárás elindítása nélkül. Az útlevél elvételével vagy érvényessége meghosszabításának elutasításával sok esetben anyagi kár jön létre az elmaradt jövedelem, a külföldi munkaviszony megszűnése stb. miatt.

Ha a kárt az állami szerv törvénytelen vagy szabálytalan cselekménye okozta, a társadalmi-politikai közösség kártérítési felelőssége nem a jogtalanul folytatott büntetőjogi eljárással,[41] hanem az állami szerv törvénytelen vagy szabálytalan cselekményével okozott kárért a JSZSZK Alkotmányának 199. szak. rendelkezései alapján állapítható meg. A kártérítési felelősség eme alakzatának megállapításánál mutatis mutandis megismételhető mindaz, amit az állami szervek törvénytelen és szabálytalan cselekménye megállapításának mércéiről e tanulmányban előadtunk. A törvényes diszkréciós jog alkalmazásánál azonosak a következtetések. A bírói gyakorlatban ismert állásfoglalások szerint [42] a diszkréciós jog alkalmazása miatt a társadalmi-politikai közösség nem szabadulhat kártérítési felelőssége alól a külföldön megszűnt munkaviszony miatt létrejött kárért, ha az időközben megszüntetett büntetőjogi eljárást az útlevél elvétele nélkül is lehetséges volt lefolytatni. A bírói gyakorlat ilyen állásfoglalását A közigazgatási eljárásról szóló törvény rendelkezései is indokolják.[43]

A társadalmi-politikai közösség kártérítési felelősségét az útlevél elvételével, érvényessége meghosszabbításának vagy a vízum kiadásának elutasításával okozott kárért, a szabad belátás (a diszkréciós jog) alkalmazása alapján, különösen megszigorította a Jugoszláv Alkotmánybíróság határozata, amely megállapította, hogy Az úti okmányokról szóló törvény 43. szak. 5. bek. nincs összhangban az Alkotmánnyal.[44]

ZÁRÓ KÖVETKEZTETÉSEK

A társadalmi-politikai közösség ellen, az állami szerv törvénytelen vagy szabálytalan cselekményével okozott kár megtérítése iránt indított perben az eljáró bíróság a létrejött kár és az állami szerv tevékenysége között fennálló okozati összefüggés mellett a kárcset valamennyi körülményét mérlegelve állapítja meg a törvény vagy törvénynél alacsonyabb rangú jogszabály megsértését vagy az alkotmányos renddel ellentétes eljárást.

Az eljáró bíróság a társadalmi-politikai közösség, az állami szerv szabálytalan cselekményével okozott kárért fennálló kártérítési felelősséget az állami szerv cselekményének alapos és körültekintő mérlegelésével, a professzionális tevékenység ellátásában megkövetelt hatványozott figyelem megállapításához szükséges szigorított mércék alkalmazásával, e szervek

eljárására vonatkozó általános elvek alkalmazásával, valamint A kötelmi viszonyokról szóló törvény 16. szakaszába foglalt általános károkozás tilalmára vonatkozó alapelv és a törvény 18. szakaszába foglalt, a kötelezettségek jóhiszemű és lelkiismeretes teljesítésére vonatkozó általános elvek alkalmazásával állapítja meg.

A társadalmi-politikai közösség kártérítési felelőssége abban az esetben is megállapítható, ha a kár az állami szerv jogtalan vagy törvénytelen jogerős határozatával jött létre, függetlenül a fellebbezésre való jogtól.

A társadalmi-politikai közösség kártérítési felelőssége fennáll, ha a kárt az eljáró szerv (közigazgatási szerv, bíróság, alkotmánybíróság) a törvényes határidő lejárta után meghozott határozatával okozta.

A terhelt az eljárási költségek megtérítése mellett (a büntetőjogi eljárásról szóló törvény 99. szak.) jogosult a jogtalanul folytatott büntetőjogi eljárással okozott anyagi és eszmei kár megtérítésére. A jogtalanul lefolytatott büntetőjogi eljárással okozott kárt a társadalmi-politikai közösség köteles megfizetni.

Fennáll a társadalmi-politikai közösség kártérítési felelőssége az állami szerv szabálytalan cselekménye miatt, ha az útlevél elvétele, meghosszabításának elutasítása, a szabad belátás (diszkréciós jog) alapján történt Az úti okmányokról szóló törvény 43. szak. 5. bek.), de ha a bíróság az eset valamennyi körülményének mérlegelése után (az eljárás időtartama, amelyben e jogintézményt alkalmazták, egy másik eredményes intézkedés lehetséges alkalmazása az útlevél elvétele nélkül, az elindított eljárás eredménye, vajon a személynek, akitől az útlevelet elvették, megállapították-e a bűnösségét büntetőjogi, szabálysértési vagy más eljárásban) megállapítja, hogy e jogintézmény alkalmazásának nem volt helye és az eljáró szerv cselekménye szabálytalannak minősíthető.

JEGYZETEK

[1] Lásd az 1911-es svájci, Kötelmi viszonyokról szóló törvény 55. és 61. szak., A Magyar Köztársaság 1977-es Polgári törvénykönyvének 349. szak., Az 1962-es Szovjet polgárjogi törvényhozás alapjairól szóló törvény 88. és 89. szak.

[2] Federal Tort Claims Act, 1946; Crown Proceeding Act, 1947; továbbá Slavoljub Popović, Slavka Milodanović: *Upravno pravo*, Savremena administracija, Beograd, 1985., str. 551—553; *R. Cijan: Odgovornost javnih službenika za štetu*, Pravni život, 1964. 2., 13.; S. Cigoj: *Građanska odgovornost*, Enciklopedija imovinskog prava, Beograd, 1978., 439. lap.

[3] Az 1946-os Alkotmány 41. szak., Az 1946-os, Állami hivatalnokokról szóló törvény 40. szakasza.

[4] Az 1953-as Alkotmánytörvény, az 1957-es, Közhivatalnokokról szóló törvény 122. szak, az 1963-as alkotmány 69. szak., Szerbia SZK Alkotmányának 78. szakasza

[5] Bosznia és Hercegovina SZK Alkotmányának 210. szak, Crna Gora SZK Alkotmányának 226. szak, A Horvát SZK Alkotmányának 273. szak, Szlovénia Alkotmányának 248. szak, A Szerb SZK Alkotmányának 222. szak. és a Szerb Köztársaság új Alkotmányának 25. szak. Vajdaság SZAT Alkotmányának 222. szak. és Kosovo SZAT Alkotmánya 215. szak.

[6] A JSZSZK 23/78, 21/82, 18/85, 37/88, 18/89, 40/89, 72/89 Hivatalos lapja.

[7] A Katonai (fegyveres) szolgálatról szóló törvény (A JSZSZK 7/85, 20/89, 40/89 sz. Hivatalos lapja.

[8] A Szövetségi Bíróságról szóló törvény 17. szak. (A JSZSZK 21/74, 20/89, 40/89 sz. Hivatalos lapja), Az általános hatáskörű bíróságokról szóló törvény 76. szak. (A Szerb SZK 45/89, 57/89 sz. Közlönye).

[9] A KVT 23. szak: „E törvény rendelkezései kerülnek alkalmázásra abban az esetben, ha a kötelmi viszonyokat más szövetségi törvény nem szabályozza."

[10] Ivica Crnić: *Odgovornost države za štetu zbog ljudskih prava s posebnim osvrtom na sudsku praksu,* Naša zakonitost 11—12/89 str. 1318.

[11] Tomislav Đoković: *Odgovornost društveno-političke zajednice za štetu zbog nezakonitog rada njenih organa,* Sudska praksa 3/88.

[12] Lásd Živomir Đorđević, Vladan S. Stanković: *Obligaciono pravo* (Opšti deo), Naučna knjiga, Beograd 1987, str. 416—418. Jakov Radišić: *Obligaciono pravo* (Opšti deo), NOLIT Beograd 1979, str. 204—205.

[13] Lásd Ivica Crnić: *Odgovornost društveno-političke zajednice i organizacije koja obavlja poslove od javnog (općeg) interesa.* Zbornik radova Saveza društava pravnika Hrvatske — Odgovornost za štetu, Zagreb, 1987, str. 1091.; Tomislav Đoković: *Odgovornost DPZ za štetu zbog nezakonitog rada njenih organa,* Pravni život Beograd 1/89 tem. br. str. 204.

[14] Boris Vizner: *Komentar Zakona o obveznim (obligacionim) odnosima,* Zagreb, 1978, II. knjiga, str. 729 i 730.

[15] Đorđević, Stanković: *Obligaciono pravo,* ibidem str. 417.

[16] Cigoj: *Građanska odgovornost,* ibidem str. 439; Cigoj: *Građanska odgovornost za štetu* (Osnovi odgovornosti i naknada štete), Zbornik radova sa savetovanja po Zakonu o obveznim (obligacionim) odnosima Saveza društava pravnika, Zagreb 1978, str. 56—67); Lj. Milošević: *Odgovornost za štetu prouzrokovanu radnjom drugog,* Pravni život, Beograd, 1/84, Vedrić—Klarić, *Osnovi imovinskog prava,* Zagreb 1987, str. 42, 426.

[17] Slavoljub Popović, Slavka Milodanović: *Upravno pravo,* ibidem str. 560.

[18] A Horvát SZK Legfelsőbb Bíróságának 1986. október 11-én meghozott Rev. 639/86 sz. határozata, Odgovornost za štetu, ibidem 1092 o.

[19] Vajdaság Legfelsőbb Bíróságának 1985. augusztus 28-án meghozott Rev. 253/85 sz. határozata, Bilten Vrhovnog suda Vojvodine 1/86, Lásd Đoković, Odgovornost . . . ibidem.

[20] A közigazgatásról szóló törvény 218. szak: (A JSZSZNK 32/78 sz. Hivatalos lapja): „Ha a törvény nem határoz meg rövidebb határidőt, a fél kérelmére indított eljárásban a végzést egy hónapos, illetve két hónapos határidőben kell meghozni és a félnek kézbesíteni." A peres eljárásról szóló törvény 337. szak: „Az ítéletet a meghozatalának napjától számított 8 napon belül kell írásban megfogalmazni".

[21] Vajdaság Legfelsőbb Bíróságának 1975. január 9-én meghozott Pž. 51/84 sz. ítélete, Pravni život, Beograd, 5/85, 107 o.

[22] Macedónia Legfelsőbb Bíróságának 1984. június 20-án meghozott Rev. 385/84 sz. határozata, Sudska praksa, Beograd, 5/85, 107 o.

[23] Macedónia Legfelsőbb Bíróságának 1984. október 30-án meghozott Gzz. 42/84 sz. határozata, Zbornik Zagreb, ibidem, 1088 oldal.

[24] A Szabadkai Felsőbíróság 1985. január 10-én meghozott Gzs. 148/84 sz. határozata, Bilten Vrhovnog suda Vojvodine 4/84.

[25] Kosovo Legfelsőbb Bíróságának 1982. február 4-én meghozott Gzs. 13/82 sz. határozata, Sudska praksa, Beograd 41/82, 49.

[26] A Szövetségi Bíróság 1974. szeptember 16-án meghozott Gzs. 39/74 sz. határozata, Zbirka sudskih odluka, Knjiga I., Sveska 3/76, 312.

[27] A Horvát SZK Legfelsőbb Bíróságának 1979. július 11-én meghozott Gzs. 885/79 sz. határozata, Informator, Zagreb 3524/76, 312.

[28] A Horvát SZK Legfelsőbb Bíróságának 1986. április 15-én meghozott Rev. 306/86 sz. határozata, Informator, Zagreb, 3586—3587 szám. A Horvát SZK 1986. szeptember 11-én meghozott Rev. 539/86 sz. határozata, Zbornik Zagreb, ibidem 1092; Szerbia Gazdasági Felső bíróságának 1987. február 5-én meghozott Pž. 4485/84 sz. határozata, Pravni život, tematski broj 1/89, 208.

[29] Slavoljub Popović, Slavka Milodanović: *Upravno pravo*, ibidem, 558. oldal: „A szabálytalan cselekmény kétséget kizáróan szélesebb fogalom a törvénytelen cselekményhez viszonyítva. Ugyanis szabálytalan cselekménynek minősíthető az állami szerv normális és hasznos tevékenységével ellentétes magatartás (stb.)". Lásd Ivo Borković: *Upravno pravo*, Informator, Zagreb, 100. oldal.

[30] Például Az állami közigazgatásról szóló törvény 244. szak. (Vajdaság SZAT 22/81 sz. Hivatalos lapja) „. . . a tevékenységét és feladatát, valamint a többi munkafeladatokat köteles figyelmesen és lelkiismeretesen ellátni".

[31] Kosovo Legfelsőbb Bíróságának 1981. október 6-án meghozott Gzs. 682/80 sz. határozata, Zbornik sudske prakse, Beograd 42/82; Vajdaság Legfelsőbb Bíróságának 1990. június 13- án meghozott Rev. 442/90 sz. határozata.

[32] Vajdaság Legfelsőbb Bíróságának 1985. szeptember 25-én meghozott Rev. 502/85 sz. határozata, Sudska praksa, Beograd 1/86.

[33] A JSZSZK Alkotmányának 181. szak. 5. bek. A büntetőjogi eljárásról szóló törvény (JSZSZK 26/86 sz. Hivatalos lapja) 541. és 545. szakasza.

[34] Momčilo Grubač: *Naknada štete za neopravdanu osudu i neosnovano lišenje slobode u krivičnom postupku*, Parnični postupak, Knjiga o građanskom sudskom postupku, I. tom, Pravni život, Beograd, 1989, str. 106 i 107.

[35] Sefer Mededović: *Odgovornost države za naknadu štete zbog neosnovanog lišenja slobode*, Sudska praksa, Beograd, 4/87. str. 89.

[36] A JSZSZK 30/79, 53/89 sz. Hivatalos lapja

[37] Lásd M. Grubač: *Naknada štete* . . . ibidem, str. 103—114, M. Petrović: *Naknada štete* . . ., ibidem str. 889—898.

[38] Szerbia Legfelsőbb Bíróságának Rev. 2194/81 sz. határozata: M. Petrović: *Naknada štete zbog neopravdano provedenog krivičnog postupka*, Naša zakonitost, Zagreb, 7—8/88, 896 oldal.

[39] Vajdaság Legfelsőbb Bíróságának 1989. december 27-én meghozott végzése, Az Újvidéki Felsőbíróság 1989. április 28-án meghozott P. 746/89 sz. ítélete.

[40] Lásd a Szövetségi Bíróság, a köztársasági és tartományi legfelsőbb bíróságok és a Legfelsőbb Katonai Bíróság 1981. június 25. és 26-án meghozott, a BET 185. szak. 2. bek. alkalmazására vonatkozó 11/81 számú elvi határozatát.

[41] A Horvát SZK Legfelsőbb Bíróságának 1986. május 7-én meghozott Rev. 476/86 sz. határozata, Pregled sudske prakse, Zagreb, 32/87, 93. oldala; Vajdaság Legfelsőbb Bíróságának Gzz. 20/88, Rev. 609/88, és Rev. 4/90 sz. ítélete.

[42] Vajdaság Legfelsőbb Bíróságának Gzz. 20/78 sz. és 1988. október 6-án meghozott Rev. 609/88 számú határozatai.

[43] A KET 4. szak. 2. bek. (A JSZSZK 32/78, 47/86 sz. Hivatalos lapja): „Ha az eljáró állami szerv a törvény vagy más jogszabály szerint szabad belátás alapján jogosult határozatot hozni, a végzést a jogosultság keretében és annak céljával összhangban kell meghozni."

[44] Jugoszlávia Alkotmánybíróságának 1990. november 7-én meghozott, I. V. 55/1—88 sz. határozata (A JSZSZK 8/91 sz. Hivatalos lapja)

Rezime

Autor polazi od pretpostavke da je rastući broj sporova radi naknade štete prouzrokovane nezakonitim radnjama državnih organa dokaz rastuće demokratije. Daje se analiza pozitivnog jugoslovenskog zakonodavstva i identifikuju se osnove i uslovi odgovornosti države za nezakonite radnje svojih organa. Posebna je pažnja posvećena šteti prouzrokovanoj krivičnim postupkom, odnosno oduzimanjem pasoša.

Summary

The author starts from the assumption that a growing number of lawsuits for damages caused by illegal action of state authorities is a sign of growing democracy. He offers an analysis of existing legislation in Yugoslavia, and endeavors the identify the bases and preconditions of state liability for damages caused by its authorities. Special attention has been devoted to damages caused by conducting a criminal procedure, and to damages prompted by withholding of paasport.

Original scientific paper

Sturc Béla

A FLÓRAKUTATÁS KEZDETEI SZABADKÁN ÉS KÖRNYÉKÉN

A VÁROS FENNÁLLÁSÁNAK 600. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

A szabadkai—horgosi homokpuszta természetes növénytakarója ma már nem csupán szakkörökben ismert, de a nagyközönség számára sem idegen, hála a Szabadkán működő Csornai Richárd Ökológiai Társaság tevékenységének, valamint a sajtó és a rádió hírközléseinek. Tekintettel pusztai jellegére és geobotanikai ritkaságaira természetvédelme is igen időszerűvé vált. Ma, amikor városunk 600 éves jubileumát üljük nem feledkezhetünk meg azokról a kutatókról sem, akik először hívták fel a figyelmet vidékünk növényvilágának érdekességeire. Ismerjük meg nevüket, őrizzük meg emléküket, mert aránylag már korán, a XIX. században és a XX. század első évtizedeiben megkezdték a környék flórájának felkutatását, ismertetését.

Az első tudományos igényű florisztikai adatokat Szabadka környékéről a XIX. szábad küszöbén egy neves természettudós *Kitaibel Pál* (1757—1817) jegyezte fel. A tudománytörténet őt tekinti az Alföld első florisztikai felfedezőjének. Az Alföld legérdekesebb növényeinek java részét ő fedezte fel a tudomány számára, s nemcsak felfedezte, de meg is nevezte. Felfedező utazásai folyamán naplót vezetett (ez csak 1945-ben jelent meg). Szabadkai vonatkozásban ennek legérdeksebb része az *Iter banaticum primum 1800.* Ebben vannak botanikai feljegyzések Szabadka területéről. Kitaibel 1800. május 31-én a szomszédos Mélykútról érkezett Szabadkára. A város környékéről 50 növényfajt jegyzett fel, ezek közül némelyik ma már valószínűleg hiányzik környékünk flórájából, pl. a bókoló zsálya (Salvia nutans), a szennyes ínfű (Ajuga laxmannii), a tófonál (Zannichellia palustris), a karcsú zsombor (Sisymbrium polymorphum). Útinaplójából az is kitűnik, hogy a környezetet, amelyben megfordul, mindig egészében, összes elemeivel együtt vizsgálja. Jávorka Sándor írja róla: *„minden igyekezetét a körülötte megnyilvánuló jelenségek megfigyelésére fordítja"*. Figyelme a mezőgazdaságra is kiterjed, beszámol pl. a Szabadka környéki dohánytermesztésről (Ludas, Kelebia), a szőlőtermesztésről. Kiemeli, hogy a homokos talaj jobb minőségű fehér bort szolgáltat, mint a kötött talaj. A Palicsi-tóról közli, hogy partja többnyire meredek, a víz körül a talaj homokos, a víztükör tiszta, a tó nyugati partját nád szegélyezi, a tóból sziksót söpörnek össze. A Ludasi-tavat lápnak nevezi, és közli, hogy mindkét oldalát dohánykertészek birtokolják. Megjegyzi, hogy Szabadka határa tele van juhásztanyákkal. Ebből arra következtethetünk, hogy abban az időben nagy kiterjedésű legelők vették körül a várost.

Az Alföld homokpusztáinak ismertetésében igen jelentős szerepet töltött be *Borbás Vince* (1844—1905). Erre vonatkozó munkája 1884-ben jelent meg: *A magyar homokpusztáik növényzete vonatkozással a homokkötésre* (Term. Tud. Közl. XVI. köt. 176. füzet, 145—167. oldal). Ez az első szinte mai értelemben vett, modern jellemzése az Alföld

homokpusztáinak. Igen találóan és színes, érdekes nyelvezettel írja le a homokpuszták növényzetét. Írását így kezdi: *„Azt a virágszőnyeget szándékozom ismertetni, melyet a természet a homokpuszták fölé szőt."* A földrajzi fekvésből adódó jellegzetességek ismertetése után a flóra egyes elemeinek az eredetét taglalja, majd részletesen foglalkozik a környezet élettelen tényezőinek, elsősorban az éghajlatnak és a talajnak a növényekre gyakorolt hatásával. Mindezt sok-sok példával illusztrálja, tulajdonképpen ökológiai típusokat mutat be. Ezt írja: *„sok növény valóságos képmása az éghajlatnak és a termő-helynek"*. Végül rátér a homokfelületek befüvesedésének kérdésére. Nagyon szemléletesen mutatja be a növényzet egymásutánját (szukcesszióját) az első megtelepedő zuzmóktól és moháktól a csenkeszes, az árvalányhajas és élesmosófüves együtteseken keresztül a beerdősülésig, hangsúlyozva, hogy ez a természetes útja a homok megkötésének. Már ebben a művében kezdi kialakítani elméletét, melyben az Alföld flóráját a szomszédos hegylejtőkről származtatja.

Iványi István műve, *Szabadka sz. kir. város története* (II. rész, Szabadka 1892.) is tartalmaz botanikai adatokat. Jól jellemzi a város környékének akkori növényzeti képét, pl. egy helyen azt írja, hogy a város felől a Palicsi-tóhoz csak jókora úttalan, puszta homoksivatagon át lehet eljutni. A homokbuckákról megjegyzi, hogy 5—10 méter magasságúak és igen gyér pázsitfüvekkel és kutyatejfélékkel vannak borítva. Közli, hogy a Körös-ér mentén tágas legelők vannak, melyeket kaszálnak is. Hivatkozik egy 1796-ból származó térképfelvételen tett jegyzetre, mely szerint az ér partján nyír-, szíl- és főleg kőrisfa-cserjék vannak, ártere pedig mocsaras zsombékokat képez. Állítja, hogy a rétek adják nyáron a legszebb és a legjobb szénát, hozzáteszi, hogy az első kaszálás után csak legelőnek szolgálnak. Az erdőkről a következőket írja: *„Külsejét tekintve a városi erdők sok kisebb és nagyobb összefüggés nélküli darabokból állanak."* A Vér-tó nevét a következőképpen magyarázza: *„Ezen Vér-tóban a nyári hőségben a víz színén édesvízi vörösszínű moszat fejlődik nagy mennyiségben, amely a víz kiszáradása után a tó fenekére rakódván azt egészen rozsdás-vörös takaróval borítja"*. A Sós-tóról pedig így ír: *„Kiszáradáskor nagy mennyiségű sziksó borítja a medence talaját, melyet söpörtek is."* Néhány homoki növényt is felsorol pl. csillagpázsit (hozzáteszi: *„a legkitűnőbb homokfoglaló")*, fenyér, perje, tüskés pelyvaborz (ma tövisperjének nevezzük), kékcsenkesz, cimbor, Marschall-féle kakukkfű stb. A nyúlvesszőről (cinegefűz) azt állítja, hogy kitűnő fonóvesszőt ad.

Száz évvel Kitaibel szabadkai kirándulása után, 1901-ben teszi közzé növénytani megfigyeléseit *Teodorovits Ferenc* királyhalmi erdőtanácsos *Növénytenyészeti megfigyelések a királyhalmi külső erdészeti állomáson 1900 évben* címmel (Erdészeti Kísérletek, 1901. évfolyam, III. kötet, 32—56. lap). A szerzőnek nagy érdeme volt e vidék flórájának feltárásában. Itt meg kell jegyezni azt is, hogy Teodorovits tanácsos egy szép növénygyűjteményt készített e vidékről az akkori párizsi világkiállításra is. Herbáriumáról Lányi Béla írja: *„Teodorovits herbáriumában igen szépen egybe vannak gyűjtve Királyhalma növényei"*.

Degen Árpád (1866—1934) írja, hogy Teodorovits Ferenc éveken át szorgalommal és szerencsével kutatta Királyhalma kerületének gazdag flóráját. Fel is sorol herbáriumából 40 növényfajt *(Buldocodium ruthenicum a Duna és a Tisza között.* Magyar Botanikai Lapok, 1904. 3.), ezek között szerepelnek a következő fajok is: egyhajú virág (Bulbocodium ruthenicum), tarka sáfrány (Crocus reticulatus), homoki kikerics (Colchicum arenarium), tavaszi hérics (Adonis vernalis), pusztai meténg (Vinca herbacea), kési szegfű (Dianthus serotinus), homoki nősziróm (Iris arenaria), báránypirosító (Alkanna tinctoria). Egyébként Degen Árpád egyik főműve a Velebit-hegység flórájával foglalkozik (*Flora velebitica),* négy kötetben jelent meg 1936-ban, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában.

Kovács-Huszka Ferenc Bácska növényvilágának leírásában közli, hogy területének legnagyobb részén a Nagy-Alföld jellegzetes növényzetét tárja elénk, majd későbben így folytatja: *„A különféle fajok egyedeinek száma azonban határozottan csökkent az által, hogy idővel csaknem minden talpalatnyi szárazföld eke alá került"* (*Borovszky: Magyarország vármegyéi és városai, Bács-Bodrog vármegye, 1909.* L. kötet 18—25. 1.). A növényzetet termőhelyek szerint ismerteti, kiemeli, hogy a homokvidék növényfajokban rendkívül gazdag. Többek között a következő fajokat tartja érdemesebbeknek: selymes boglárka (Ranunculus illyricus), homoki vértő (Onosma arenaria), báránypirosító (Alkanna tinctoria), homoki kikerics (Colchicum arenarium), fehér zászpa (Veratrum album), tarka sáfrány (Crocus reticulatus), homoki nőszirom (Iris arenaria), szalmagyopár (Helichrysum arenarium). Ma már nemigen akadunk rájuk. Kovács H. Ferenc legjelentősebb műve 1929-ben jelent meg Szegeden, *Óbecse határának virágos növényei* címmel.

Jelentős feltáró munkát végzett vidékünkön *Lengyel Géza* (1884—1965) *„a magyar botanika egyik nesztora"* (Kárpáti), akinek szerepe volt Degen előbb említett flóraművének elkészítésében (a IV. kötet teljesen az ő alkotása volt). Egyik korai műve környékünk növényvilágára vonatkozik *A Királybalmi m. kir. külső erdészeti kísérleti állomás területe növényzetének ismertetése,* Erdészeti Kísérletek, XVII. évfolyam 1. és 2. szám). Bevezetőjében a következőket írja: *„Az erdősítés előtt e területek javarésze futóhomok volt, itt-ott megszakítva elszikesedett foltokkal és mélyebb helyeken levő mocsarakkal."* Munkájában először e vidék növényföldrajzi jellegzetességeit adja meg, a puszta vegetációt mutatja be keleti (ponthusi) elemeivel, majd a homoki flórát ismerteti, ezután a zárt erdő növényei következnek, a szikes talajok és mocsarak flórája, végül a gyomnövényzet is sorra kerül. A mű második részében a növények rendszertani felsorolását nyújtja. Ez a rész mintegy 400 fajt foglal magában.

Meg kell itt említenünk a 39 éves korában elhunyt *Lányi Bélát* (1879—1918) is *„a tudományért rajongó középiskolai tanárt"* (Tímár), aki a terepkutatást Jávorka Sándor társaságában kezdte meg, és akit a terepen *„a folyton felbukkanó érdekes adatok"* késztettek írásra. Fő műve: *Csongrád megye flórájának előmunkálatai* (Magyar Botanikai Lapok, 1914/195. 13.). Először általános jellemzést készít a megye növényzetéről, ismerteti az egyes termőhelyek feltételeit, kiemelve, hogy a növényzet kialakulását elsősorban a talajviszonyok befolyásolják. Felsorolja az egyes termőhelyek, pl. a homok, a lösz, az árterületek, a szikesek, vizek jellemző fajait. Azonban megállapítja, hogy mind nagyobb területet fognak eke alá, *„s régi érdekes növényeik helyét gyomok foglalják el"*. Sok növényfajt említ területünkről, legtöbbet a Szelevényi erdőből és Horgos környékéről. Ehhez a munkához még egy kiegészítés is tartozik (*Újabb adatok Csongrád megye flórájához,* Magyar Botanikai Lapok, XV. kötet, 1916. 6/12. szám). Ebben is vannak adatok Szabadka környékéről.

Tuzson János (1870—1943) *Képek a Magyar Alföld növényvilágából* című munkájában (Term. Tud. Közl., 1914. évf., XLVI. köt., 329—347. lap) néhány adatot közöl a Szabadkától északra elterülő homokpusztáról, két csűdfű-fajt említ: Astragalus austriacus és Astragalus virgatus, továbbá a homoki bakszakállt (Tragopogon floccosus), a piros madársisakot (Cephalanthera rubra), a vörösbarna nőszőfüvet (Epipactis rubiginosa), a homoki nőszirmot (Iris arenaria), a kései szegfűt (Dianthus serotinus). Egy másik műve is (*A magyar Alföld növényföldrajzi tagolódása)* tartalmaz számos adatot városunk környékéről. (Math. Term-Tud. Értesítő. 1915. évf. XXXIII. köt. 143—220. lap).

A legtöbb adatot a szabadkai-horgosi homokpusztáról, flórájáról és általában növényzetéről *Prodan Gyula* korai műveiben találjuk. Az 1910-es években tanár volt Zomborban, több kiránduláson gyűjtött adatokat Bácska flórájáról. Ezekről több tanulmányban számolt be. Az *Adatok Bács-Bodrog megye és környékének flórájához* (Botanikai Közlemények, IX.

kötet, 1910.) címűben húsz fajt említ Szabadka környékéről; *A bácskai homokos és löszterületek egynéhány növénye* (Magyar Bot. Lapok, 1911. évf. X. köt. 382—387. lap); *Bács-Bodrog vármegye sziki növényei* (Magyar Bot Lapok, 1914. évf., XIII. köt. 96—138. l.), és végül a legjelentősebb: *Bács-Bodrog vármegye flórája* (Magyar Bot. Lapok, 1915. évf. XIV. kötet, 120—269. l.). Ezt a munkáját tekinthetjük az első és eddig egyetlen műnek, amely részletesen ismerteti Bácska flóráját. Az első fejezet címe: *Bács-Bodrog vármegye növényföldrajza.* Ebben leírja a földrajzi viszonyokat, majd termőhelyek szerint ismerteti a növénytakarót. Részletesen tájékoztat a homoki erdőkről, a homoki kaszálókról, továbbá a homok növényzetéről. A mű második részében tér rá a Bácska területén előforduló növényfajok felsorolására rendszertani sorrendben a lelő- és termőhelyek feltüntetésével. Egyes növényritkaságokra külön is felhívja a figyelmet (pl.: *„az Alföld csak kevés helyéről ismeretes a Bulbocodium ruthenicum és az Astragalus dasyanthus* — mindkét fajt Szabadka határában jegyezte fel). Meg kell itt még jegyezni, hogy Prodan a két háború között a Kolozsvári Egyetem professzora lett, megírta a román flóra határozóját, melyet 1923-ban adtak ki, legjelentősebb munkája Dobrudzsa növényvilágának ismertetése 1934—36-ból (Prodan Juliu: Conspectul florei Dobrogei).

Az itt bemutatott kutatók és műveik jelentősége az, hogy alapot teremtettek a későbbi kutatásokhoz, általuk megközelítő képet kapunk a flóra és vegetáció eredeti, természetes állapotáról századunk elején, és ez a kép felhasználható e vidék természetes növénytakarójának rekonstruálásához. Továbbá az e művekben közölt adatokból, megjegyzésekből értékes útbaigazítást nyerünk a flóra változásainak tanulmányozásához.

Irodalom

JÁVORKA Sándor: *Kitaibel Pál.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.

KÁRPÁTI Zoltán: *Lengyel Géza emlékezete.* Bot. Közl. 54. köt., 3. füz., 1967.

MÉHES Gyula: *Borbás Vince.* In: *A biológia magyar úttörői.* Budapest, 1925.

RAPAICS Rajmund: *Az Alföld növényföldrajzi jelleme.* Erdészeti Kísérletek, XX. évf. 1—2. szám, 1918.

RAPAICS Rajmund: *A magyar biológia története.* Akadémia Kiadó, Budapest, 1953.

SOÓ, R.: *A magyar növényföldrajz és flórakutatás utóbbi évtizedei.* Botanikai Közlemények, XXXIX. kötet, 1—2. füzet, 1942.

STURC Béla: *Kitaibel Pál bácskai, szerémségi, bánáti növénytani megfigyelései a XIX. század küszöbén.* Létünk, XIX. évf. 1989., 2. szám.

TÍMÁR László: *Megemlékezés Lányi Béláról.* Botanikai Közlemények, 1956., 46. (3—4.).

Rezime

Povodom jubilarne 600 godišnjice postojanja Subotice prikazuje se ovde rad deset istraživača koji su u toku XIX. i u prvim decenijama XX. veka uzeli učešća u otkrivanju biljnog sveta subotičko-horgoške peščare i dali prikaz nekoliko, u geobotaničkom pogledu veoma interesantnih biljnih vrsta. Istraživači su detaljno karakterizirali biljni pokrov ovog kraja i dali sistematski pregled biljnih vrsta sa isticanjem nalazišta i staništa. U zaključku se ukazuje na značaj rada pomenutih naučnika u odnosu na daljna istraživanja.

Summary

On the occasion of the 600th anniversary of the foundation of Szabadka, the author presents the work of ten researchers who studied the flora of the sands of Szabadka—Horgos in the XIX Century and in the beginnings of the XXth Century. These researchers several interesting plants and geo-botanical peculiarities. They had also described the vegetation of the area, and gave a systematic survey plant species and their location. The conclusion stresses the importance of the work of the ten researchers.

MÁS SZÓVAL

A rovat azokat igyekszik bemutatni, akiknek erre, szakterületükön belül, nem lenne szükségük: gondolkodásukat, alkotásaikat a szakma határainkon túl is ismeri. Mi azonban a be nem avatottakhoz szeretnénk közelíteni őket.

Ezért kérünk fel vajdasági — vagy vajdasági származású — tudósokat, művészeket, szakembereket, hogy próbálják meg más szóval elmondani, mi az, ami lekötti őket, vagy írjanak kutatási területük, hivatásuk értelméről, sorsáról.

Folyóiratunk nyelvi közegét és feladatait szem előtt tartva azokhoz fordultunk, akik tevékenységükben a magyar nyelvet (is) használják — vagy erre keresnek alkalmat.

E számunkban dr. KÖRMENDI Ferenc fizikust mutatjuk be.

*

Dr. Körmendi Ferenc Zentán született, a gimnázium után egyetemi tanulmányait a Belgrádi Egyetem Elektrotechnikai Karának Atomfizikai Szakán végezte, majd ugyanitt tudományos kutatással kezdett el foglalkozni. A magiszteri fokozot megszerzése után az USA-ban dolgozott, s doktori disszertációját is ott készítette el.

Tudományos eredményeivel több amerikai elismerést érdemelt ki, beválasztották az Amerikai Fizikusok Társaságába. Alapító tagja a molekuláris elektronikával és bioszámítógépekkel foglalkozó tudományos kutatók nemzetközi társaságának (MEBC). Több külföldi egyetemen volt vendégtanár. Ma a Belgrádi Egyetem Elektrotechnikai Karának rendkívüli egyetemi tanára és a HTM Kutatóintézet tudományos főmunkatársa.

Mintegy ötven tudományos munkájában főleg az elemi részecskék kölcsönhatásával foglalkozik, az atommagfúziós energiatermelés területéről. Több esztétikai tárgyú cikke is megjelent, valamint *Fizikai esztétika* című könyve az Újvidéki Forum kiadásában, 1982-ben.

Original scientific paper

Dr. Körmendi Ferenc

EGY FELFEDEZÉS TÖRTÉNETE

1923-ban Compton angol fizikus bebizonyította, hogy egy szabad, elektromos töltéssel rendelkező elemi részecske, például egy elektron vagy proton, nem nyelhet el egy elemi elektromágneses hullámot (úgynevezett fotont), amilyen a fény-, a rádióhullám vagy a Röntgen-sugárzás. Az elméleti bizonyítás alapjában véve igen egyszerű: tételezzük, hogy az elektron kezdeti nyugvó állapotban elnyel egy kis energiájú fotont, s eközben p impulzusa, amely m tömegének és v sebességének a szorzata, $p = mv$, és $mv^2/2$ mozgásenergiája a foton E/c impulzusának, illetve E energiájának mennyiségével növekszik, vagyis

$$\begin{aligned} mv &= E/c \\ mv^2/2 &= E, \end{aligned} \tag{1}$$

ahol c a fény (a foton) sebessége. Feltételezzük, hogy az elektron v sebessége sokkal kisebb a fény c sebességénél.

Ha az első egyenletet elosztjuk a másodikkal, egy ellentmondásos eredményt kapunk:

$$v = 2c,$$

mert az m (nullánál nagyobb) tömeggel rendelkező elemi részecske, ebben az esetben egy elektron, sohasem rendelkezhet a fény c sebességénél nagyobb sebességgel, így $v = 2c$ – vel sem, ami a foton elnyelésének lehetetlenségét bizonyítja. Az elnyeléshez az elektron v sebességének c-nél kisebb értéke szükséges. (Megjegyezzük, maga Compton más bizonyítással szolgált, melyről később még említést fogunk tenni. A fenti bizonyítást csak az egyszerűség kedvéért írtuk fel, a könnyebb megértés érdekében.)

Egy elektromágneses hullám szabad elektron által történő elnyelésének lehetetlenségét természetesen jól ismert fizikai törvények szabják meg. A természetben egy „zárt" rendszernek, amilyet egy elektron és egy foton együtt képez, az összimpulzusa, (vagyis kezdeti impulzusaik összege) és összenergiája nem változhat a részecskék kölcsönhatása folyamán, mert a semmiből nem keletkezhet sem energia, sem impulzus. Mivel egy foton meghatározott E energiája mellett annak E/c impulzusa igen kicsi a fény c sebességének nagyon magas számértéke miatt, a foton elnyelésekor az elektron energiája az elektromágneses hullám E energiájával növekszik, ami magával vonja impulzusának jelentős növekedését is, amit viszont a kis impulzusú foton nem biztosít. Így lényegében az összimpulzus megmaradása nem teljesülhet e fizikai folyamatban.

Az egyetlen lehetséges folyamat, mint ahogyan azt Compton felismerte, a foton rugalmatlan szóródása a szabad elektronon, ami azt jelenti, hogy az elektron elnyel egy bizonyos E_1 energiájú fotont, de ugyanakkor ki is bocsát egy másik, kisebb (E_2) energiájú elektromágneses hullámot, biztosítva ezzel az impulzus és energia megmaradását. Az (1) egyenletek erre az esetre a következőképpen alakulnak, hátrafelé kibocsátott fotonnal:

$$mv = (E_1 + E_2)/c$$
$$mv^2/2 = E_1 - E_2 \qquad (2)$$

Ebből

$$v = 2c\,(E_1 - E_2)/(E_1 + E_2)$$

adódik, ahol az elektron v sebessége c-nél kisebb, ha a kibocsátott hullám E_2 energiája megközelítőleg egyenlő az elnyelt hullám E_1 energiájával.

Comptont ezért a jelentős felfedezéséért Novel-díjjal tüntették ki. A bizonyítás arra utalt, hogy a fénynyalábba vagy Röntgen-sugárzásba került szabad elektron vagy proton nem gyorsulhat fel jelentősebben, és nem is bocsáthat ki nagyobb mennyiségű energiát, amit az akkori, alacsony intenzitású fényforrásokkal, illetve Röntgen-sugárzással végzett kísérletek teljes egészében igazoltak.

Ez a felfogás nem is változott egészen a hatvanas évekig, a nagyon nagy intenzitású fényforrások, a lézerek feltalálásáig.

Ekkor a kutatók új kísérletekbe kezdtek lézersugár segítségével, abban a reményben, hogy sikerül bebizonyítani, Compton elmélete nem elég általános, és lézerekkel lehetséges részecskegyorsítókat készíteni, vagy esetleg úgynevezett „scattron"-típusú szabadelektron-lézer erősítőket kidolgozni, melyek gyakorlati alkalmazása igen fontos. A „scattron" angol eredetű szó, elektromágneses hullámokat szóró berendezést jelent, amelyben a fotonok elektronokon szóródnak, miközben energiájuk rendszerint jelentős mértékben megváltozik.

Az első kísérleteket erős lézerekkel egy magyar-francia kutatócsoport kezdte a Magyar Tudományos Akadémia Központi Fizikai Kutatóintézete és a franciaországi Saclay Atomkutató Intézet együttműködésének keretein belül.[1] A kísérleti eredmények igen érdekesek voltak, ám értelmezésük, megmagyarázásuk nagy nehézségekbe ütközött, mivel senki sem tudta elméletileg bebizonyítani, hogy—Compton eredményeivel ellentétben — az elég nagy intenzitású sugárzás lehetővé teszi a szabad elektronoknak a fényhullámok elnyelését és ezáltal a gyorsulását. Ekkor a magyar—francia kutatócsoport hozzám fordult azzal a kérelemmel, hogy kapcsolódjam be a munkájukba és kíséreljem meg bebizonyítani Comp-ton elméletének részleges természetét, valamint a fotonok szabad elektronok által történő elnyelésének gyakorlati lehetőségét, ami megmagyarázta volna az elemi részecskék gyorsulását elég erős lézersugárzásban. Az 1975 és 1980 között végzett elméleti kutatómunka nagyon szerény eredményeket hozott. Sokkal inkább intuitívan, mint matematikai módszerekkel, „ráéreztem" — ami később helyesnek bizonyult —, hogy a lézersugárzásba került szabad elemi részecske akkor nyelhet el egy fotont (elektromágneses hullámot), ha a sugárzás jelenlétével kiváltott rezgési energiája eléri egy foton energiáját. Ez a feltevés csak bizonyítatlan elképzelésként merült fel; ám mivel logikusnak tűnt, sehogyan sem tudtam szabadulni tőle.

1980-ban részt vettem Budapesten egy nemzetközi kongresszuson, amelyen e témáról volt szó, s több fizikus is sikertelen kísérletet tett e probléma megoldására. Így például az egyik orosz kutató, hogy illusztrálja számításait, felrajzolt a táblára két párhuzamos vonalat, amelyek a lézersugárzást voltak hivatva jelenteni, majd e két vonalon kívül az elemi

részecskét egy ponttal jelölte meg. Ebből a pontból a két párhuzamos vonalra egy egyenest húzott, ami a részecske mozgási pályáját adta meg, amint az belép a sugárnyalábba. Szerinte a párhuzamosokkal jelölt sugárnyalábon áthaladó, majd abból kilépő részecske a sugárzással való kölcsönhatás következtében különböző szögek alatt szóródhat, s ezt úgy jelölte meg, hogy a sugárzásból kilépő részecskét képviselő pontból több, különböző irányú egyenes vonalat húzott meg. Az orosz fizikus szavaira csak félig figyelve rátekintettem a felrajzolt képre, és azt állapítottam meg magamban, hogy valami nincs rendben a képpel, hiszen ha egy elektron lép be a fénynyalábba, csak egy is léphet ki belőle, nem pedig több, mint ahogyan az egy pontból különböző szögek alatt meghúzott egyenes vonalak mutatják. Természetesen az előadó e vonalakat nem úgy értelmezte, mint több elektron kilépését a fénynyalábból, hanem mint egyetlen elektron különböző irányokba való szóródásának lehetőségét. Én azonban képzeletben „helyére tettem" a képet úgy, hogy csak egy elektron hagyja el a fénynyalábot, de ugyanakkor egyszerre több foton (hullám) is szóródik rajta. Ezekben a pillanatokban érlelődött meg bennem az a felismerés, hogy több foton egyidejű rugalmas szóródása esetén egy elektronon mindegyikük átad annak egy bizonyos kis mennyiségű impulzust, energiaátadás nélkül, és így a „sok kicsi sokra megy" elve alapján a sok foton együttesen elég nagy mennyiségű impulzust ad át a szabad elektronnak ahhoz, hogy az összimpulzus és az összenergia megmaradásának törvénye egyszerre teljesüljön — hiszen az (1) egyenletek éppen impulzushiányt mutattak! —, ami egyben lehetővé teszi egy vagy több foton elnyelését is az elektron által. Ezt felismerve azonnal otthagytam az előadást és lakásomra siettem, majd nekikezdtem a számításoknak. Az elemi bizonyítás valójában olyan egyszerű, hogy akár egy középiskolás diák is felállíthatja. Ez annál is érdekesebb, mivel erre az egyszerű, középiskolai szintű bizonyításra sem a Nobel-díjas Compton nem jött rá, sem utána senki, magas is előzőleg öt évig birkóztam e kérdéssel, teljesen sikertelenül. Végül — egy helyesen felrajzolt kép téves értelmezésének köszönhetően — teljesen „véletlenül" jöttem rá a megoldásra.

Az (1) képletek úgy módosulnak a bizonyításban, hogy például n számu rugalmasan visszafelé szóródó foton esetében azok $2nE/c$ impulzust adnak át az elektronnak, az egy elnyelt foton pedig E/c impulzust, vagyis (1) helyett most

$$\begin{aligned} mv &= (2n + 1)\, E/c \\ mv^2/2 &= E \end{aligned} \qquad (3)$$

adódik, ami, elosztva az első egyenletet a másodikkal

$$v = 2c/(2n + 1)$$

eredményhez vezet. Láthatjuk, már $n=1$, azaz egyetlen rugalmasan hátrafelé szóródó hullám is biztosíthatja egy másik hullám egyidejű elnyelését, mivel $n = 1$ mellett az elektron v sebessége kisebb a fény c sebességénél, ellentétben Compton részleges esetet leíró (1) képletével. A számítási eredményeket (a fentiektől különböző és általánosabb formában) 1981-ben jelentettem meg egy nemzetközi folyóiratban,[2] s nagy érdeklődést váltottak ki a fizikusok körében. Röviddel cikkem megjelenése után izraeli, brazil, kanadai, majd európai fizikusok is átvették az általam vázolt több fotonos szóródási modellt, ami tulajdonképpen egy lépést jelentett előre a nem lineáris kvantumelektrodinamika fejlődésében. Kísérleti vonatkozásban ugyanakkor bátorítást adott azoknak a fizikusoknak, akik lézerek segítségével részecskegyorsítókat terveztek építeni, vagy más téren akarták alkalmazni ultra-intenzív lézereiket (ezekről később még szólni fogunk). Mindenesetre izgalmas napokat jelentett

számomra az: az idő, amíg eredményeimre visszajelzések érkeztek külföldi kutatóktól, különböző laboratóriumokból.

Ezzel természetesen az elméleti és kísérleti kutatások nem fejeződtek be, valójában csak elkezdődtek. A megjelentetett eredmények ugyanis csak a szükséges, de nem az elégséges feltételeket mutatták meg ahhoz, hogy a leírt folyamat valóban kísérletileg is megfigyelhető legyen. A kvantumfizikában egy jelenség lefolyásának csak a valószínűsége állapítható meg, számítható ki. Amennyiben ez a valószínűség elég nagy, a jelenség gyakorlatilag is megfigyelhető. A kvantummechanikai számítások azonban nagyon bonyolultaknak bizonyultak, elsősorban matematikai értelemben. Teljes három évi intenzív munka következett annak kiszámítására, milyen nagy intenzitású lézersugárzás szükséges ahhoz, hogy az elektronok elkezdjenek gyorsulni a sugárnyalábban. Nagy megelégedésemre a számítási eredmények korábbi intuitív feltételezésemet igazolták, mely szerint a szabad elektronok akkor kezdik elnyelni a lézer által kibocsátott elektromágneses hullámokat (fotonokat), amikor az elektronok rezgési energiája a lézersugárzásban eléri egy foton energiáját. Az 1984-ben megjelent számítási eredmények[3] szerint kisenergiájú hullámok esetében van egy küszöbintenzitás, amely alatt e jelenség lefolyásának valószínűsége gyakorlatilag nulla, felette pedig ugrásszerűen megnövekszik. Mint később kitudódott, e jellegzetesség nagy fontosságú a kozmológiában is, mivel a világtérben jelenlevő fotonok legtöbbje kis energiájú, illetve hosszú hullámú, ami rányomja bélyegét e hullámok, az úgynevezett háttéri sugárzás és az űrben mozgó töltött elemi részecskék kölcsönhatására is. Ugyanakkor nagy energiájú fotonokkal való kölcsönhatáskor ilyen éles küszöb nem jelentkezik. Az említett munka megjelenése után a tudományos világ végleg elfogadta az elektromágneses hullámok szabad, elektromos töltéssel rendelkező részecskék által való elnyelésének lehetőségét.

E felfedezés keretein belül különösen fontos az elektromágneses hullámok energiaváltozásának előidézhetősége az általam leírt folyamat és az úgynevezett Doppler=effektus segítségével. Ennek elemzését egy újabb tudományos munkában adtam közre.[4] Ismeretes dolog, hogy olyan nagy intenzitású lézerek előállítása, melyek (az emberre veszélyes) Röntgen-sugárzást bocsátanak ki — a hadászatban sokszor emlegetett lézerágyúk —, nagy nehézségekbe ütközik. Egyedi Röntgen-hullámokat úgy lehet kapni, hogy például az elektronokat részecskegyorsítókkal nagyon felgyorsítják, majd ezeket ütköztetik kisebb energiájú elektromágneses hullámokkal, például lézerfénnyel, aminek folytán a gyors elektronok átadják a hullámoknak (fotonoknak) energiájuk egy részét, s ennek következtében egy foton energiája jelentősen megnövekszik, amit Doppler=effektusnak neveznek. Röntgen-lézerek készítéséhez azonban elengedhetetlen a nagyszámú foton egyidejű megjelenése. Ezt akkor érhetjük el, ha az általam megadott küszöbintenzitás feletti erősségű lézersugárzás ütközik a felgyorsított elektronokkal; ilyenkor egyidejűleg sok foton szóródik, ugyanakkor energiájuk is megnövekszik, tehát teljesülhet két feltétel a Röntgen-lézerek előállításához. Az ilyen megoldás a „scattron" típusú lézererősítők családjába sorolható.

Amint látjuk, egy véletlen felfedezés az újabbnál újabb felismerések sorozatát indította el. Bebizonyosodott, hogy a szabad, elektromosan töltött részecskék által történő lézerfény elnyelése elsőrendű fontosságú az úgynevezett lézeres fúzió megvalósításánál is. A lézeres fúzió célja az olcsó energiatermelés hidrogén atommagok egyesülésekor előálló energiafelszabadulás segítségével. Amikor ugyanis két atommag egyesül, energia szabadul fel, de — ellentétben az atommagok szétesésével, amit a mai atomvillanytelepek üzemeltetésére alkalmaznak — veszélyes sugárzások nélkül. A lézeres fúzió lényege az, hogy a hidrogénatommagokra lézerfényt bocsátanak, amely több száz millió fokra emeli fel a hidrogén hőmérsékletét igen rövid idő alatt, aminek folytán az atommagok összeütköznek és egyesülnek, energiafelszabadulás közben. A hidrogén természetesen csak akkor hevül fel ilyen

magas hőmérsékletre, ha a lézerfény nagymértékben és hasznosan nyelődik el. Itt mutatkozik meg egyszersmind az általam felállított és részletesen elemzett fotonelnyelési modell jelentősége a lézeres fúzió eléréséné. Ezekről a több fotonos jelenségekről a lézeres fúzió esetében nemzetközi konferenciákon számoltam be.[5]

A további kutatások folyamán kiderült az is, hogy amikor elég nagy számú, egyenlő energiájú foton szóródik egyidejűleg az elemi részecskéken, ezek a fotonok arra ösztönzik egymást, hogy mind ugyanabba az irányba szóródjon, egyenlő energiával. Az ilyen fényimpulzus tulajdonképpen úgy viselkedik, mint egy szilárd test, amely ütközéskor visszapattan attól a tárgytól, amelyiknek nekiütközött, megtartva korábbi jellegzetességeit. Ha tehát alacsony intenzitású fénynyalábot képező fotonokat figyelünk meg, azok úgy viselkednek, mint egy foton-gáz, majd amikor növeljük az intenzitást, illetve az egyenlő energiájú fotonok számát, „halmazállapot-változás" lép fel, a fotongáz „megszilárdul"; s az ilyen fényimpulzus természetesen különös fontosságú a fizikában és technikában. A szilárd fény alkalmas információk átvitelére olyan közegekben is, mint például az ionizált gáz (a plazma), amelyekben a közönséges fény szétszóródik vagy elnyelődik, aminek következtében az információ elveszik.

Látjuk, milyen messzemenő következtetésekre, eredményekre jutottunk egy figyelmetlenségből eredő tévedés szerencsés következményeként. Az elmúlt tíz év alatt ezekből a kutatási eredményekből az úgynevezett nem lineáris kvantum—elektrodinamika új területe fejlődött ki, melyről tudományos disszertációk készülnek, gyakorlati alkalmazásokkal és újabbnál újabb kutatási területek feltárásával párosulva.

Jegyzetek:

[1] Lompre L., Mainfray G., Manus C., Farkas Gy., Phys. Rev. Lett. 43, 1243, 1979.
[2] Körmendi F., Optica Acta, 28, 1559, 1981.
[3] Körmendi F., Optica Acta, 31, 301, 1984.
[4] Körmendi F., Laser and Particle Beams, 8, 451, 1990.
[5] Körmendi F., XVI-th European Conference on Controlled Fusion, Venice, 1989.

Rezime

Compton je 1923. godine dokazao da slobodna čestica sa električnim nabojem (npr. jedan elektron ili proton) nije sposobna apsorbovati osnovni elektromagnetski talas (foton). Teoretsko dokazivanje ove teže je prilično jednostavno i držalo se sve do otkrivanja lasera. Pa i dalje . . . Jer iako se odtada smatralo da bi dovoljno jaka emisija omogućavala slobodnim elektronima apsorbovanje i ubrzanje fotona, niti pojačala tipa scattron nisu dala eksperimentalne rezultate kojima bi se mogla oboriti Comptonova davnašnja teza. Autor opisuje njegov, dobrim delom intuitivni put do otkrića da je ovaj događaj moguć u slučaju elastičnog, istovremenog delovanja više fotona čiji se impulsi zbrajaju, i sledstveno ovome vibraciona energija elektrona u laserskom zraku dostigne energiju jednog fotona. Ovo otkriće je bila značajna pretpostavka daljeg rada na laserskoj fuziji i u drugim disciplinama fizike i tehnike.

Summary

In 1923. Compton proved that free particles with electric charge (e.g. an electron or a proton) cannot absorb basic electromagnetic waves (photons). The theoretical foundations were rather simple, and they were convincing until the discovery of the laser, and even further. There was a conjecture according to which a strong emission might enable the free electrons to absorb and accelerate the photons, however, even amplifiers like scattron were unable the yield results which could reverse Compton's thesis. The author describes his — mostly intuitive — path to the discovery which enabled this reversal, relying on flexible simultaneous activity of several photons the impulses of which were added. As a result, the vibration energy of electrons in a laser beam has reached the energy of a photon. This discovery has become an important element of further research on laser fusion, and it has played an important role in other areas of pysics and technic as well.

SZERKESZTŐSÉGI KÖZLEMÉNY

Sajnálattal közöljük, hogy Árokszállási Borza Gyöngyi nem szerkesztője többé folyóiratunknak. Nem személycseréről van szó. Anyagi helyzetünk többé nem teszi lehetővé, hogy állandó munkaviszonyban lévő szerkesztőnk legyen.

Árokszállási Borza Gyöngyi rendkívül sokat tett a Létünkért. Több mint 15 éves munkája, hozzáértése, nyitott gondolkodása, mértékérzéke, kétségtelen emelte folyóiratunk szintjét — és előttünk is magasabbra vonta a mércét.

Közöljük azt is, hogy Árokszállási Borza Gyöngyi tagja marad a szerkesztőbizottságnak. Hozzájárulására ezentúl is számítunk.

A szerkesztőbizottság

MUNKATÁRSAINK:

Szerbhorvát nyelvű összefoglalók: Bognár Antal
Angol nyelvű összefoglalók: Várady Tibor
Korrektor: Terényi Zsófia

SZÁMUNK SZERZŐI:

Mirnics Károly	magiszter, a Tartományi Statisztikai Intézet tanácsosa, Újvidék
Bálint Sándor	magiszter, újságíró, a Magyar Szó napilap Kilátó című mellékletének szerkesztője, Újvidék
Dr. Tóth Lajos	nyugalmazott egyetemi tanár, Szabadka
Dr. Korhecz Tamás	Vajdaság Legfelsőbb Bíróságának bírája, Újvidék
Dr. Sturc Béla	nyugalmazott tanár, Szabadka
Dr. Körmendi Ferenc	rendkívüli egyetemi tanár, Belgrád

LÉTÜNK — társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. — Megjelenik a Tartományi Művelődési Alap és a Tartományi Tudományügyi Alap támogatásával. — Kiadja a Forum Könyvkiadó, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1. — Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2., Tel.: 024/26-819. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Megjelenik kéthavonta. — Előfizethető a 657000-601-14861-es folyószámlára, előfizetéskor kérjük feltüntetni a LÉTÜNK nevét. — Egyes szám ára 50,00 kettős szám ára 100,00 dinár. Előfizetési díj egy évre belföldön 250,00, külföldre 500,00 dinár. Külföldön egy évre 25 dollár.

Készült a szabadkai Minerva Nyomdában.